

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

2025.

XIX. évfolyam 3–4. szám

Debrecen

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet

2025. XIX. évfolyam 3–4. szám

Szerkesztőség: 4026 Debrecen, Kálvin tér 16.
Telefon: +36 20/965 2921
E-mail: barathb@drhe.hu; vitez.ferenc@drhe.hu

Felelős kiadó: Baráth Béla Levente rektor

Készült a Kapitális Nyomdában, Debrecenben
Felelős vezető: ifj. Kapusi József

ISSN 1789–0357 (nyomtatott)
ISSN 2677–1500 (online)

Szerkesztőség:

BARÁTH BÉLA LEVENTE (főszerkesztő)
OLÁH RÓBERT, VITÉZ FERENC (felelős szerkesztők)
BODA ISTVÁN, GONDA LÁSZLÓ, KMECZKÓ SZILÁRD,
MOLNÁR-TAMUS VIKTÓRIA, PUSZTAI GABRIELLA (szerkesztők)

A borítót készítette: Tímár Tamás – TT Play Kft.

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

A kéziratokat az alábbi címekre várjuk: lapislydius@gmail.com; vitez.ferenc@drhe.hu
Szerkesztőségünk a beérkezett kéziratokat Expert Peer Review eljárással lektorálja.

A meg nem rendelt, el nem fogadott kéziratokat nem őrizzük meg.

A *Mediárium* digitalizált lapszámai elérhetők a DRHE repozitóriumában:

<https://drhe.hu/kutatas/repozitoriumok/>

és az OSzK Elektronikus Periodika Archívumában: <http://epa.oszk.hu/01500/01515>

TARTALOM

Nevelés

RUSZNÁK ANETT – PUSZTAI GABRIELLA

Számít a fenntartó?

*A szülői bevonódás és az iskolafenntartók közötti eltérések
a 2022-es OKM adatok tükrében*

5

PINCZÉS TAMÁS – NAGYNÉ BEKE VIKTÓRIA

Mozgásban fejlődő gyermek

Az állóképesség jelentősége és fejlesztésének lehetősége az iskolában

23

MATLAG DÓRA – SZAKÁL ZSOLT

A lemorzsolódás és a bullying kapcsolata
az utánpótlássporthoz

34

Örökség

KOVÁCS TEOFIL

A debreceni énekkarok múltjából

Kotta- és könyvgyűjtemény a 19–20. századból

44

Műhely

VITÉZ FERENC

Könyvek alkotta labirintusok

*Loana királynő titokzatos tüze –
reflexiók Umberto Eco olvasása közben*

92

Élő múlt

FEKETE KÁROLY

Karácsonyi örömhír papírszószékeken
Dr. Kocsis Attila Lépj közel! című bélyegkiállítása 122

FEKETE CSABA

Köszönünk, köszöntünk
A református üdvözlésről 128

Szemle

NAGY-ZSOMBÓK LÍDIA

A hittel teli művészetpedagógia személyiségformáló ereje
Székely Csilla Imola: Az alázat pedagógiája.
Vallásosság és gyermekkép Kokas Klára pedagógiai munkáiban. 137

RUSZNÁK ANETT – PUSZTAI GABRIELLA

Számít a fenntartó?

*A szülői bevonódás és az iskolafenntartók közötti eltérések
a 2022-es OKM adatok tükrében*

Bevezetés

A nemzetközi összehasonlítások szerint a család és az iskola együttműködése Magyarországon alacsony szintű. A szülők körülbelül egynegyede tart fenn rendszeres kapcsolatot a gyermeke pedagógusaival, míg a tanároknak csak alig valamivel több mint egynegyede kezdeményez kommunikációt a szülőkkel. Jelentősen elmarad az OECD-országok átlagától az iskolai testületekben résztvevő szülők aránya, mely hazai viszonylatban nem éri el a 10%-ot (OECD 2020). Ugyanakkor a szülői bevonódással foglalkozó kutatások hangsúlyozzák, hogy a szülői részvétel jelentős mértékben hozzájárul a tanulmányi eredmények javulásához (Epstein 1995; 2001; Jeynes 2005; 2007). Kutatások sora mutatott rá arra is: a tanulmányi tevékenységekkel kapcsolatos szülői támogatás egyenlőtlenül oszlik el a társadalomban, az alacsonyabb státuszú családokban a gyermekek kevesebb figyelmet, ösztönzést és segítséget kapnak (Lareau 2003; Hoover-Dempsey – Sandler 1997). A szülői támogatás hiánya az eredményesség egyik legsúlyosabb akadályaként jelenik meg a tanulóknak és az iskolák számára is (Rose – Gallup – Elam 1997).

Ezért különösen fontos, hogy az iskolák és pedagógusok erőfeszítéseket tegyenek annak érdekében, hogy a tanulók támogatására szervezett, tudatos együttműködést alakítsanak ki a szülőkkel, akik így jobban tudják támogatni az iskola törekvéseit, és inkább bevonhatók a gyermekük tanulmányi munkájába és az iskola életébe. A hazai kutatások részletesen bemutatják, hogy Magyarországon a szülők társadalmi és gazdasági helyzete növekvő hatással van a tanuló eredményességére, és növekszik a különböző társadalmi háttérű diákok, iskolák közötti elkülönülése is (Pusztai 2020a; Hermann et al. 2024).

A családi háttér a szülők iskolázottságától függetlenül a szülők iskolához és tanuláshoz való hozzáállása révén is kifejti hatását (Pusztai 2025). Hazai viszonylatban kevés kutatás vizsgálja, hogy milyen eltérések figyelhetők meg az iskolák között a szülői részvétel tekintetében a fenntartó típusa szerint. Tanulmányunkban a 2022. évi Országos Kompetenciamérés (OKM) telephelyi adatbázisára támaszkodtunk, és vizsgálatunk középpontjában a szülői elvárások, az iskolával való kapcsolattartás fenntartók közötti különbségei állnak.

A kutatás elméleti háttere

A szülői bevonódás formái az általános iskolákban

A szülői bevonódás definíciója alatt általában a szülők aktív részvételét értjük, a tanulmányi előmenetelre és az iskolával, pedagógusokkal való együttműködésre fordított szülői figyelmet. Ez a részvétel egyrészt otthoni szülői nevelési tevékenységet, valamint tanulásban nyújtott segítséget jelent, másrészt a pedagógusokkal való együttműködést, amit elősegíthet az iskolai programokban való aktív közreműködés, az iskolai önkéntesség, a szülői közösségben, testületben való részvétel (Epstein 2001, 2010). A kutatások szerint nemcsak a magas státusú szülők aktivitása terjedhet ki mindezekre, hanem az alacsonyabb státusú szülők körében is kimutatható a szülői részvétel pozitív hatása (Pusztai 2020b).

A szülők bevonásának vizsgálatához két jelentős elméletet emelünk ki. Az egyik Coleman (1988) társadalmi tőke elmélete, amely az iskolai teljesítményre jelentős hatást gyakorló, de korábban kevésbé vizsgált tényezőre mutat rá, amit társadalmi tőkének nevez. Ennek egyik forrása a családon belüli kapcsolatok erőssége, melyhez a rendszeres és támogató szülő-gyermek kontaktus mellett a családon belüli összes kapcsolat szorossága is hozzájárul. Ez a kapcsolatháló olyan erőforrásokat biztosít a gyermek számára, amelyek elősegítik fejlődését és tanulmányi előmenetelét, sőt a szülői odafigyelés, törődés révén képes kompenzálni az alacsonyabb iskolázottságból eredő hátrányokat is (Pusztai 2009). Az elmélet felhívja a figyelmet arra, hogy vannak családon kívüli kapcsolathálózatok is, melyek társadalmi tőkét tesznek elérhetővé egy tanuló számára, s ezek egyike az önkéntes közösségi tagság, például az egyházi közösségekhez való odatartozás, ami a tanulókat vissza-

tartja a rizikómagatartástól, és jobb iskolai teljesítményre ösztönzi őket (Coleman 1988; Pusztai 2004). Coleman és kutatótársai rámutattak arra is, hogy az iskolai közösség szintén képes ilyen tőkeforrássá válni, ha a szülők és tanárok szorosan együttműködnek és bíznak egymásban (Coleman-Hoffer 1987). A társadalmi tőke sajátossága, hogy a szoros kapcsolatok miatt az egyén a közösség többi tagjának az erőforrásaihoz is hozzáfér. Az egyházi iskolákkal kapcsolatos alapkutatások kimutatták, hogy a vallásgyakorlók tanulók és szülők nagyobb iskolai aránya hatással van azon tanulók eredményességére is, akik maguk nem rendelkeznek más tőkeforrásokkal (Pusztai 2004; Pusztai 2009). Ebben a kontextusban a közösségi kapcsolatok és a közös normák is fontos szerepet játszanak a gyermekek fejlődésének támogatásában és az iskolai teljesítményük növelésében.

A másik fontos koncepció Joyce L. Epstein (2001; 2010) nevéhez kötődik. Epstein (2001) elmélete a szülők és az iskola közötti partneri együttműködés kiemelt jelentőségére hívja fel a figyelmet, hangsúlyozva, hogy a tanulók eredményessége szempontjából a szülői részvétel legalább olyan lényeges tényező, mint a társadalmi és szociokulturális jellemzők. Meglátása szerint a gyermek fejlődéséért és iskolai eredményességéért egyaránt felelősséggel tartozik a szülő és az iskola. Az iskolai sikeresség leginkább akkor valószínűsíthető, ha a család és az iskola tevékenységei és törekvései átfedik egymást, lehetővé téve a közös célok érdekében történő hatékony együttműködést. Azok a szülők, akik a gyermek tanulmányi munkájában és iskolai életében való részvételt a szülői szerepük szerves részének tekintik, jellemzően hatékonyabban támogatják gyermekük előmenetelét. Ők nemcsak elkötelezettek a gyermek fejlődése iránt, hanem aktív partnerként működnek együtt az iskolával, elősegítve a tanulás és a személyiségfejlődés optimális feltételeinek megteremtését (Pusztai 2025).

Az iskolák eredményessége érdekében a szülők részvételi lehetőségeinek növelése az intézmények számára is fontos. Az együttműködés alapját képezheti a nevelési célok és elvek harmóniája s egy olyan nevelési és oktatási célrendszer kidolgozása, amelyhez mindkét fél tartja magát. Az együttműködés kulcseleme a rendszeres, érdemi tapasztalatcsere, a formális és informális egyeztetések, melyek elősegítik a tanulók egyéni szükségleteinek és lehetőségeinek megfelelő támogatást. A szülők és az iskola összefogásának hazai gyakorlatait és hatását vizsgáló kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy

ez a terület fejlesztésre érdemes (Pusztai et al. 2024b; Pusztai 2025). Bár első ránézésre úgy tűnhet, a szülői bevonódás koncepciójában a szülői tevékenységek sokszínűsége áll a középpontban, az elmélet szerint a szülői bevonódás megvalósulását az iskola és a pedagógusok hozzáállása befolyásolja.

A szülői bevonódás mértékét befolyásoló tényezők

A szülői részvételt befolyásoló tényezők vizsgálata során három nagy csoportot azonosíthatunk, melyek egy része a szülői jellemzőkkel magyarázza a család-iskola partnerkapcsolat alakulását. A legtöbb kutatás a szülők társadalmi és gazdasági helyzetéből, iskolai végzettségéből és életkörülményeikből vezeti le ennek sikerességét (Auerbach 2007; Diamond – Gomez 2004; Driessen et al. 2005; Imre 2017; Smit et al. 2007). Valóban, minél magasabb a család társadalmi státusza, annál nagyobb eséllyel vesznek részt a szülők a gyermekük iskolai életében (Epstein 2001; 2010). Azok a szülők, akik szerint a tanulás elengedhetetlen, hajlamosabbak aktívan bekapcsolódni gyermekük iskolai életébe, és hatékonyabban támogatják őket a tanulásban (Hoover-Dempsey 1997). Ezen kívül azok a szülők, akik az iskolától távol laknak, vagy hosszabb és rugalmatlan munkaidőben dolgoznak, kevésbé vonódnak be a gyermek iskolai tevékenységeibe. A társadalmi és gazdasági tényezők mellett a tanuló sajátosságai, például életkora, neme és korábbi tanulmányi eredményei is jelentős befolyásoló tényezők (Imre 2017).

Az MTA-DE-CSATOK kutatócsoport kutatási eredményei szerint az intézmények típusa, fenntartója és kezdeményező szerepe hazai viszonylatban is jelentős hatást gyakorol a szülői részvételre (Pusztai 2025). Egy széleskörű nemzetközi, szisztematikus irodalom-analízisben a szülői részvételt vizsgáló kutatásokat elemezték, különös tekintettel a vallásos szellemű iskolák sajátosságaira (Pusztai et al. 2024). Eredményeik szerint a szülői részvétel világszerte intenzívebb a vallási közösségek iskoláiban, mint az állami iskolákban. A hazai kutatások alapján nem tudunk eleget arról, hogy az egyházi iskolákra mennyire általánosan jellemző a szülőkkel való szoros kapcsolattartás, viszont újabban több tanulmányt is publikáltak arról, hogy az egyházi iskolák a magasabb iskolázottságú, aktívabb, tudatosabb iskolaválasztó szülőket vonzzák, s az egyházi szektor szelektív beiskolázási gyakorlatát tartják felelősnek az iskolai szegregáció erősödése miatt (Neuman – Berényi 2019; Neuman 2022; Papp Z. 2022; Zolnay 2022; Neuman – Rudnicki 2023).

A kutatás célja és a hipotézisek

Elemzésünk hazai országos adatokon vizsgálja a szülői részvétel alakulását iskolafenntartó típusok közötti összehasonlításban. Az Országos Kompetenciamérés adatai nem alkalmasak a téma teljeskörű feltárására, így elemzésünk csupán kezdő lépésnek számít a kérdés alaposabb vizsgálatához. Mivel a szülői részvétel jelentős kapcsolatban áll a szülői iskolázottsággal, az iskolafenntartó típusok közötti összehasonlítást ennek a kérdéskörnek a vizsgálatával indítjuk, majd a szülői elvárások és az aktivitás összehasonlítását végezzük el.

Kutatásunk során az alábbi kérdésekre kerestük a választ:

1. Mi jellemzi az egyes fenntartói szektorokat az iskolák diplomás szülők aránya szerinti diákösszetétele szempontjából?
2. A szülők iskolával szembeni elvárásai tekintetében mutatkozik-e különbség az intézményfenntartó típusa szerint (állami, egyházi, alapítványi, magán)?
3. Mi jellemzi az egyes fenntartói szektorokat az iskolákkal kifejezetten aktív kapcsolatot tartó szülők aránya szempontjából?

Hipotéziseink a következők:

1. Feltételezzük, hogy az egyházi és alapítványi fenntartású iskolákban magasabb a diplomás szülők aránya (Lannert 2018; Hermann et al. 2024), míg az állami fenntartású intézményekben felülreprezentáltak az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők.
2. Feltételezzük, hogy a nem állami szektorban magasabbak az általános iskolával szemben támasztott szülői elvárások, mint az állami szektorban (Bacsikai 2020).
3. Feltételezzük, hogy az iskolával kifejezetten aktív kapcsolatot tartó szülők aránya magasabb az egyházi, alapítványi és magánfenntartású iskolákban, mint az állami fenntartású intézményekben (Pusztai et al. 2024a).

A kutatás módszerei és az adatbázis bemutatása

Az elemzéshez a magyarországi Országos Kompetenciamérés (OKM) 2022 telephelyi adatbázisát használjuk. Az OKM teljeskörű adatfelvétellel dolgozik és az egész ország területén méri a 6., 8. és 10. évfolyamon tanuló diákok eredményeit. Az első kompetenciamérésre 2001 novemberében került sor. A mérés során használt feladatok a diákok szövegértési és matematikai, a 2021/2022-es tanévtől a természettudományi kompetenciáit vizsgálják, hogy milyen mértékben képesek a tudásukat a mindennapi életből származó problémák megoldására alkalmazni. Az országos kompetenciamérések a 2021/2022-es tanévtől digitálisan történnek, ami az idősoros összehasonlításokkal kapcsolatban óvatosságra int, így jelen elemzés is keresztmetszeti vizsgálat.

Tanulmányunkban az OKM 2022-es telephelyi adatbázisát fenntartó szerinti bontásban elemeztük. A telephely jelentősége kiemelkedő nevelési és oktatási szempontból, mivel alapvetően meghatározza, hogy a pedagógus napi szinten milyen társadalmi és kulturális közegben végzi munkáját, valamint milyen szülőkkel és gyermekekkel van dolga (Széll 2015; Morvai 2015; 2017). Az oktatás hatékonysága és a nevelési folyamatok eredményessége szorosan összefügg azzal, hogy a pedagógus milyen intézményi közösségben dolgozik, milyen értékeket közvetít, valamint milyen partneri kapcsolatot tud kialakítani a szülőkkel. Elemzésünk első lépéseként az adatbázist az általános iskolákra szűkítettük le, majd az intézményeket fenntartó típus szerint három kategóriába soroltuk: állami, egyházi és magánfenntartású iskolák. Az elemzett adatbázis *1639 intézményi egységet* tartalmazott.

Az iskolákat két szempont (a diplomás szülők aránya és az iskolával aktív kapcsolatot tartó szülők aránya) alapján decilisekbe soroltuk. A szülők iskolázottsága szerinti decilisek kialakításakor az iskolák azon alsó tizede került az első decilisbe, ahol a legalacsonyabb a diplomás szülők aránya, míg a tizedik decilisbe azok az iskolák kerültek, ahol ez az arány a legmagasabb. Hasonló eljárást alkalmaztunk az iskolával fenntartott szülői kapcsolat intenzitása mentén: az első decilis azokat az iskolákat tartalmazza, ahol a legalacsonyabb az aktív szülői kapcsolattartás aránya, míg a tizedik decilisbe azok az intézmények kerültek, ahol ez a mutató a legmagasabb. A szülők iskolával szembeni tanulmányi elvárásainak intenzitását egy háromfokozatú skála segítségével mérték az adatfelvétel során.

A skála fokozatai a következők voltak: (1) sok szülő részéről folyamatos elvárásként jelenik meg, hogy az iskola magas tanulmányi követelményszintet állítson fel; (2) az ilyen elvárás csupán a szülők egy kisebb csoportjára jellemző; (3) a szülők gyakorlatilag nem támasztanak ilyen jellegű elvárást az iskolával szemben. Az adatokat ebben az eredeti formában, további átalakítás nélkül használtuk fel az elemzés során.

Az adatelemzést az SPSS 22 statisztikai programcsomag segítségével végeztük, keresztábrás elemzési eljárás alkalmazásával. Az egyes keresztábrák értelmezésekor a χ^2 -próba szignifikanciaszintje mellett figyelembe vettük az *adjusted residuals* értékeket is, amelyek a megfigyelt és a várható gyakoriságok közötti eltérés mértékét jelzik. A szignifikáns eltérést mutató cellákat az *adjusted residuals* alapján az alábbi módon emeltük ki: az aláhúzott értékek a felülreprezentáltságot, míg a *dőlt betűvel* és *szürke színnel* jelölt értékek az alulreprezentáltságot jelezték.

Az adatbázis 1639 iskola adatait tartalmazta. Az intézmények fenntartó szerinti megoszlása alapján 1276 állami fenntartású (75%), 263 egyházi fenntartású (17,8%) és 100 magánfenntartású (6,7%) iskola szerepel benne, ami megfelel az országos arányoknak. Az állami fenntartású iskolák legnagyobb számban Észak-Alföldön találhatók (20,3%). Az egyházi fenntartású iskolák száma Észak-Alföldön (28,1%) és Dél-Alföldön (17,9%) a legmagasabb. A magánfenntartású iskolák aránya Budapesten kiemelkedően magas (24,0%), míg Észak-Magyarországon a legalacsonyabb (6,8%).

A településtípusok (község, város, megyei jogú város, Budapest) és az iskolák fenntartói típusa (állami, egyházi, magán) közötti összefüggések alapján megállapítható: a községekben az állami iskolák aránya felülreprezentált, az egyházi iskolák a kisebb városokban, a magánfenntartású iskolák pedig a nagyvárosokban (elsősorban Budapesten) vannak felülreprezentáltak jelen.

Eredmények

Elemzésünk első lépésében azt tártuk fel, hogy az iskolák diplomás szülői arány szerinti deciliseiben milyen arányban jelennek meg az egyes fenntartói típusokhoz tartozó intézmények. Ez azért kiemelten fontos, mert a szülői részvétel egyik legerősebb előrejelző tényezője a szülők iskolázottsági szintje.

Az adatok szerint az egyes fenntartókhoz tartozó intézmények között jelentős eltérések figyelhetők meg a tanulók társadalmi háttere tekintetében, és a magyar iskolarendszer nemzetközi összehasonlításban is különösen nagy diákösszetételbeli különbségeket mutat. Egyes iskolákban alig találkoznak felsőfokú végzettséggel rendelkező szülőkkel, másutt a szülők túlnyomó többsége diplomás. Ezek a különbségek a pedagógiai munka jellegét és a szülőkkel való kapcsolattartás célravezető formáit is jelentősen befolyásolják.

1. táblázat: Az iskolák fenntartók közötti megoszlása a diplomával rendelkező szülők aránya szerinti decilisekben

	Fenntartó			
Diplomás decilisek	Állam	Egyház	Magán	Iskolák száma
1 (diplomás szülők a leg-alacsonyabb arányban)	84,50%	13,10%	2,40%	144
2	78,90%	17,60%	3,50%	181
3	72,50%	21,00%	6,60%	154
4	72,80%	21,20%	6,00%	198
5	61,10%	26,20%	12,70%	144
6	56,10%	26,80%	17,10%	172
7	45,20%	28,80%	26,00%	84
8	36,40%	25,00%	38,60%	199
9	40,70%	14,80%	44,40%	158
10 (diplomás szülők a legmagasabb arányban)	50,00%	0,00%	50,00%	160
Összes arányok	76,5%	17,3%	6,2%	100%
N=	1247	255	92	1594

Forrás: OKM 2022 adatbázis (N=1594)

Megjegyzés: Az összefüggés szignifikáns ($p < 0,001$). Az adjusted residuals értékeit az alábbi módon jelenítettük meg: a cellákban található aláhúzott értékek a felülreprezentáltságot, míg a dőlt betűvel és szürkével kiemelt értékek az alulreprezentáltságot jelzik.

A táblázat azt mutatja be, hogyan oszlanak meg a különböző fenntartói típusú (állami, egyházi, magán) általános iskolák a diplomás szülők aránya alapján képzett iskolai decilisekben. Az első decilisbe azok az iskolák kerültek, ahol a legalacsonyabb, míg a tizedikbe azok, ahol a legmagasabb a diplomás szülők aránya.

Az eredmények azt jelzik, hogy a fenntartótípusok eloszlása eltérő mintázatot mutat a társadalmi háttér szerint képzett iskolai csoportokban. A várható és tényleges gyakoriságok közötti különbségeket az adjusted residuals értékek segítségével értelmeztük; a statisztikailag szignifikáns felülreprezentáltságot aláhúzással és félkövér kiemeléssel jelöltük.

Bár az állami iskolák minden decilisben nagy arányban vannak jelen – ami a hazai általános iskolák tekintetében teljeskörű adatbázisban szereplő állami intézmények magas aránya vezethető vissza –, felülreprezentáltság kizárólag a legalacsonyabb diplomás szülői arányú decilisben mutatható ki. Az ide sorolt, kedvezőtlenebb társadalmi összetételű iskolák túlnyomó többsége állami fenntartású; az egyházi és magánintézmények e csoportban alulreprezentáltak.

A második decilisben a magániskolák aránya szignifikánsan alacsonyabb, míg az egyházi intézmények jelenléte nem tér el érdemben az egyházi intézmények országos arányától, még annál egy kicsivel magasabb is. A harmadik és negyedik decilisben mérsékelt elmozdulás figyelhető meg: az állami iskolák aránya csökken, míg az egyházi és magánfenntartásúaké nő, de ezek az eltérések nem szignifikánsak.

A közepes társadalmi háttérrel jellemezhető intézmények (5–7. decilis) esetében mind az egyházi, mind a magánfenntartású iskolák felülreprezentáltak. Noha e csoportokban a diplomás szülők gyermekei magasabb arányban vannak jelen, a tanulók társadalmi háttére heterogén, hiszen a tanulók jelentős része nem diplomás szülőktől származik.

A legmagasabb diplomás arányú iskolák (8–10. decilis) esetében viszont nem az egyházi, hanem a magán fenntartású intézmények jelenléte kiemelkedő. Különösen figyelemre méltó, hogy a tizedik decilisben – ahol a legnagyobb arányban tanulnak diplomás szülők gyermekei – nem található egyházi fenntartású iskola: az ide sorolt intézmények fele állami, fele pedig magán fenntartású.

Az iskolákhoz tartozó szülők jellemzői

2. táblázat: Az iskolák megoszlása fenntartók és szülői elváráshorizontok szerint

	Fenntartó		
	Állami	Egyházi	Magán
Sok szülő részéről folyamatos elvárás, hogy az iskola magas tanulmányi követelményszintet állítson fel	37,1%	51,4%	40,4%
Az elvárás a szülők egy kisebb csoportjától származik	46,6%	36,1%	41,5%
A szülők gyakorlatilag nem támasztanak ilyen elvárást az iskolával szemben	16,3%	12,5%	18,1%
N=	1256	255	94

Forrás: OKM 2022 adatbázis (N=1594)

Megjegyzés: Az összefüggés szignifikáns ($p < 0,001$). Az adjusted residuals értékeit az alábbi módon jelenítettük meg: a cellákban található aláhúzott értékek a felülreprezentáltságot, míg a dőlt betűvel és szürkével kiemelt értékek az alulreprezentáltságot jelzik.

A táblázat a szülők iskolával szembeni elvárásait vizsgálja az intézmény fenntartói típusa szerint (állami, egyházi, magán), rávilágítva a különböző fenntartókhoz kapcsolódó szülők elvárásai közötti eltérésekre. Az adatok azt mutatják, hogy a szülők elvárásai jelentősen különböznek az intézmény fenntartójától függően. Az állami iskolák között alulreprezentáltak vannak jelen azok, ahol a szülők többsége kifejezetten igényli, hogy az iskola magas követelményszintet állítson fel (37,1%), miközben inkább azok dominálnak, amelyekben csak kisebbségben vannak a magas követelményszintet igénylő szülők (46,6%). Az egyházi iskolák egyedi arculatából sokat elárul, hogy itt épp azok az iskolák vannak többségben és felülreprezentáltak, amelyekben a szülők többsége azt várja el, hogy az iskolában magas legyen a követelményszint (51,4%). Továbbá az egyházi iskolák között alulreprezentáltak az olyanok, ahol kisebbségben vannak a magas elvárásokkal rendelkező szülők (36,1%). Ez nemcsak az állami iskoláktól való szignifikáns eltérésre utal,

hanem arra, hogy a szülői elvárások tekintetében éppen fordított mintázat érvényesül a két szektorban. A magániskolák körében egyik típus sem felül- vagy alulreprezentált.

3. táblázat: Az iskolák fenntartók közötti megoszlása az iskolával aktív kapcsolatot tartó szülők aránya szerinti decilisekben

Aktív kapcsolatot tartók	Fenntartó			Iskolák száma
	Állam	Egyház	Magán	
1 (aktív kapcsolatot tartó szülők a legalacsonyabb arányban)	<u>82,8%</u>	13,6%	3,6%	109
2	<u>83,0%</u>	13,5%	3,4%	209
3	78,7%	17,5%	<u>3,9%</u>	155
4	77,1%	19,6%	3,3%	216
5	66,5%	<u>25,2%</u>	8,3%	105
6	74,5%	17,2%	8,3%	173
7	70,1%	22,2%	7,6%	134
8	68,0%	18,4%	<u>13,6%</u>	152
9	54,7%	21,9%	<u>23,4%</u>	180
10 (aktív kapcsolatot tartó szülők a legmagasabb arányban)	29,7%	27,0%	<u>43,2%</u>	161
Összes arányok	76,5%	17,3%	6,2%	100%
N=	1247	255	92	1594

Forrás: OKM 2022 adatbázis (N=1610)

Megjegyzés: Az összefüggés szignifikáns ($p < 0,001$). Az adjusted residuals értékeit az alábbi módon jelenítettük meg: a cellákban található aláhúzott értékek a felülreprezentáltságot, míg a dőlt betűvel és szürkével kiemelt értékek az alulreprezentáltságot jelzik.

A táblázat a szülők iskolával való aktív kapcsolattartásának intenzitását, tíz decilisre osztva vizsgálja és az egyes decilisekhez tartozó iskolák fenntartói

típus (állami, egyházi, magán) szerinti megoszlását mutatja. Az állami fenntartású intézmények abban a két decilisben vannak felülreprezentálva, amelyekben az iskolával aktív kapcsolatot tartó szülők aránya a legalacsonyabb, és abban a három decilisben vannak alulreprezentálva, ahol az iskolával aktív kapcsolatot tartó szülők a legmagasabb arányban vannak. Az állami iskolai szektor egyik jellemzőjének tűnik a szülői partnerség alacsonyabb szintje.

Az egyházi iskolák alulreprezentáltak abban a csoportban, ahol a legalacsonyabb a szülői aktivitás szintje, s abban a decilisben felülreprezentáltak, ahol nagyjából a szülők fele tart fenn aktív kapcsolatot az iskolával, de nem jelennek meg felülreprezentáltak abban az intézménycsoportban, ahol nagyszámú, aktív szülőt találunk. A magániskolák viszont felülreprezentáltak jelen abban a három decilisben, ahová a dominánsan aktív szülő-társadalom tartozik, miközben az érdektelen szülők gyerkeinek iskolái között a magániskolák jobbra alul vannak reprezentálva.

Az eredmények értelmezése

Tanulmányunkban a szülők iskolai bevonódásának szektorközi különbségeit kívántuk feltárni, általános iskolákat vizsgálva fenntartók szerinti bontásban. Bár a nemzetközi szakirodalom ritkábban tárgyalja ezt a kérdést, egy szisztematikus irodalomelemzés (Pusztai et al. 2024) eredményei alapján azt feltételeztük, hogy az egyházi iskolák egyik erőssége és erőforrása Magyarországon is a szülőkkel való szoros együttműködés. Mivel a szülői bevonódás és a szülők iskolázottsága általában összefügg, ezért elsőként azt kívántuk tisztázni, hogy a magasán kvalifikált szülők jelenléte hogyan alakul szektoronként. A hazai kutatások ellentmondásos eredményei alapján szükségesnek láttuk megvizsgálni, hogy a hazai egyházi iskolák között felülreprezentáltak-e a magasabb státusú szülőket vonzó intézmények.

Az elemzés első lépésében a diplomás szülők iskolánkénti aránya alapján képezett decilisekben vizsgáltuk az iskolák fenntartói típus szerinti megoszlását. Az eredmények alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a diplomás szülők aránya jelentősen eltér az egyes fenntartói típusok iskoláiban. Az állami iskolák felülreprezentáltak abban az iskolai csoportban, ahol a diplomás szülők aránya a legalacsonyabb. Ezzel szemben az egyházi iskolák

azok között az iskolák között szerepelnek felülreprezentáltak, ahol a diplomás szülők aránya közepes, míg a legmagasabb diplomás szülő arányú iskolákban a magániskolák vannak túlsúlyban. A legmagasabb diplomás szülő arányú iskolák fele állami, fele magán fenntartású, ezek között egyházi általános iskola nem szerepel.

A második kutatási kérdésünk az iskolákkal kapcsolatos fenntartói típusok szerinti szülői elvárásokra irányult. Eredményeink szerint a magas követelményszintre vonatkozó szülői elvárások különösen az egyházi fenntartású iskolákban mutatkoznak jelentősnek. Azonban az egyházi iskolákat választó szülők nemcsak az oktatás minőségével kapcsolatban rendelkeznek magasabb elvárásokkal, hanem az erkölcsi nevelés, az értékközvetítés, a közösségteremtés tekintetében is hangsúlyosabb iskolai tevékenységet várnak el. Ezzel szemben az állami és magán fenntartású iskolákban a szülők kisebb csoportja fordul magas elvárásokkal az iskola felé, az iskola pedagógiai munkája ritkábban terjed ki a minőségi oktatáson túli célokra.

A harmadik kutatási kérdésünkre választ keresve azt vizsgáltuk, hogy melyik fenntartó típusban magasabb az iskolával nagyon aktív kapcsolatot tartó szülők aránya. Miközben az OECD (2020) jelentése szerint a magán- és egyházi iskolákban magasabb a szülői bevonódás szintje, a hazai egyházi iskolák felülreprezentáltak abban az iskolacsoportban, ahol nagyjából a szülők fele tart fenn aktív kapcsolatot az iskolával, de nem jelennek meg felülreprezentáltak ott, ahol nagyszámú, aktív szülőt találunk. Ezek szerint az egyházi iskolák nem használják ki a szülők intenzívebb bevonásának a szektor jellegéből adódó lehetőségeit. A nemzetközi kutatások egyértelműen arra vallanak, hogy azokban az intézményekben, ahol közvetlenül ösztönzik a szülői aktivitást, és az iskolai stratégia fontos eleme a szülők tudatosabb otthoni és iskolai aktivitásának erősítése, például rendszeres szülői közösségi programok és személyre szabott tanácsadás révén, ott a tanulók eredményessége meghaladja a társadalmi háttérük alapján elvárható szintet. Az egyházi iskolák esetében a szülők és az intézmény közötti kapcsolatot tovább erősíthetik a közös vallási és közösségi programok, amelyek elősegítik a szülői bevonódás magas szintjét. Megállapítható, hogy az egyházi fenntartású iskoláknak további kihasználatlan tartalékai vannak a szülői kapcsolattartás intenzitásának növelésében, hiszen a szülők érdeklődését bizonyítja a szülői elvárások magas szintje.

Ami a tanulmányban kapott eredmények általánosíthatóságának korlátait illeti, a változók egy részénél tapasztalható kisebb mértékű válaszhány, ami miatt azonban bizonyos mértékig torzulhattak az eredmények. A decilisek kialakításával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy jelen elemzésben a diplomás szülők aránya és az iskolával nagyon aktív kapcsolatot tartók aránya alapján csoportosítottuk az iskolákat. Természetesen az iskolai bevonódásnak és a szülői társadalmi státusnak többféle fontos mutatója van, melyeket szintén szükséges megvizsgálni. Terveink között szerepel a mélyebb összefüggések feltárása érdekében többváltozós elemzések elvégzése is.

Abstract

According to recent research, one of the key factors in student and school performance is a parent-school relationship grounded in shared responsibility and partnership, as this can enable parents to provide relevant support for their children's academic progress. The literature identifies several factors that influence the implementation and effectiveness of parental involvement in supporting school achievement. These include student characteristics (e.g., gender, age), parental characteristics (e.g., educational attainment, labor market status, educational values, expectations), as well as the proactive role of the school and the attitudes and practices of the teaching staff. In our study, we examine whether the type of schoolmaintainer plays a demonstrable role in these dynamics. Using data from the 2022 OKM (National Assessment of Basic Competencies) database, we analyze indicators of parental education (the proportion of parents with a degree) and parental involvement (educational expectations and participation) in primary schools, categorized by school maintainer. Our findings show that the proportion of parents with a degree differs significantly across school types, with church-run schools being overrepresented among institutions with a medium proportion of degree-holding parents. In church-run schools, parents tend to have higher expectations regarding educational quality and value-based instruction. Parental involvement also varies by school type. While parents in both private and church schools show a willingness to cooperate with the institutions, church schools tend to underutilize this parental interest as a resource for enhancing parental involvement at home and in school activities.

Keywords: parental involvement, school maintainer, primary school, religious institution, public institution

IRODALOM

- ARAR, Khalid – ABRAMOVITZ, Ruth – DAOD, Saeda – AWAD, Yase – KHALIL, Mahmood (2016): Teachers' perceptions of school principals' leadership styles and parental involvement – the case of the Arab education system in Israel. *International Journal of Pedagogies and Learning*, 11:2, 132–144. (DOI:10.1080/22040552.2016.1227253)
- ARCHER-BANKS, Diane AM – BEHAR-HORENSTEIN, Linda S. (2008): African American Parental Involvement in Their Children's Middle School Experiences. *The Journal of Negro Education*, 77(2.), 143–156.
<https://www.jstor.org/stable/25608677?seq=1> (2024. 06. 18.)
- BACSKAI Katinka (2020): Az iskola és a család kapcsolata. *KAPOCS*, 2020/2., 11–20.
- BAKKER, Joep – DENESSEN, Eddie – BRUS-LAEVEN, Mariël (2007): Socio-economic background, parental involvement and teacher perceptions of these in relation to pupil achievement. *Educational Studies*, 33(2.), 177–192.
- BORGONOV, Francesca – MONTT, Guillermo (2012): „Parental Involvement in Selected PISA Countries and Economies”. *OECD Education Working Papers*, No. 73, OECD Publishing, Paris.
<https://doi.org/10.1787/5k990rk0jsjj-en>. (2024. 07. 03.)
- COLEMAN, James Samuel (1990): Foundations of social theory. Cambridge Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.
- COLEMAN, James Samuel (1997): *Family, school and social capital*. In: SAHA, Lawrence J. (Ed.): *International encyclopedia of the sociology of education*. 1st ed. Oxford, New York, Pergamon (Resources in education / Oxford, England), 623–625.
- DESFORGES, Charles – ABOUCHAAR, Alberto (2003): The impact of parental involvement, parental support and family education on pupil achievement and adjustment. *A literature review* (Vol. 433). Nottingham, DfES publications.
- DRIESSEN, Geert – SMIT, Frederik – SLEEGERS, Peter (2005): Parental involvement and educational achievement. *British Educational Research Journal*, 31(4.), 509–532.
- HOOVER-DEMPSEY, Kathleen V. – SANDLER, Howard M. (1997): Why do parents become involved in their children's education? *Review Of Educational Research*, 67(1.), 3–42.
- EPSTEIN, Joyce L. (1995): School/family/community partnerships. *Phi Delta Kappan*, 76., 701–712.
- EPSTEIN, Joyce L. (2001): School, family, and community partnerships. Preparing educators and improving schools. Boulder, CO: Westview Press.
- EPSTEIN, Joyce L. (2005): Links in a Professional Development Chain: Preservice and Inservice Education for Effective Programs of School, Family, and Community Partnerships. *The New Educator*, 1(2.), 125–141
- EPSTEIN, Joyce L. (2010): School, family community, partnerships – caring for the children we share. *Phi Delta Kappan*, 92(3.), 81–95. SAGE Publications.
<https://doi.org/10.1177/003172171009200326> (2024. 04. 04.)

- European Education and Culture Executive Agency, Eurydice (2010): The Role of Parents in the Education Systems of the European Union.
<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/19d16c4b-940e-4830-b246-f1a62b490c5c> (2024. 04. 03.)
- F. LASSÚ Zsuzsa – PODRÁČZKY Judit – GLAUBER Anna – PERLUSZ Andrea – MARTON Eszter (2012): *Nemzetközi kutatások a szülői részvétel hatásáról*. In: PODRÁČZKY Judit (szerk.): SZÖVETSÉGBEN. *Tanulmányok a család és az intézményes nevelés kapcsolatáról*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 13–39.
- GROLNICK, Wendy S. – SLOWIACZEK, Maria L. (1994): Parents' Involvement in Children's Schooling. A Multidimensional Conceptualization and Motivational Model. *Child Development* 65(1.), 237. (DOI: 10.2307/1131378.)
<https://www.jstor.org/stable/1131378> (2022. 03. 11.)
- HERMANN Zoltán – KERTESI Gábor – VARGA Júlia (2024): A teszteredmények társadalmi egyenlőtlensége és az általános iskolai szegregáció. *Közgazdasági Szemle*, 71(4.), 353–378. DOI <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.4.353> (2024.10.29.)
- HÖRICH Balázs (2019): Tanulási utak a társadalmi háttér függvényében. *Educatio*, 28(4.), 659–682. DOI: <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.4.2>
- HOOVER-DEMPEY, Kathleen V. – SANDLER, Howard M. (1997): „Why do parents become involved in their children's education?” *Review of Educational Research*, 67(1.), 3–42.
- IMRE Anna (2002): Szülő és iskola. *Educatio*, 3., 498–502.
- IMRE Nóra (2015): *A szülői részvétel formái és hatása a tanulói eredményességre*. In: ARATÓ Ferenc (szerk.). *Horizontok II. A pedagógusképzés reformjának folytatása*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Pécs, 127–140.
- IMRE Nóra (2017): *A szülői részvétel szerepe a tanulók iskolai pályafutásának alakulásában*. Doktori PhD értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest.
- KATHYNÉ MOGYORÓSSY Anita – NAGY Beáta Erika (2017): A szülők és pedagógusok kapcsolattartásának mintázatai. *Educatio* 26(4.), 657–668.
- KOLTÓI Lilla – HARSÁNYI Szabolcs Gergő – KOVÁCS Dóra – KÖVESDI Andrea – NAGYBÁNYAI-NAGY Olivér – NYITRAI Erika – SIMON Gabriella – SMOHAI Máté – TAKÁCS Nándor – TAKÁCS Szabolcs (2019): A szülők tanulmányokba való bevonódásának összefüggése az iskolai teljesítménnyel. *Psychologia Hungarica* VII/2., 86–103
- KOLTÓI Lilla – HARSÁNYI Szabolcs Gergő – KOVÁCS Dóra – KÖVESDI Andrea – NAGYBÁNYAI-NAGY Olivér – NYITRAI Erika – SIMON Gabriella – SMOHAI Máté – TAKÁCS Nándor – TAKÁCS Szabolcs (2020): Az iskolai szülői bevonódás iskolai szintű vizsgálata megyei és regionális szinten az országos kompetenciamérés 2017-es és 2018-as adatai alapján. *Psychologia Hungarica*, Vol. 7. No. 4., 222–258.
- LANNERT Judit – SZEKSZÁRDI Júlia (2015): Miért nem érti egymást szülő és pedagógus?. *Iskolakultúra*, 25(1.), 15–34.

- LAROCQUE, Michelle – KLEIMAN, Ira – DARLING, Sharon M. (2011): Parental Involvement: The Missing Link in School Achievement. Preventing School Failure. *Alternative Education for Children and Youth*, 55., 115–122.
- LAREAU, Annette (2003): *Unequal Childhoods: Class, Race, and Family Life*. University of California Press.
- MARKSTRÖM, Ann-Marie (2013): Children's perspectives on the relations between home and school. *International Journal about Parents in Education*, 7., 43–56.
- MARTON Eszter (2019): *A szülő és az iskola kapcsolata, szerepe a sikeres együttnevelés megvalósításában*. Doktori (PhD) értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest.
- MORRISON, George S. (1978): *Parent involvement in the home, school, and community*. Columbus, Ohio, USA (Charles E. Merrill Publishing Company).
- MORVAI Laura (2015): *Nevelési értékrangsorok a nem, az iskolafenntartó és a vallásosság metszetében*. In: PUSZTAI Gabriella – MORVAI Laura (szerk.): *Pálya-modell: Igények és lehetőségek a pedagógus-továbbképzés változó rendszerében*. Nagyvárad, Partium Press. 156–168.
- MORVAI Laura (2017): *Ora et labora? Egyházi középiskolások eredményessége a 2010 utáni szektorbővülést követően*. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- NEUMANN Eszter – BERÉNYI Eszter (2019): Roma tanulók a református általános iskolák rendszerében. *Iskolakultúra*, 29(7.), 73–92.
https://epa.oszk.hu/00000/00011/00224/pdf/EPA00011_iskolakultura_2019_07_073-092.pdf (2024.05.10.)
- NEUMANN Eszter (2022). Education for a Christian nation: Religion and nationalism in the Hungarian education policy discourse. *European Educational Research Journal*, 21(2.), 177–193.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14749041211072691> (2024.05.10.)
- NEUMANN Eszter – RUDNICKI, Pawel (2023). Populist radical-right governments in Central-Eastern Europe and education policy-making: A comparison of Hungary and Poland. *Journal of Contemporary European Studies*. Advance online publication.
doi.org/10.1080/14782804.2023.2177872 (2024.05.10)
- PAPP Zoltán Attila (2022): Merve vagyon. Az egyházi iskolák néhány oktatásstatisztikai jellemzője. *Kisebbségkutatás*, 31(3.), 26–43.
<https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.3.2> (2025.05.10.)
- PODRÁČZKY Judit, szerk. (2012): *Szövetségben. Tanulmányok a család és az intézményes nevelés kapcsolatáról*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp.
- PODRÁČZKY Judit – HEGEDŰS Judit (2012): *Család és intézményes nevelés kapcsolata a hazai kutatásokban*. In: PODRÁČZKY Judit (szerk.): *Szövetségben. Tanulmányok a család és az intézményes nevelés kapcsolatáról*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 71–84.
- PUSZTAI Gabriella (2004): *Iskola és közösség: felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Gondolat, Bp.

- PUSZTAI Gabriella (2009): *A társadalmi tőke és az iskola: kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra*. Új Mandátum Kiadó, Bp.
- PUSZTAI Gabriella (2020a): *A tanulmányi életút során hasznosítható tőkefajták*. In: UÓ. (szerk.): *Nevelésszociológia: Elméletek, közösségek, kontextusok*. Debrecen, DUPRESS, Debrecen, 19–39.
- PUSZTAI Gabriella (2020b): A reziliens szülővé válást támogató tényezők nyomában. *Kapocs*, 19(2.), 51–64.
- PUSZTAI Gabriella – DEMETER-KARÁSZI Zsuzsanna – CSONKA Éva – BENCZE Ádám – MAJOR Enikő – SZILÁGYI Edit – BACSKAI Katinka (PUSZTAI et al. 2024a): Patterns of parental involvement in schools of religious communities. A systematic review. *British Journal of Religious Education*, 46(4.), 485–504.
<https://doi.org/10.1080/01416200.2024.2315550> (2024.10.13.)
- PUSZTAI Gabriella – Ceglédi Tímea – BACSKAI Katinka – PALLAY Katalin (PUSZTAI et al. 2024b): *Az iskola-szülő kapcsolattartás gyakorlatai: Intervenciók, programok, gyakorlatok pedagógusoktól pedagógusoknak*. Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ (CHERD-Hungary), Debrecen.
- PUSZTAI Gabriella, szerk. (2025): *A család-iskola partnerség szülői nézőpontból. Vizsgálatok három országban*. CEHRD-Hungary, Debrecen.
- ROSE, L. C. – GALLUP, A. M. – ELAM S. M. (1997): The 29th Annual Phi Delta Kappan/Gallup Poll of the Public's Attitude Toward The Public Schools. *Phi Delta Kappan*, 79(1), 41–56.
- SCHAEDEL, Bruria et al. (2016): International Journal about Parents in Education School Climate and Teachers' Perceptions of Parental Involvement in Jewish and Arab Primary Schools in Israel. *The International Journal about Parents in Education*, 01/01. 77–92.
- SMIT, Friederik – DRIESSEN, Geert – SLUITER, Roderick – SLEEGERS, Peter (2007): Types of parents and school strategies aimed at the creation of effective partnerships. *International Journal about Parents in Education*, 1., 45–52.
- SZÁSZ Mária Magdolna (2023): *Az iskolához való szülői viszonyulás és szülői bevonódás elmélete és empirikus aspektusai egy rurális térségben*. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem
<https://dea.lib.unideb.hu/bitstreams/7815b76e-17b2-4d3f-82d1-9a7f53f95f22/download> (2024.05.10.)
- SZÉLL Krisztián (2015): *Iskolai eredményesség és tanári attitűdök*. In: SZEMERSZKI Marianna (szerk.): *Eredményesség az oktatásban. Dimenziók és megközelítések*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Bp., 25–51.
- ZOLNAY János (2022) *Oktatási kvázi piac és kistérség: esettanulmány Köményről*. REGIO: KISEBBSÉG KULTÚRA POLITIKA TÁRSADALOM, 30 (2). pp. 93–115.

PINCZÉS TAMÁS – NAGYNÉ BEKE VIKTÓRIA

Mozgásban fejlődő gyermek

*Az állóképesség jelentősége
és fejlesztésének lehetősége az iskolában*

Miért fontos, hogy a gyermekek megfelelő motoros képességekkel rendelkezzenek? Mit jelent pontosan az állóképesség; miért van szükségünk rá? Milyen lehetősége van a tanítónak arra, hogy ezt a képességet megfelelően fejlessze úgy, hogy fenntartsa a gyermekek motiváltságát? Tanulmányunkban ezekre a kérdésekre keressük a választ, olyan játékjavaslatokat is megfogalmazva, amelyeket a pedagógusok nyugodt szívvel használhatnak annak érdekében, ha állóképességet szeretnének fejleszteni a testnevelés órán.

A motoros képességekről és az állóképességről röviden

Az emberi élet alapvető feltétele a mozgás, amit a motoros képességei határoznak meg. Ezek a képességek egyik része öröklött, azaz velünk született, míg a másik része szerzett, tehát a születés után kialakított összetevőkből áll (Polgár – Szatmári 2011). Egy adott mozgás vagy cselekvés során a motoros képességek komplex módon jelennek meg, melyekhez további összetevők is bekapcsolódnak (pszichikai, élettani és egyéb környezeti tényezők).

Egyes szakirodalmak a motoros képességeket három fő típusra bontják – kondicionális és koordinációs képességek, ízületi mozgékonyság (Meszler – Tékus – Váczi 2015) –, másutt két csoportról olvashatunk (Polgár – Szatmári 2011), ugyanis az ízületi mozgékonytságot a kondicionális képességek közé sorolják. Közös bennük viszont az, hogy mindegyik olyan motoros képesség, mely biztosítja az ember helyzetváltoztató mozgását.

A tanulmány fókuszába helyezett állóképesség a kondicionális képességek csoportjába tartozik, melyek a mozgás energetikai feltételeit biztosítják.

A definíció szerint: „Az állóképesség az a pszichofizikai tulajdonság, amely a terhelések által kiváltott fáradság kialakulásának a késleltetésével hosszú ideig tartó erőkifejtést tesz lehetővé, illetve a fizikai terhelések utáni gyors regenerációban segít” (Király – Szakály 2011, 89)”. Ha ennél egyszerűbben szeretnénk megfogalmazni, akkor a fáradással szembeni ellenállóképességet értjük alatta, hogy a fizikai terhelés során minél később fáradjunk el. Itt fontos megjegyeznünk, hogy nemcsak a fizikai terhelésre igaz ez a megállapítás, hanem a hétköznapiakban végzett feladatokra is. Ahogy minden képességet, ezt is több tényező befolyásolja, mint például a szervrendszereink közül a keringési, légzési és az idegrendszer, illetve ezek fejlettsége, valamint a szervrendszerek közötti koordinált működés; ide sorolható továbbá az anyagcsere-folyamatok színvonala vagy éppen az izomrostípusaink aránya (Király – Szakály 2011).

Említettük, hogy a motoros képességek egyik része velünk született tulajdonság, amiket különböző módszerekkel tudunk fejleszteni. Ehhez azonban fontos ismernünk, hogy az egyes képességeknek mikor van a leghatékonyabb fejlesztési időszaka, azaz szenzitív, érzékenységi szakasza. Ezt azért fontos tudnunk, mert ha nem ebben az időintervallumban történik az adott képesség fejlesztése, akkor nem tudjuk elérni az egyénileg, genetikailag meghatározott maximális határt, így a későbbiekben már csak egy alacsonyabb szintig van lehetőségünk fejleszteni azt.

Az állóképességnek két fő formája van: az aerob és az anaerob. A két al-típus között röviden az a különbség, hogy az első esetén a mozgásos cselekvéshez szükséges energetikai háttérrel adó, megfelelő mennyiségű oxigént tudunk felvenni. Az alacsony vagy közepes intenzitású mozgásokra jellemző, amelynek fejlesztésének szenzitív időszaka a 9–12 éves kor. Az anaerob állóképesség a rövid, nagy intenzitású mozgások során jön létre, amikor a szervezet már nem képes megfelelő mennyiségű oxigént felvenni a mozgás biokémiai feltételeinek biztosításához, hanem azt más módon biztosítja, viszont ez már tejsavtermelődéshoz vezet, ami teljesítmény-csökkenéssel jár. Ezt a képességet 12–16 éves kor között lehet a leghatékonyabban fejleszteni. Bár a szakirodalmak alapján az állóképesség fejlesztésére leghatékonyabban 9 éves kortól van lehetőség, elengedhetetlen, hogy már az iskola alsó évfolyamain megjelenjenek azok a mozgásformák – például a testnevelési játékok –, amelyeknek köszönhetően meg lehet alapozni az állóképességet.

Az egészség és az állóképesség kapcsolata

Az állóképesség tehát a sportteljesítmény egyik fontos eleme, mindemellett tudományosan igazoltan szoros összefüggésben áll az egészséggel.

A felnőtteknél a jobb állóképesség csökkenti számos betegség kialakulásának kockázatát, például a szív- és érrendszeri betegségeket, a II-es típusú cukorbetegséget vagy éppen a magasvérnyomást (IOM 2012). Blair és társai (1995) vizsgálatai rámutatnak, hogy az állóképességi fittség felnőttkorban akár 44%-al csökkentheti a halálozás rizikóját.

Serdülőkorban is többféle pozitív hatással számolhatunk. Többek között a testszír-felhalmozódás mértékével, mely számos további betegség rizikófaktora (Kälbli 2021). Egy, a serdülők körében végzett vizsgálat (Kelly et al. 2004) szintén kimutatta az állóképesség egészségre gyakorolt hatását: egy nyolc hetes kerékpár-ergométerrel végzett edzés során megállapították, hogy bár a testösszetétel nem változott, de nőtt a résztvevők oxigénfelvevő képessége, és emellett az érfalfunkciók, valamint a vér koleszterinszintjében is pozitív változást tapasztaltak.

A megfelelő serdülőkori aerob fittség csökkenti a betegségek kialakulásának lehetőségét, ami befolyásolja a felnőttkori halálozás valószínűségét. Kälbli megállapítása szerint „a magas aerob fittségű (felső 20%) személyek korai halálozásai esélye 51%-kal alacsonyabb, mint az alacsonyabb aerob fittségű (alsó 20%) személyekké” (Kälbli 2021, 74). Ortega, Ruiz, Castillo és Sjöstrom vizsgálata pedig arra a megállapításra jutott, hogy a megfelelő állóképesség-fejlesztés – s ezzel a kardiorespiratikus fittségi állapot javulása – nemcsak a serdülők testi és szervrendszeri fejlődését segíti elő, hanem hosszútávon pozitívan befolyásolja a kedélyállapotot, növeli az önbecsülést, az iskolai teljesítményt, ugyanakkor csökkenti a depresszió és a szorongás kialakulásának esélyét (Ortega et al. 2008).

A serdülők fizikai aktivitása

A fentebb bemutatott tudományos kutatások eredményei bizonyítják, hogy a fizikai aktivitás mennyire fontos, bármelyik életkorról is van szó. De vajon mi a helyzet a serdülők fizikai aktivitását illetően?

A válasz megadásához segítségül hívjuk az *Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása* (*Health Behaviour in School-aged Children, HBSC*) kutatást, amely 1982-ben kezdődött el (Magyarország 1985-ben csatlakozott hozzá). Célja, hogy megismerjük a serdülők egészségével kapcsolatos területeiket (szubjektív egészségi állapot, jól-lét, szokások stb.). A vizsgálat négyévente valósul meg, ahol az 5., a 7., a 9., és a 11. évfolyamos diákok egy önbevalláson alapuló kérdőívet töltenek ki (Németh 2019).

A téma szempontjából most a fizikai aktivitásra és a túlsúlyra vonatkozó eredményeket emeljük ki. Az első kérdés: „Gondolj az elmúlt 7 napra, és próbáld meg összeszámolni, hogy hány olyan napod volt, amikor legalább 60 percet kiadósan mozgáltál?” Az eredmény értelmezéséhez a WHO javaslata ad támpontot, mely szerint legalább heti három alkalommal, aerob típusú mozgásokat kell végezniük a gyerekeknek, az egy órás időtartamnak pedig intenzív szakaszokat is tartalmaznia kell (WHO 2010). A 2010-ben, 2014-ben és 2018-ban megvalósult vizsgálat eredményeiből láthatjuk, hogy fiúk többet mozognak, mint a lányok (ez több más kutatás eredményével is egybecseng). Azonban az életkor emelkedésével mind a fiúknál, mind a lányoknál csökken az intenzív testmozgás. Pozitív tendencia azonban, hogy a lányok fizikai aktivitása – minden résztvevő évfolyamot tekintve – a vizsgált évek során folyamatosan növekedett. A fiúknál a 2014-es év még emelkedő tendenciát mutatott, utána azonban minimális csökkenés volt tapasztalható.

A fizikai aktivitás és a túlsúly ismerete azért nagyon fontos, mert a 2020-as Eurostat jelentés szerint az összes haláleset mintegy 47%-át okozták a keringési betegségek, melyek szoros kapcsolatban állnak a rendszeres testmozgás hiányával és a túlsúllyal. Az utóbbi három vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy 2018-ban már a kiindulási értékek is magasabbak voltak mindkét nemnél, mint az azt megelőző két vizsgált évben. A 2018-as adatok szerint a túlsúlyos fiúk aránya az életkor előrehaladtával csökken, míg a lányoknál növekszik, ami arra utal, hogy nincs jelen a rendszeres testmozgás, és vélelmezhetően a táplálkozási szokások terén is szükség van „reformra”.

Csupán ez a két eredmény is arra irányítja a figyelmünket, hogy sürgősen monitorozni kell a fiatalok fizikai paramétereit, s az eredményekből különböző akcióterveket érdemes kialakítani. Ezért jött létre a NETFIT, melynek keretén belül 4 fittségi profilban (testösszetétel és tápláltsági profil; aerob fittségi profil; vázizomzat fittségi profil; hajlékonysági profil) 9 méréssel

jellemzik a tanulók állóképességét, erejét, hajlékonyságát és testösszetételét. A mérés az 5. évfolyamtól kezdve egészen a 12. évfolyamig tart. A tesztekől függően a tanulók két vagy három zónába sorolhatók (egészségzóna, fejlesztési zóna és fokozott fejlesztési zóna).

A 2021/2022-es tanévi felmérés eredményei közül először a testzsírszázalék adatait mutatjuk be. Az *egészségzónába* került fiúk relatív gyakorisága 64,2% (5. évfolyam) és 69,2% (9. évfolyam) között alakult. A lányok esetén ez az érték 63,1% (12. évfolyam) és 70,4% (6. évfolyam) között található. Az *„egészségügyi szempontból fokozott fejlesztés szükséges”* zónába a fiúk legmagasabb értéket az 5. évfolyamon érték el (7,7%) míg a legalacsonyabb érték 5,6 % (12. évfolyam) volt. Ugyanez az érték a lányoknál 8,6% (6. évfolyam), legmagasabb értéket pedig a 12. évfolyamos lányoknál tapasztaltunk (14,2%).

Az állóképességi futásteljesítményekből számolt aerobkapacitás-értékek alapján a fiúknál megállapítható, hogy az évfolyamok előrehaladtával jelentősen nő a *„fokozott fejlesztés szükséges”* zónába tartozó tanulók aránya, ami egyúttal azt is jelenti, hogy egyre kevesebb tanuló szerepel az *egészségzónában*. A 12. évfolyamra az *egészségzónát* elérők aránya 19,4 százalékponttal csökken az 5. évfolyamosok adataihoz képest. A lányok esetén is hasonlóan negatív eredményről tudunk beszámolni, ugyanis az életkor emelkedésével párhuzamosan növekszik a *fokozott fejlesztési zónába* tartozó lányok aránya. Ha összehasonlítjuk az ötödikes és a végzős lányok eredményeit, látható, hogy az *egészségzónában* lévők aránya 27,2 százalékponttal csökken, azaz a 12. évfolyamon csak minden harmadik lánytanuló éri el az egészséges zónához tartozó minimumszintet.

A játékokról általában

A fenti eredmények ismeretében a tanító szakos hallgatóknak is nagy a felelőssége a mozgás megszerettetésében. Ehhez egy nagyszerű eszköz lehet a játék, amit szinte minden korosztály örömmel végez. – De mit is jelent a játék? A fogalom meghatározása egyszerűnek tűnik, a *Magyar nyelv értelmező szótárában* viszont 38 jelentésváltozata van, ami az értelmezés komplexitását mutatja. Alább a játék definícióit különböző aspektusokból igyekszünk bemutatni.

Már a korai filozófusok is próbálkoztak a játék fogalmának megalkotásával. Platón leírta, hogy egyes életszakaszokban mely játékok a jellemzőek, és tudatosította a társadalommal, hogy a játéknak milyen nagy szerepe van a gyerekek életében. Arisztotelész hasonlóan vélekedett a játék fontosságáról, ugyanis szerinte a játék meghatározó a felnőtt élet előkészítésében, valamint megelőzhető vele a lustaság. Szent Ágoston szerint a játék elveszi az időt a tanulástól és a munkától, ugyanakkor a gyerekekben annyira nagy a vonzalom e cselekvés iránt, hogy megharcolnak érte (vö.: Tamásiné 2010). A képzőművészeti témák között is megjelenik a játék. Pieter Brughel németalföldi festő kiemelten foglalkozik a játék jelentőségével – számos alkotásán látható valamilyen formája a játéknak (vö.: Tamásiné 2010).

Természetesen a pedagógusok is foglalkoztak a témával. Johannes Amos Comenius kiemelet szerepet tulajdonított a játéknak az első hat évben, mivel szerinte ez az időszak gyakorolja a legnagyobb hatást a későbbi életünkre. Vallotta, hogy nem szabad a gyermekeket elzárni attól, hogy játsszanak, sőt, ösztönözni, támogatni kell őket ezekben a cselekvésekben. Friedrich Fröbel német pedagógus írt először részletesen a játék nevelési és módszertani kérdéseiről (Tamásiné 2010).

A játék pedagógiai jelentőségének kutatásába a hazai szakemberek is bekapcsolódtak. A teljesség igénye nélkül említhetjük Brunszvik Terézt, az első óvoda vagy Wurga Istvánt, az óvóképző megalapítóját és igazgatóját. Ebbe a körbe sorolandó Exner Leó, az óvóképző tanára, Nagy László, a gyermektanulmányi irányzat legelismertebb hazai teoretikusa, Bardócz Pál és Stelly Gizella, akik a két világháború között pedagógusként szolgáltak fel az óvodaügyek és a gyermekek játékának védelmében (Tamásiné 2010).

A szakirodalmi fogalom-definíciók közül Detre Pál megfogalmazását idézzük. „A játék olyan tevékenység, melynek közvetlen célja a versenyben a győzelem elérése, illetve valóságos vagy elképzelt cselekmények minél tökéletesebb ábrázolása, megelevenítése. Olyan szabad és anyagi érdekhez nem kapcsolódó tevékenység, mely előre, pontosan megállapított és minden résztvevőre egyformán kötelező szabályok szerint, külön erre a célra szolgáló helyen (játéktér) és időben zajlik le. A játékot mindig különböző érzelmi megnyilvánulások kísérik, melyek további tevékenységre ösztönző tényezőként hatnak.” (Detre 1980, 23)

Annak érdekében, hogy a pedagógus számára világossá váljon a gyermeki cselekvés lényege, és tudja azt, mit és hogyan tesz a gyermek a játékban, ismernie kell a gyermeki fejlődés pontos „lépéseit”. Pinczés és Nádasi (2020) részletesen ír arról, hogy a különböző életszakaszokban milyen jellegű a játéktevékenység. A terjedelmi korlátok miatt, csak röviden térünk ki arra a korosztályra, akiket a tanító szakos hallgatók a jövőben tanítani fognak.

Az iskoláskor kezdetekor a szerepjátékokat (hatéves kor körül) a szabályjátékok váltják fel. Ezekben a játékokban a gyerekek igénylik a szabályokat – számos esetben ők maguk hozzák létre – és a játék során olyan fundamentális (futás, ugrás, dobás, mászás) mozgásokat végeznek, amelyek a testnevelés szempontjából döntő fontosságúak. Pedagógiai jelentősége abban van, hogy megalapozza a mindenkori alkalmazkodás képességét, illetve a felnőttkori törvénytisztelet és a deviancia okai is visszavezethetők erre a játékfejlődési szakaszra.

Pinczés és Nádasi (2020) négy fő szempont alapján csoportosította a játékokat. Az első a *pszichológiai*, amelyben meg tudunk különböztetni érzéki, motoros és szellemi játékot. A második a *pedagógiai*, ahova az alkotó, konstruktív, szabály-, didaktikus, mozgásos és sportjátékokat sorolhatjuk. A harmadik – számunkra jelenleg releváns – csoport a *testnevelési* szempont, ahová az iskolai, a sportjátékok és az alkotó szerepjátékok sorolhatók. Az utolsó a *fejlődéstani* szempontú besorolás – itt az előbbi három csoport játékait különböző fejlődési csoportokba soroljuk. Ilyen csoport lehet például az imént említett szerepjátékoké.

Vizsgálatok a testnevelési játékok témaköréből

Herzog (2008) tanulmányában a testnevelési játék személyiségformáló szerepéről ír, ugyanis a játék alkalmával a diákok felszabadult légkörben tevékenykednek, ahol a személyiségük teljes mértékben megmutatkozik, azokat nem tudják tudatosan elrejteni. Ebben a „mesterségesen” kialakított helyzetben a pedagógusnak lehetősége van hatást gyakorolni a gyerekek személyiségére. Hasonló vélekedik Fodorné Földi Rita (1992), aki szerint ez leginkább az óvodás és kisiskolás korban kiemelten fontos, hisz ebben az időszakban

alakul ki a testséma, tökéletesednek a különböző érzékszervek valamint az ezek közötti asszociatív kapcsolatok fejlődése is erre a korra datálható.

Bagdy (1970) további jótékony hatásokra is rámutat, s azokat a testnevelési játékok alkalmával tudunk elősegíteni. Ilyen terület a képzelet, a kreativitás, a szervezőkészség, fegyelmezettség, de kialakul a közösségi érzés, valamint létrejönnek a baráti kapcsolatok. A játék közösségépítő szerepéről olvassuk: „Egy jól összehangolt, pszichikailag jól kapcsolódó, együtt játszó, tevékenykedő csoportban a közös sikerek motiváló és élményszerző hatása nagyobb. Ilyen körülmények között a kudarcok megélése, értékelése és feldolgozása is könnyebb” (Csányi – Kovács – Boronyai 2014). A szerzők szerint a testnevelési játéknak fontos funkciója van az óvodából iskolába lépő gyermekek életében, hiszen ekkor számos dolog megváltozik az életükben, és egyfajta támaszt nyújt nekik a bizonytalan közegben, ha egy ismert játékot, feladatot játszanak.

A testnevelési játékok komplex fejlesztést kínálnak a gyermekek számára. A játék során fejlődik az értelmi (kognitív) szférájuk, mert meg kell érteniük a játék szabályait, aminek hiányában a játék eredményessége forog veszélyben. Az érzelmi (emocionális) szféra is fejlődik, ugyanis játék közben erős érzelmi viszonyba kerülnek a játékkal és annak eredményével. Hasonlóan fontos a társas, szociális szféra fejlődése: a gyerekek kapcsolatba kerülnek egymással, ami hatást gyakorol erre a területre is. Legjellemzőbb a motoros szféra fejlődése a tevékenység során – játék közben mozogni (futni, ugrani stb.) kell, ahhoz, hogy sikeresen teljesítsék a feladatot (Makszin 2014). A fizikai aktivitásnak pozitív hatása van az agyműködésre: idegrendszeri kapcsolatok épülnek ki, melyekkel fejlődnek a tanuláshoz szükséges képességek, és javul a memória. Ez köszönhető annak is, hogy a játék során mindig megjelenik valamiféle gondolkodási tevékenység, amely lehetővé teszi a problémák önálló, kreatív megoldását. Mindemellett folyamatos figyelemre, koncentrációra, határozott, gyors helyzetfelismerésre van szükség, ami a kognitív fejlesztéshez járul hozzá.

A játékok mozgásanyaga nagymértékben kapcsolódik a többi testgyakorlat anyagával, ezzel segítve az új mozgáselemek elsajátítását, bizonyítva azt, hogy a játékoknak kiemelt szerepe van a mozgásfejlődésben és a mozgástanulásban. Ezt támasztja alá az a megállapítás, mely szerint „a természetes mozgáskészségek, majd későbbiekben a sportkészségek kivitelezésének sta-

bilizálódása, megtanulása, változó környezeti feltételek melletti alkalmazása érdekében szervezett sok-sok játék hatékony fejlesztést tesz lehetővé” (Boronyai et al, 2014).

A játék során a pedagógus előtt remek lehetőség adódik arra, hogy jobban megismerje tanítványait, hiszen a mozgásos tevékenység során tükröződik legjobban a tanuló személyisége, megismerve ezzel a gyerek beállítottságát és a környezetéhez való viszonyát. A pedagógus így a tudatos játékszervezés révén pozitív hatást érhet el a gyermek testi és szellemi fejlődése tekintetében (Bagdy 1970).

Nem hagyjatjuk viszont szó nélkül a játék során megjelenő konfliktusokat, melyek kialakulhatnak csapatok vagy csapattársak között, de az egyénen belül is. Abban az esetben, ha az így megjelenő konfliktust a gyerekek megtanulják kezelni, ezeket a megoldásmódokat adaptálhatják a mindennapi élet során jelentkező konfliktusoknál is. A játék tehát nemcsak testi, hanem számos más nevelési terület szempontjából is előnyökkel jár (Detre – Szigeti 1980), ráadásul a felnőtt személyiség kialakulásban is elengedhetetlen szerepet tölt be (Tamásiné 2010). A konfliktuskezelés tanításán kívül lehetőség van továbbá a stresszkezelés és a relaxáció alkalmazására is (Bagdy 2015).

Játékjavaslat

Végül – csupán gondolatébresztőként – olyan játékokat említünk, amelyeket a tanító szakos hallgatók nyugodtan alkalmazhatnak akkor, ha a testnevelés óra célja az állóképesség fejlesztése (Pinczés – Nádasi 2020). Főntebb jeleztük, hogy a testnevelési játékok komplex módon fejlesztik a gyerekeket, így sohasem csak egy képességet tudunk fejleszteni egy játékkal, hanem többet. Éppen ezért olyan rendkívüli lehetőség a testnevelési játékok alkalmazása a testnevelés órán, hogy ezzel élni kell, nem pedig visszaélni.

1–2. évfolyam: Verébszökdelés, Táncoló tündérek, Táncoló kör, Hullámvasút, Labdagyűjtő verseny, Békalovazás, Ne nézz hátra, jön a farkas, Béka a körben, Őr bácsi, Báránka.

3–4. évfolyam: Küzdelem a körért, Halak menekülése, Körfutó, Jöjj velem, Szalagszerzés, Cserélgető, Páratlan bíró, Út a harmadik, Fekvő fogó, Fészek a fogó.

IRODALOM

- BAGDY Emőke (2015): *Stresszkezelés és relaxáció alkalmazása a testnevelésben*. Magyar Diáksport Szövetség, Bp.
- BAGDY Lászlóné (1970): A játék szerepe az 1–2. osztályos gyermek életében. *Módszertani közlemények*, 10. évf. (2.), 69–77.
- BLAIR, Steven – KOHL, Harold – BARLOW, Carolyn – PAFFENBARGER, Ralph – GIBBONS, Larry – MACERA, Caroline (Blair et al. 1995): Changes in physical fitness and all-cause mortality. *Jama*, 273. évf., (14.), 1093–1098.
- BORONYAI Zoltán – KOVÁCS Katalin – CSÁNYI Tamás (2014): *A taktikai gondolkodás fejlesztésének lehetőségei a játékoktatásban*. Magyar Diáksport Szövetség, Bp.
- CSÁNYI Tamás – KOVÁCS Katalin – BORONYAI Zoltán (2014): *Alternatív játékok a mindennapos testneveléshez, testmozgáshoz*. Magyar Diáksport Szövetség, Bp.
- DETRE Pál – SZIGETI Lajos (1980): *Játék I. kötet*. Statisztikai Kiadó Vállalat, Bp.
- EUROSTAT (2020): *Annual Activity Report*.
https://commission.europa.eu/publications/annual-activity-report-2020-eurostat_en
 (2025.11.11.)
- FODORNÉ FÖLDI Rita (1992): Személyiségfejlesztés és konfliktusok a testnevelési játékokban. *Iskolakultúra*, 2. évf., 23–24. sz., 51–57.
- HERCZOG Csilla (2008): „Testnevelés, mint a vidámság órája!“. *Iskolakultúra*, 18. évf., 2008/3–4. sz., 147–151.
- IOM (Institute of Medicine) (2012): *Fitness Measures and Health Outcomes in Youth*. Washington, DC: The National Academies.
- KÁLBI Katalin (2021): *Az egészségközpontú fitness fejlesztése gyermek- és serdülőkorban. A fitnessoktatás alapjai*. Magyar Diáksport Szövetség, Bp.
- KELLY, Aaron – WETZSTEON, Rachel – KAISER, Daniel – STEINBERGER, Julia – BANK, Alan – DENGEL, Donald (Kelly et al. 2004): Inflammation, insulin, and endothelial function in overweight children and adolescents: The role of exercise. *The Journal of Pediatrics*, 145. évf., (6.), 731–736.
- KIRÁLY Tibor – SZAKÁLY Zsolt (2011): *Mozgásfejlődés és a motorikus képességek fejlesztése gyermekkorban*. Dialóg Campus Kiadó, Bp.
- MAKSZIN Imre (2014): *A testnevelés elmélete és módszertana*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- MESZLER Balázs – TÉKUS Éva – VÁCZI Márk (2015): *Motorikus képességek mérése*. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Sporttudományi és Testnevelési Intézet, Pécs.
- ORTEGA, Francisco – RUIZ, Jonatan – CASTILLO, Manuel – SJÖSTRÖM, Michael (Ortega et al. 2008): Physical fitness in childhood and adolescence: a powerful marker of health. *International Journal of Obesity*, 32. évf. (1.), 1–11.

PINCZÉS Tamás – NÁDASI Lajos (2020): *Testnevelési játék téka nem csak pedagógusjelölt hallgatóknak*. Tanulmányi Füzetek (3). Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

POLGÁR Tibor – SZATMÁRI Zoltán (2011): *A motoros képességek*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

TAMÁSNE DSUPIN Borbála (2010): *A népi játékok és a mozgás relációja és funkciója a 3-7 éves gyermekek személyiségfejlődésében*. Faculty of Humanities of the University, Jyväskylä.

World Health Organization (2010): *Global Recommendations on Physical Activity for Health* (p.57). Geneva: WHO.

A 2002-ben a Kajmán-szigeteken kiadott – a hagyományostól eltérő, különleges formájú – bélyegblokk bibliai történetet jelenít meg. Központban a Szent Család és az angyalok állnak. Méretét és formáját tekintve a gyűjtők számára kedvelt darab.

(Dr. Kocsis Attila karácsonyi bélyeggyűjteményéből –
a tulajdonos és a Déri Múzeum engedélyével)

MATLAG DÓRA – SZAKÁL ZSOLT

A lemorzsolódás és a bullying kapcsolata az utánpótlássportban

Bevezetés

Az utánpótlássportban való részvétel a fiatalok testi, lelki és társas fejlődése, a szocializáció, önismeret és közösségi tanulás kulcsterülete. A sportból való korai kilépés (lemorzsolódás) azonban világszerte növekvő jelenség, ami egyaránt veszteséget jelent az egyén, a sportág és a társadalom számára (Crane – Temple 2015). A lemorzsolódás okai sokrétűek: a kutatások motivációs, pszichológiai, társas és szervezeti tényezőket azonosítanak (Fraser-Thomas – Côté 2009). A sportpszichológiai szakirodalomban új, egyre hangsúlyosabb magyarázó tényezőként jelenik meg a *bullying*: a sportkörnyezetben megnyilvánuló *zaklatás* és *bántalmazás* (Vertommen et al. 2016). Jelen tanulmány 13 külföldi kutatás eredményeit integrálva elemzi a lemorzsolódás és a bullying összefüggéseit, különös tekintettel az egyéni és csapatsportok sajátosságaira. Az elemzés rámutat, hogy a bullying a sportolók autonómiáját, önértékelését és pszichológiai biztonságát aláásva jelentős kockázati tényező a lemorzsolódásban. A megelőzés kulcsa az edzői támogatás, a pozitív klubkultúra és a pszichológiai biztonság erősítése.

A kutatás célja

A kutatás átfogó képet kíván adni a sporton belüli bullying jelenségről, különös tekintettel annak megjelenési formáira, hatásaira és befolyásoló tényezőire. A vizsgálat középpontjában az áll, hogy a zaklatás hogyan és milyen mértékben érinti az utánpótlás korú sportolókat, miként befolyásolja mentális egészségüket, sportmotivációjukat, a sportban való bennmaradásukat. A kutatás egyik kiemelt célja a csapatsportolók és az egyéni sportágot űző sportolók

tapasztalatainak összehasonlítása. E megközelítés lehetővé teszi annak feltárását, hogy a közösségi struktúra, a versenykörnyezet és a sportág jellegzetességei miként befolyásolják a bullying előfordulását és következményeit.

A vizsgálat továbbá feltárja az edzők, a szülők és a kortársak szerepét a zaklatás kialakulásában, fenntartásában vagy éppen megelőzésében. Külön figyelmet kap, hogy a sportkörnyezetben milyen viselkedésminták, kommunikációs stílusok, nevelési elvek járulnak hozzá a negatív tapasztalatok csökkentéséhez, illetve milyen támogató tényezők segíthetik a sportolók mentális jóllétét és motivációjának megőrzését.

A bemutatott kutatások főként külföldi mintákon vizsgálták a sportban megjelenő zaklatás jelenségét, mivel a hazai utánpótlás korú sportolók tapasztalatairól ebben a témában rendkívül kevés információ áll rendelkezésünkre. Kutatásunk célja, hogy ezt a hiányt pótolja, és feltárja, hogy milyen tényezők befolyásolják a bullying megjelenését és hatását hazai kontextusban.

Módszertani megközelítés

A válogatás fókuszában azok az utánpótláskorú (12–18 év) sportolókra irányuló empirikus vizsgálatok álltak, amelyek a lemorzsolódás és a bullying tényezőit elemzik. A források közül tizenhárom kutatás került be a szintézisbe.

A szakirodalmi áttekintéshez szisztematikus keresést alkalmaztunk a PubMed, Scopus, PsycINFO és Google Scholar adatbázisokban, a 2024 januárja és 2024 júniusa közötti időtartamban. A keresési stratégia a következő kulcsszavak és Boole-operátorok kombinációiból állt: „youth sport” AND „dropout” OR „attrition” AND „bullying” OR „harassment” AND „motivation” AND „coach–athlete relationship”.

A találatok áttekintése háromlépcsős szűrési folyamat alapján történt. Első körben a cím és absztrakt szűrésének eredményeként N=312 találatot azonosítottunk. Ezt követően a relevanciát a sporton belüli bullying, a lemorzsolódás és az utánpótlássport témakörei határozták meg, így a teljes szöveges áttekintést követően N=67 tanulmány maradt. Ebben a fázisban kizártuk azokat a kutatásokat, amelyek felnőtt mintán készültek; rekreációs vagy iskolai sporttevékenységet vizsgáltak; kizárólag egyetlen bullying-formára fókuszáltak (pl. cyberbullying oktatási környezetben); vagy nem tartalmaztak empi-

rikus adatokat. A fentebb említett szűrési elvek mentén haladva, a véglegesen beválogatott tanulmányok (N=13) a 12–18 éves utánpótláskorú sportolók körében vizsgálták a bullying és a lemorzsolódás kapcsolatát empirikus és kvalitatív módszerekkel egyaránt. A bevont tanulmányok között szerepeltek keresztmetszeti kérdőíves kutatások, kvalitatív interjúk (szülőkkel, sportolókkal, edzőkkel), longitudinális vizsgálatok (sportkarrier követése 1–3 éven át), valamint kevert módszertant (mixed-methods) alkalmazó elemzések.

A kutatás során tematikus szintézist alkalmaztunk azzal a céllal, hogy a bullying–lemorzsolódás összefüggéseit feltáró főbb témákat, jelenségeket és mechanizmusokat azonosítsuk. Az alább bemutatott modellek és következtetések ennek a tematikus elemzésnek az eredményei.

A lemorzsolódás jelensége az utánpótlássportban

A lemorzsolódás (dropout) a sporttevékenység megszakítása vagy a részvétel jelentős csökkenése, amely gyakran a motiváció és a pszichológiai jóllét hanyatlásával függ össze (Crane – Temple 2015; Fraser-Thomas et al. 2008). Három típusa különíthető el: (1.) teljes lemorzsolódás: a fiatal felhagy a szervezett sporttal; (2.) részleges lemorzsolódás: csökkenti aktivitását de folytatja a sportolást; (3.) sportágváltás: más sportágban folytatja a sportolást és a korábban űzött sportággal teljesen felhagy (Sáez et al 2021). A lemorzsolódás mögött leggyakrabban motivációs hanyatlás, kudarcélmény, túlzott teljesítménykényszer, szülői-edzői nyomás és társas konfliktusok állnak (Fraser-Thomas – Côté 2009).

A Self-Determination Theory (Deci – Ryan 2000) szerint az autonómia, kompetencia és kapcsolódás szükségleteinek kielégíthetlensége közvetlenül vezet a részvétel csökkenéséhez. Vallerand (2007) kiemeli, hogy a külső motiváció – például jutalom- vagy büntetésvezérelt edzés – növeli a kiegészítő lemorzsolódás kockázatát. Gardner, Magee és Vella (2017) szerint a pozitív edző-sportoló kapcsolat, a biztonságos csapathangulat és a támogató klubkultúra a legfontosabb védőfaktorok. Ezzel szemben a rivalizálás, az agresszív edzői kommunikáció és a kirekesztő csoportlégkör a leggyakoribb kiváltó tényezői a lemorzsolódásnak (Balish et al. 2014).

A csapatsportokban a csoportkohézió hiánya és a társas kizárás kiemelt rizikófaktor, míg az egyéni sportokban az edző-sportoló viszony minősége a legfontosabb tényező (Vveinhardt – Fominiené 2020). A lemorzsolódás több-dimenziós modellje kiemeli, hogy a pszichológiai biztonság hiánya az egyik legerősebb prediktor, amelyhez a bullying jelensége szorosan kapcsolódik (Lara-Bercial et al. 2025).

A bullying megjelenési formái és következményei

A sporton belüli zaklatás (bullying) súlyos pszichológiai és szociális következményekkel járhat, különösen az utánpótlás korú sportolók körében, akik életkorukból adódóan érzékenyebbek a hierarchikus viszonyokra, a teljesítménykényszerre és a közösségi nyomásra.

A témával foglalkozó nemzetközi és hazai tanulmányok egyaránt hangsúlyozzák, hogy a bullying a sportban rendszerszintű probléma. A zaklatás leggyakrabban verbális agresszió (gúnyolódás, sértegetés, kiabálás) és pszichológiai nyomás (fenyegetés, állandó kritika, kirekesztés) formájában jelent meg, előfordult azonban fizikai bántalmazás is, például indokolatlan lökdösés vagy túlzott terhelés.

Az elkövetők többnyire csapattársak vagy edzők voltak, akik autoriter módon próbálták fenntartani a fegyelmet. A résztvevők többsége nem mert segítséget kérni, mivel félt a megtorlástól, illetve nem bízott abban, hogy a sportintézmények hatékonyan kezelnék a helyzetet (Mullan et al. 2024; Vveinhardt – Fominiené 2020).

A „hallgatás kultúrája” hozzájárult a probléma tartósságához. A kutatás hangsúlyozza: a zaklatás széles körben elterjedt a fiatal sportolók között, és a megelőzéshez elengedhetetlen az edzők, sportvezetők képzése, valamint olyan biztonságos bejelentési és támogatási rendszerek kialakítása, amelyek lehetővé teszik a bántalmazás korai felismerését és megállítását.

1. ábra: A bullying megjelenési formái és következményei

A bullying formái	Hogyan jelenik meg a gyakorlatban?	Mi volt a következménye?
Verbális bullying	Edzők vagy csapattársak megalázó, sértő megjegyzései az edzéseken; kiabálás, gúnyolódás a teljesítmény, testalkat vagy ügyetlenség miatt.	Az önértékelés és önbizalom csökkenése, a sporttevékenységgel kapcsolatos szorongás növekedése, motivációvesztés. Több fiatal a folyamatos verbális bántás miatt elhagyta az adott sportágat.
Fizikai bullying	Lökdösés, ütés, sportszerek szándékos elrejtése vagy megrongálása; durva játék az edzésen vagy mérkőzésen.	Fizikai sérülések, a sportban való biztonságérzet elvesztése. Gyakori volt a félelem a következő edzésektől, valamint az edzések kerülése.
Szociális kirekesztés	A csapattársak szándékosan nem passzoltak az érintettnek, kihagyták a közös programokból, vagy a csapat online felületein nem vonták be a beszélgetésekbe.	Fizikai sérülések, a sportban való biztonságérzet elvesztése. Gyakori volt a félelem a következő edzésektől, valamint az edzések kerülése.
Cyberbullying	Csapattársak vagy edzők közösségi médiafelületeken (pl. Instagram, WhatsApp) gúnyoló megjegyzéseket, megalázó képeket osztottak meg az érintettekről.	Tartós szorongás, alvászavar, a sporttól való teljes elfordulás. Többen a digitális zaklatás miatt döntöttek a sportkarrier feladása mellett.

Pszichológiai/érzelmi bullying	Az edzők részéről állandó kritizálás, a hibák túlhangsúlyozása, a dicséret hiánya. A sportolók gyakran tapasztalták, hogy a teljesítményük ellenére sem kaptak pozitív visszajelzést.	Krónikus stressz, motivációvesztés, a sportteljesítmény romlása. Többen úgy érezték, hogy a sport nem nyújt számukra örömet, ezért felhagytak az aktív sportolással.
Hatalmi visszaélés az edző részéről	Az edzők hatalmukkal visszaélve büntették a sportolókat, például extra edzésfeladatokkal, vagy nyilvános megszégyenítéssel.	Az edző iránti bizalom megszűnt, a sportolók elfordultak a csapatsportoktól, néhány esetben teljesen abbahagyták a sportolást.

(Forrás: saját szerkesztés)

A bullying és a lemorzsolódás kapcsolata a sportkörnyezetben

A sportban megjelenő bullying a hatalmi egyensúlytalanság, a teljesítménykényszer és a hierarchikus edzői viszony talaján alakul ki (Olweus 1993; Vveinhardt – Fominienė 2020). A bullying formái: fizikai, verbális, társas kiakasztás, online bántalmazás, valamint edzői-hatalmi visszaélés. Vveinhardt és társai (2019) szerint a leggyakoribb helyszín az öltöző, ahol a megalázás és a gúny mindennapos. Vveinhardt és Fominienė (2020) kimutatták: a csapatsportágakban magasabb az áldozatok aránya, mint az egyéni sportokban.

A kutatások rámutatnak, hogy a bullying alapjaiban rombolja a sportolók pszichológiai szükségleteinek kielégülését, különösen az autonómiát, a kompetenciát és a valahová tartozás élményét, amelyek a motiváció fenntartásának kulcstényezői (Deci – Ryan 2000). A bántalmazás hatására fokozódik a szorongás, csökken az önértékelés, nő a pszichés terhelés (Kalina et al. 2024).

Tovább nehezíti a helyzetet a „hallgatás kultúrája”, amelyet a sportolóktól elvárt lojalitás, a sikerorientált légkör és a megtorlástól való félelem táplál

(Stirling – Kerr 2014). Sok fiatal nem jelzi a problémát, mert attól tart, hogy elveszíti helyét a csapatban, vagy romlik kapcsolata az edzővel (Vveinhardt – Fominiené 2020). Mindezek következtében a bullying közvetlen és közvetett módon is hozzájárul a sportból való lemorzsolódáshoz. A negatív élmények hatására a sportolók csökkenő érzelmi kötődést, alacsonyabb belső motivációt és elidegenedést élnek meg, ami végső soron a sporttevékenység elhagyásához vezet (Battaglia et al. 2024).

Crane és Temple (2015) hangsúlyozzák, hogy a társas környezetből fakadó stressz és megalázás a leggyakoribb okok között szerepel a fiataalkori sportlemorzsolódásban. Back és társai (2022) eredményei szerint a lemorzsolódott fiatalok többsége rendszeresen tapasztalt társas kizárást vagy edzői megalázást. A bullying tehát olyan rizikótényező, amely egyszerre ronsolja a sportolói jóllétet, gyengíti a teljesítményt, és hosszú távon fenntarthatatlanná teszi a sportolói pályafutást. A megelőzéshez elengedhetetlen a támogató csapatkultúra, a biztonságos bejelentési csatornák és az edzők tudatos pedagógiai-kapcsolati kompetenciáinak fejlesztése (Mountjoy et al. 2016).

2. ábra: A bullying-lemorzsolódás kapcsolati modellje

Szint / komponens	Leírás	Sportolói következmény	Kapcsolat a lemorzsolódással
Fizikai / verbális bullying	Szándékos bántalmazás, becsmérlés	Szorongás, önértékeléscsökkenés	Csökken a motiváció → kilépési szándék erősödése
Társas kirekesztés	Csapatból való kizárás, izolálás	Magány, kapcsolódás hiánya	A kapcsolódás-szükséglet sérül
Edzői visszaélés	Túlzott kontroll, megalázás	Autonómia-vesztés, stressz	Nő a lemorzsolódás kockázata
Bullying-toleráns kultúra	Agresszió normalizálása	Bizonytalanság, kiégés	A sportkörnyezet elutasítása

(Forrás: saját szerkesztés)

Megbeszélés és következtetések

A szakirodalom egyértelműen rámutat, hogy a sportolói lemorzsolódás nem egyetlen tényezőre vezethető vissza, hanem egy összetett, több szinten zajló pszichoszociális folyamat eredménye. A bullying mint rejtett, gyakran észrevétlenül működő szociális stresszor jelentős szerepet játszik e folyamat erősítésében: rombolja a sportolók motivációját, gyengíti a társas kapcsolatok minőségét, és tartós érzelmi megterhelést okoz. Ebben a dinamikában kiemelt jelentősége van az edzői kommunikációnak, a csapattársak közötti interakcióknak és annak, hogy a klubkultúra mennyire támogatja vagy éppen akadályozza a biztonságos, befogadó sportkörnyezet kialakulását. A kapcsolatokat, normákat és elvárásokat meghatározó sportági mikroklíma döntően befolyásolja, hogyan érzik magukat a fiatal sportolók és mennyire képesek tartósan elköteleződni egy választott sportág mellett.

A megelőzés ennek megfelelően többszintű, integrált megközelítést igényel. Az edzőképzés szintjén a bullyingra való érzékenyítés, illetve az autonómiát támogató, motivációfokozó kommunikáció fejlesztése lenne az elsődleges cél; szervezeti szinten a befogadó, tiszteleten alapuló csapatkultúra kialakítása, hatékony és biztonságos visszajelzési kommunikációs csatornák működtetése; egyéni szinten pedig a pszichológiai támogatás, mentálhigiénés programok és olyan intervenciók biztosítása, amelyek erősítik a sportolók megküzdési stratégiáit és önértékelését.

Mindezek mellett további kutatások szükségesek a sporton belüli bullying és a lemorzsolódás ok-okozati összefüggéseinek feltárásához, különösen hazai minták bevonásával. A jelenség mélyebb megértése hozzájárulhat olyan preventív és támogató rendszerek kidolgozásához, melyek hosszú távon is elősegítik a fiatalok sportban való megtartását, ezáltal a hazai utánpótlásnevelési bázisok hatékonyabb működését.

IRODALOM

- BACK, J – STENLING, – SOLSTAD, B. E. – SVEDBERG, P. – JOHNSON, U. – NTOUMANIS, N. – GUSTAFSSON, H. – IVARSSON, A. (Back et al. 2022): Psychosocial Predictors of Drop-Out from Organised Sport: A Prospective Study in Adolescent Soccer. *International journal of environmental research and public health*, 19(24.), 16585.
<https://doi.org/10.3390/ijerph192416585> (2025.10.20)
- BALISH, S. – MCLAREN, C. – RAINHAM, D. (2014): Why some youth drop out of sport: The role of social factors. *Journal of Sport Behavior*, 37(3.), 297–318.
- BATTAGLIA, A. – KERR, G. – TAMMINEN, K. (Battaglia et al. 2024): The Dropout From Youth Sport Crisis: Not as Simple as It Appears. *Kinesiology Review*. 13. 1–12.
<https://doi.org/10.1123/kr.2023-0024> (2025.11.13)
- CRANE, J. – TEMPLE, V. (2015): A systematic review of dropout from organized sport among children and youth. *European Physical Education Review*, 21(1.), 114–131.
<https://doi.org/10.1177/1356336X14555294> (2025.09.23)
- DECI, E. L. – RYAN, R. M. (2000): The „what” and „why” of goal pursuits: Human needs and self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4.), 227–268.
https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01 (2025.11.25.)
- FRASER-THOMAS, J. – CÔTÉ, J. (2008): Understanding dropout and prolonged engagement in adolescent competitive sport. *Psychology of Sport and Exercise*, 10(5.), 645–658.
 DOI:10.1016/j.psychsport.2007.08.003 (2025.10.23)
- GARDNER, L. A. – VELLA, S. A. – MAGEE, C. A. (Gardner et al. 2017): Continued participation in youth sports: The role of achievement motivation. *Journal of Applied Sport Psychology*, 29(1.), 17–31.
<https://doi.org/10.1080/10413200.2016.1173744> (2025.11.23.)
- LARA-BERCIAL, S. – MCKENNA, J. – HILL, M. – JOWETT, G. E. – GLEDHILL, A. – SARGENT-MEGICKS, B. – SCHIPPER-VAN VELDHOVEN, N. – NAVARRO-BARRAGÁN, R. – BALOGH, J. – PETROVIC, L. (Lara-Bercial et al. 2025): Part II: Why Do Children and Young People Drop Out of Sport? A Dynamic Tricky Mix of Three Rocks, Some Pebbles, and Lots of Sand. *Youth*, 5(2.), 51.
<https://doi.org/10.3390/youth5020051> (2025.11.18)
- MOUNTJOY, M. – BRACKENRIDGE, C. – ARRINGTON, M. – BLAUWET, C. – CARSKA-SHEPPARD, A. – FASTING, K. – KIRBY, S. – LEAHY, T. – MARKS, S. – MARTIN, K. – STARR OLY, K. – TIIVAS, A. – BUDGETT, R. (Mountjoy et al. 2016): The IOC Consensus Statement: Harassment and abuse (non-accidental violence) in sport. *British Journal of Sports Medicine*. 50.
<https://bjsm.bmj.com/content/50/17/1019> (2025.11.18)
- MULLAN, V. M. R. – GOLM, D. – JUHL, J. – SAJID, S. – BRANDT, V. (Mullan et al 2023): The relationship between peer victimisation, self-esteem, and internalizing symptoms in adolescents: A systematic review and meta-analysis. *PloS one*, 18(3.), e0282224.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0282224> (2025.10.10)

- OLWEUS, D. (1993): *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 140 pp.
<https://doi.org/10.1002/pits.10114> (2025.11.10)
- SÁEZ, I. – SOLABARRIETA, J. – RUBIO, I. (Sáez et al 2021): Reasons for Sports-Based Physical Activity Dropouts in University Students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(11.), 5721.
<https://doi.org/10.3390/ijerph18115721> (2025.11.20.)
- STIRLING, A. E. – KERR, G. A. (2014): Initiating and sustaining emotional abuse in the coach–athlete relationship: An ecological transactional model of vulnerability. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 23(2.), 116–135.
<https://doi.org/10.1080/10926771.2014.872747> (2025.11.24.)
- VALLERAND, R. J. (2007): *Intrinsic and extrinsic motivation in sport and physical activity: A review and a look at the future*. In: TENENBAUM, G. – EKLUND, R. C. (Eds.): *Handbook of sport psychology* (3rd ed., 59–83). John Wiley & Sons, Inc. Hoboken, New Jersey, USA.
<https://doi.org/10.1002/9781118270011.ch3> (2025.11.23)
- VERTOMMEN, T. – SCHIPPER-VAN VELDHoven, N. – WOUTERS, K. – KAMPEN, J. K. – BRACKENRIDGE, C. H. – RHIND, D. J. A. – NEELS, K. – VAN DEN EEDE, F. (Verrommen et al. 2016): Interpersonal violence against children in sport in the Netherlands and Belgium. *Child Abuse and Neglect*, 51., 223–236.
<https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.10.006> (2025.11.24.)
- VVEINHARDT, J. – FOMINIENĖ, V. B. – ANDRIUKAITIENE, R. (2019a): „Omerta” in Organized Sport: Bullying and Harassment as Determinants of Threats of Social Sustainability at the Individual Level. *Sustainability*, 11(9.), 2474.
<https://doi.org/10.3390/su11092474> (2025.11.05.)
- VVEINHARDT, J. – FOMINIENĖ, V. B. – ANDRIUKAITIENE, R. (2019b): Encounter with Bullying in Sport and Its Consequences for Youth: Amateur Athletes’ Approach. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(23.), 4685.
DOI: 10.3390/ijerph16234685 (2025.10.05.)
- VVEINHARDT, J. – FOMINIENĖ, V. B. (2020a). Prevalence of bullying in youth sport: Differences by sport type. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(18.), 6582.
DOI:10.14198/jhse.2022.172.04 (2025.11.05.)
- VVEINHARDT, J. – FOMINIENĖ, V. B. (2020b): Prevalence of bullying and harassment in youth sport: The case of different types of sport and participant role. *Journal of Human Sport and Exercise*, 17(2.), 272–292.
DOI:10.14198/JHSE.2022.172.04 (2025.11.15.)

KOVÁCS TEOFIL

A debreceni énekkarok múltjából

Kotta- és könyvgyűjtemény a 19–20. századból

1. Bevezetés

A Debreceni Református Kollégiumban került elő egy zenei anyagokat, kottákat, könyveket, folyóiratokat és a Petőfi Dalkör¹ iratait tartalmazó vegyes anyag. Bár a szekrény felirata az 1897 és 1954 között Debrecenben működő Petőfi Dalkörre utalt, valójában ezen túl számos, főleg debreceni kórus, zenekör és magánszemély dokumentumairól van szó. A gyűjtemény – a töredékessége ellenére – betekintést enged a város zenei életébe. A legrégebbi darab Zákány József² és Szotyori Nagy Károly³ *Énekhangzatos könyve* 1846-ból. Az utolsó, fénymásolt kották az 1986 és 2002 közötti évekre tehetők, melyeken Berkesi Sándor⁴ bélyegzője szerepel.

Az írásomban a kottákat, könyveket és folyóiratokat vizsgálom, melyek a hazai zenei élet⁵ helyi leképeződését jelentik, és részben kötődnek a dalár-

¹ HAMAR László (1908): *A „Petőfi Dalkör” jubiláris évkönyve*. [Könyvnyomda váll.], Debrecen.; STRAKY Tibor (1975): *Énekkari élet Debrecenben*. In: BREUER János (szerk.): *Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig*. Debrecen Megyei Városi Tanács, Debrecen., 233.; VARGA Júlia (1998): *A „Petőfi Dalkör” Debrecenben 1897–1951. Rubato*, 8. évf., 1998/24., 10–11.

² Zákány József (1785–1857) kollégiumi tanár, pedagógiai író. A főiskolán bevezette a zene és ének művelését, ifjúsági énekkart szervezett. MARKÓ László, főszerk. (2007): *Új Magyar Életrajzi Lexikon* VI. kötet. Helikon, Bp., 1412.

³ Szotyori Nagy Károly (1821–1897) debreceni kántor, orgonista, zenetanár, zeneszerző. SZINNYEI József (1903): *Magyar írók élete és munkái*. IX. kötet. Hornyásky Viktor, Bp., 665–666.

⁴ Berkesi Sándor (1944–) Liszt- és Kossuth-díjas karnagy 1967–2021 között vezette a Debreceni Kollégium Kántusát.

⁵ MARÓTI Gyula – RÉVÉSZ László [1983]: *Öt évszázad a magyar énekkari kultúra történetéből. (1480–1980)*. Népművelési Propaganda Iroda, [Budapest]; MARÓTI Gyula (2001): *Kórus-kultúránk és Európa*. Atheneum, Bp.

mozgalomhoz. A témával korábban Gusztin Rudolf foglalkozott,⁶ aki forrásként a dalárdák alapszabályait, jegyzőkönyveit, kottatárait és a korabeli sajtót jelöli meg, de összefoglaló írásokra, történeti összefoglalókra is hoz példákat.⁷ Tokaji András *A világi énekkari élet 1900 és 1920 között dalármozgalom és kórusok és zeneegyesületek*⁸ című írásában az általunk tárgyalt időszak egy részét fedi le, azonban nem tér ki az egyházi szerveződésekre. A helyi témákat *Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig* című tanulmánykötet, a *Debrecen története 1919–1944*, és a *Debrecen története V. kötete (Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből)* című munkák dolgozták fel.⁹ Mácsai Sándorról (1858–1924), a több debreceni kórust vezető karnagyról halála évében jelent meg az első emlékező kötet.¹⁰

A *Debreceni Református Kollégium története*,¹¹ valamint Fekete Károly¹² és Kovács Gergely¹³ több írása foglalkozik az intézmény zenei múltjával. A

⁶ GUSZTIN Rudolf (2020): *A dalármozgalom századfordulós forrásainak értékelése*
<https://mzo.zti.hu/zene-es-politika-a-neoabszolutizmus-koraban-a-dalarmozgalom-indulasa-1850-1867/a-dalarmozgalom-szazadfordulos-forrasainak-ertekelese/> (2025. 02. 25.)

⁷ Uo.

⁸ TOKAJI András: *A világi énekkari élet 1900 és 1920 között dalármozgalom és kórusok és zeneegyesületek* <https://xn--tokajiandrs-t7a.hu/a-vilagi-enekkari-élet-1900-es-1920-kozott-dalarmozgalom-es-korusok-es-zeneegyesuletek/> (2025. 02. 26.)

⁹ STRAKY 1975: 219–297., TOKODY Gyula, szerk. (1986): *Debrecen története 1919–1944*. Debrecen Megyei Városi Tanács V.B., Debrecen, VERESS Géza szerk. (1997): *Debrecen története V. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Csokonai Kiadó, Debrecen.

¹⁰ S. SZABÓ József (1924): *Mácsai Sándor emlékezete: A Debreceni Református Főgimnázium által rendezett emlékünnepeken szavalt költemények és előadott emlékbeszéd*. Városi ny., Debrecen; FEKETE Károly (2019): *Mácsai Sándor (1858–1924)*. In: BARÁTH Béla Levente – FEKETE Károly (szerk.): *Őrállóvá tettek: műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkész-képzés 1850–2000 közötti történetéhez*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 693–698.

¹¹ KOCSIS Elemér főszerk. (1988): *Debreceni Református Kollégium története*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp.

¹² FEKETE Károly: *Ének- és zeneoktatás a Debreceni Református Gimnáziumban 1873/1874 és 1948/1949 között*. *Magyar Egyházzene*, 4. évf., 1996/1997/2., 161–182.; FEKETE Károly (2003): *Szigethy Gyula emlékezete*. Debreceni Református Kollégium, Debrecen; FEKETE Károly (2019): *Szigethy Gyula (1904–1986)*. In: BARÁTH Béla Levente – FEKETE Károly (szerk.): *Őrállóvá tettek: műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkész-képzés 1850–2000*

Debreceni Református Kollégium a korábbi városi iskolából jött létre 1538 körül, magába foglalva az alap-, közép és felsőfokú oktatást. Tanulmányunkban a Kollégium szót tehát bővebb értelemben használjuk.

Az említett gyűjtemény leltárát alapul véve azt vizsgáljuk, hogy mely zeneszerzők, szerzők művei fordulnak elő legnagyobb számban. Az országos és a főgimnáziumi felmérés szerinti repertoárból mely darabok találhatók meg a gyűjteményben? A kórusok és zenekarok milyen módon csoportosíthatók? Kik másolták a kottákat? Milyen egyéb információkat tudunk meg a kottákról? Hogyan használhatók a palliumok forrásként?

A dolgozatban a possessorok vizsgálata során beazonosítjuk a kórusokat és zenekarokat. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy a Kollégium intézményeiben és Debrecenben mely kórusok, zenekörök működtek. Milyen egyéb helyről származó kották jelentek meg? Honnan történt a kották, könyvek beszerzése? Milyen gyakorisággal használták ugyanazt a kottát a különböző kórusok?

Az éneklésnek fontos szerepe volt Debrecenben. A 16. századtól számos énekeskönyvet nyomtattak, Maróthi György¹⁴ professzor megteremtette a négyyszólamú zsoltáreneklés alapjait. Az éneklés mint kulturált időtöltés a 19. század első felében jelent meg a Kollégiumban, „s csak még később várta az énekes diákoktól a közönség azt, ami a hivatásos énekegyüttesek műsorára és színvonalára jellemző”.¹⁵ A kollégiumi kórus 1806 után átalakult a hazai kórusmozgalom liturgián kívüli szerepléseinek mintájára.¹⁶ A templomi szertartás mellett élt a temetéseken való éneklés. Annyira hozzátartoztak a kórus

közötti történetéhez. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 699–704.

¹³ KOVÁCS Gergely (2020): Kántus és emlékezet 1.: A debreceni Főiskolai Énekkar 1861 és 1924 közé eső hat évtizedének története az emlékezhelyek tükrében (1. rész). *Debreceni Szemle*, 28. évf., 2020/1., 80–90.; KOVÁCS Gergely (2020): Kántus és emlékezet 2.: A debreceni Főiskolai Énekkar 1861 és 1924 közé eső hat évtizedének története az emlékezhelyek tükrében (2. rész). *Debreceni Szemle*, 28. évf., 2020/2., 160–168.

¹⁴ Maróthi György (1715–1744) a Debreceni Református Kollégium tanára, a kóruséneklés megújítója. Lásd: TÓTH Béla (1994): *Maróthi György*. [Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottsága], Debrecen.

¹⁵ KOC SIS 1988, 753.

¹⁶ Uo. 1988, 753.

életéhez a halotti énekek, hogy amikor 1868-ban Debrecen először szolgált dalosverseny színhelyéül, akkor is egy temetési ének (*Hát csak azért ragyogának*) szolgált versenydarabként. A temetési éneklés hagyománya a debreceni kórusok között is terjedt – Mácsai Sándor és utóda, Szigethy Gyula (1904–1986)¹⁷ a városi iparos dalkörök és a vagongyári kórus karnagya is volt.¹⁸

Önállósodásra való törekvés figyelhető meg 1827-től a diákok között, amely arra irányult, hogy a kórus egyletté alakuljon, önálló vezetőséggel, pénztárral és alapszabállyal, hogy a kórusmozgalomhoz könnyebben csatlakozhasson.¹⁹ Szotyori Nagy Károly óta megjelentek a népies műdalok a repertoárban. 1846-ban alakult át a kórus férfikarrá. A vegyeskarrá való átalakulásra még mintegy száz évet kellett várni, noha Szotyori éppen 1871-ben, a felesége gyászistentiszteletén szólaltatott meg alkalmilag vegyeskart. A hazai vegyeskarok létrejötte az első világháború utáni időszakban, Kodály tevékenységéhez köthető.

A kórus első főfoglalkozású karnagya Szotyori utóda, Mácsai Sándor volt. A kollégiumi énekkar szereplései a kiszállásokkal gazdagodhattak. A jótékony célú hangversenyek bevételeiből kottára is gyűjthetett a kórus. Az egyházi éneklés mellett a társadalmi ünnepek, mozgalmi célok egyre erőteljesebben jelentek meg. Az énekesek között kevés volt a kottaértő, többnyire hallás után tanulták meg a darabokat. Mácsaihoz kapcsolódnak a Csokonai verseihez írott dalok, közülük több még ma is megtalálható a Kántus repertoárjában. Utóda, Szigethy Gyula a kórusvezetésen és a zenei művek átírásán túl a népdalok és a régi magyar énekek feldolgozását is vállalta. 1950-ben az egyházi intézmények (leánygimnázium, felekezeti tanítóképzés) megszűntetése és összevonása idején vált vegyeskarrá a Kántus.²⁰ Az ezt követő években egyre inkább meg kellett küzdeni a diákokból álló énekkarok gondjával, a fluktuációval. A kórust 1967-től Berkesi Sándor vette át.²¹

A többszólamú kóruséneklést Maróthi György indította el Debrecenben. Hazánkban a karéneklés a reformkorban terjedt el egyleti keretben. A dalos-

¹⁷ BARÁTH – FEKETE 2019b, 699–704.

¹⁸ KOCSIS 1988, 755.

¹⁹ UO. 1988, 764.

²⁰ UO. 1988, 769.

²¹ UO. 1988, 770.

mozgalom első lapja, a *Zenészet*i Közlöny 1860-ban Ábrányi Kornél²² szerkesztésében jelent meg. A mozgalmat mások mellett Erkel Ferenc, Mosonyi Mihály²³ és Reményi Ede²⁴ irányították. A cívisvárosban 1863-ban jött létre a Debreceni Dalárda Egylet, mely később Városi Dalegylet néven működött.²⁵ Debrecen adott otthont az 1868-as országos dalversenynek. A század végén számos dalárda alakult a városban, a Főiskolai Énekkaron túl a legéletképesebb a Debreceni Kereskedő Ifjak Dalköre (1886), a Debreceni Iparos Dalegylet (1890), a Petőfi Dalkör (1897), a Járműjavító Egyetértés Dalköre (1898), a Szent László Dalegylet (1899, ill. 1902) és a Kossuth Dalkör (1902) volt.²⁶ A most vizsgált anyagban több dalárda dokumentumait találhatjuk meg.

2. A gyűjteményről

2.1. Kottákról összefoglalóan

A debreceni kórusokat nemcsak a karnagyok személye kapcsolta össze, mert a tagok is több karban énekeltek. A vizsgálandó anyagban található 1955 tétel (kotta, könyv, füzet, folyóirat) 592 szerzőhöz tartozik. Ez elég nagy szám, ha összevetjük azzal, hogy a Budai Dalárda kottatárában 1906-ban 765, a Győri Ének- és Zeneegylet kottatárában 1912-ben 1300 mű található.²⁷ A legnépszerűbb zeneszerzők listája árulkodó.

²² Ábrányi Kornél (1822–1903) zeneszerző, zongoraművész, zenei író, zenetanár. MARKÓ László, főszerk. (2001): *Új Magyar Életrajzi Lexikon* I. kötet. Magyar Könyvklub, Bp., 28–29.

²³ Mosonyi Mihály (1815–1870) zeneszerző, zenei író, zenetanár. MARKÓ László, főszerk. (2001): *Új Magyar Életrajzi Lexikon* IV. kötet. Magyar Könyvklub, Bp., 867–868.

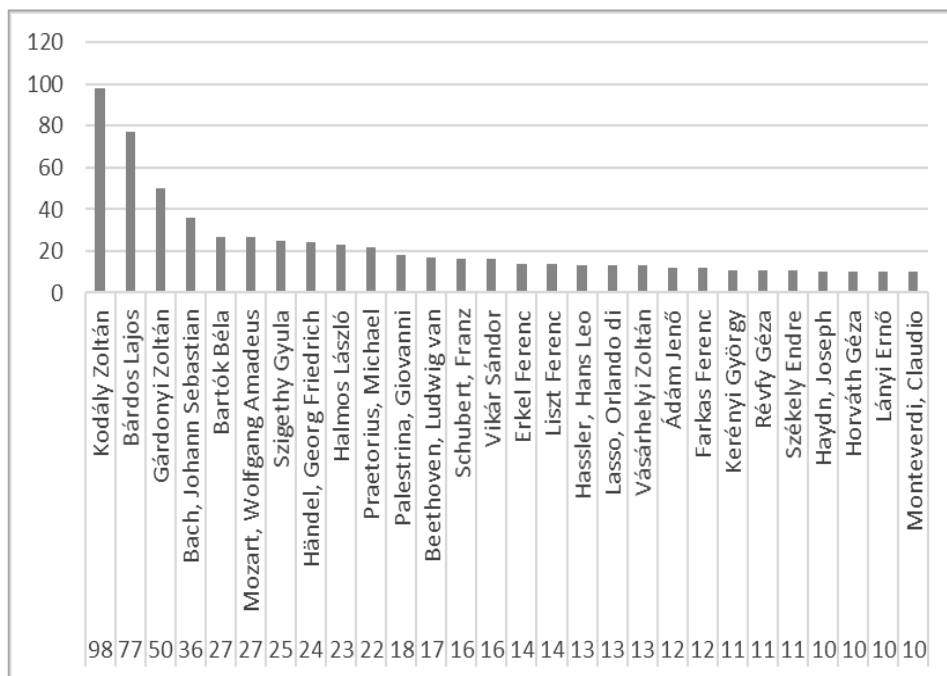
²⁴ Reményi Ede (1828–1898) hegedűművész, zeneszerző. MARKÓ László, főszerk. (2004): *Új Magyar Életrajzi Lexikon* V. kötet. Magyar Könyvklub, Bp., 682–683.

²⁵ STRAKY 1975, 241–245.

²⁶ STRAKY 1975, 220.

²⁷ TOKAJI András: A világi énekkari élet 1900 és 1920 között dalármozgalom és kórusok és zeneegyesületek. <https://xn--tokajandrs-t7a.hu/a-vilagi-enek-kari-élet-1900-es-1920-kozott-dalarmozgalom-es-korusok-es-zeneegyesuletek/> (2025. 02. 26.)

A legalább 10 tétellel szereplő zeneszerzők

A huszonnyolc szerző 640 műve több mint egyharmadát teszi ki az 1955 tételnek. Kodály Zoltán, Bárdos Lajos, Gárdonyi Zoltán²⁸ és Bartók Béla debreceni népszerűsége vitathatatlan, még a nagy klasszikusokat is messze megelőzik. Gárdonyi Zoltán szoros kapcsolatban állt a Kántussal, több művét is a kórusnak dedikálta. Szigethy Gyula több debreceni kórus élén állt karagyként, számos művét még ma is éneklik. Mácsai Sándor zeneszerzőként 7 tételével ugyan nem került fel a listára, de a 78 zenekari átíratával az első helyen áll az átírók között.

Ismerünk olyan tételt is, ami két kórus különálló gyűjteményéből került be, több kórus is énekelhette akár egy időszakban is. Az egyes tételek számos, fizikailag különálló lapot is tartalmazhatnak, ugyanabban az egységben kéz-

²⁸ Gárdonyi Zoltán (1906–1986) zeneszerző, zenetörténész. MARKÓ László, főszerk. (2001): *Új Magyar Életrajzi Lexikon* II. kötet. Magyar Könyvklub, Bp., 926–927.

íratos és nyomtatott lap is egyszerre szerepel. A kották egy része egy példányban maradt fenn, ami arra utal, hogy korántsem használta feltétlenül kórus vagy zenekar az adott darabot, inkább magánszemélyek tulajdonát képezték. Több nyomtatott kotta Szigethy Gyuláé volt. Azonban egy kotta több példányra sem jelentette azt, hogy az adott darabot előadták volna.

2.1.1. Kórus- és zenekari repertoár 1900–1925 között

2.1.1.1. Világi kórusok repertoárja és gyűjteményben meglévő darabok

Ha viszonyítani akarunk más kórusokhoz, érdemes megnézni, hogy milyen repertoár rajzolódik ki a gyűjtemény alapján. Tokaji András összeállította világi dalárdák körében legnépszerűbb darabokat 1900 és 1925 között, s közli a tíznél többször előadott művek gyakoriságát.²⁹ Kiemeltem azokat a darabokat (és lábjegyzetben az előadó kórust), amelyek a vizsgált gyűjteményben is előfordulnak. A jelölés nem a művek előadásának gyakoriságát jelzi. Bár Tokaji a világi énekkari életről írt, és lényegesebben rövidebb időszakot kutatót, de kimutatása támpontot jelenthet.

- 47 Lányi Ernő: Régi nóta, híres nóta (Op. 81., 1900)
- 43 Erkel Ferenc – Petőfi Sándor: Elvennélek (1900–1914)
- 42 Lányi Ernő (szöv. Borsodi László): Kertem alatt (1900)
- 41 **Thern Károly: Dalünnepen (1901)**³⁰
- 40 Gaál Ferenc: Balatoni nóták (Balatoni dalok), Milleniumi dalok, Népdal-egyveleg (Nyisd ki anyám...) (1900)
- 38 **Auspitz Jenő: Falu végén kurta kocsma (1900)**³¹
- 34 **Várföldi (Fortuner) Elek (szöv. Petőfi Sándor): Mi volt nekem a szerelem (1904)**³²
- 33 Gaál Ferenc: Szent hamvak (fk. 1903), **Lavotta – Hoppe Rezső: A reményhez (1906)**³³

²⁹ TOKAJI András: *A világi énekkari élet 1900 és 1920 között dalármozgalom és kórusok és zeneegyesületek* <https://xn--tokajiandrs-t7a.hu/a-vilagi-enekkari-élet-1900-es-1920-kozott-dalarmozgalom-es-korusok-es-zeneegyesuletek/> (2025. 02. 26.)

³⁰ A depr. ref tanítóképző int „Csokonai énekkarának” a tulajdona. 1924.

³¹ Nincs tulajdonos megnevezve.

³² Nincs tulajdonos megnevezve.

³³ Petőfi Dalkör Debrecen

- 29 Huber Károly: Édes lánykám (1900)
- 28 Erkel Ferenc: Takarodó a Névtelen hősök c. operából (Fk. 1900–1915)
Huber Károly: Szabadságdal. (fk.+fúvószkr; fk.+ kürt ötös+zg. (1901) [Szabadság dal-ként]³⁴
- 26 **Huber Károly: Nem nézek én (1900),³⁵ Giuseppe Verdi: Bortal az Ernániból (1900)³⁶**
- 24 **Hoppe Rezső: Daloljatok (fk., 1903)³⁷**
- 23 **Pogatsnigg Guido: Dal a dalról (fk., 1904)³⁸**
- 21 **Huber Károly: Magyar király-induló (Király-induló) (fk.+zg., 1900),³⁹ Zichy Géza: Szerenád (fk.+zg, 1902)**
- 20 Reiger György (Bajza József): Isten hozzád (1900)
- 18 Liszt Ferenc: Rajnai bortal (fk.+zg., 1902), **Palmgren, Selim: Tengerész a szénégetők között (fk, 1908)⁴⁰**
- 17 Fáy Elek (Hackl N. Lajos): Rákóczi induló (fk.+zg., 1904), Káldy Gyula: Kuruc dalok (1917)
- 16 Angyal Ármánd: Eredeti népdal egyveleg (Amerre én járok, A szép asszony, Harangoznak) (1902–1906), Liszt Ferenc: A magyarok Istene (1900), Méder Mihály: Harangoznak, imádkozzunk (Dalegyveleg, fk., 1900)
- 15 **Festetics Leo – Petőfi Sándor): Árvalányhaj (1902)⁴¹, Huber Károly: Fohász (fk.+zg, T-solo+fk.+zg.+harmónium, 1900)⁴², Rieger György: Ki a gonddal (1903), Zimay László – Komócsi József): Suhog a szél (1900)**
- 14 König Péter: Dal a dalról (1902), Lányi Ernő: Temetésre szól az ének (fk., 1903), **Pacius, Friedrich: Finn dal. (fk., 1906)⁴³**

³⁴ Petőfi Dalkör Debrecen

³⁵ PETŐFI DALKÖR DEBRECZEN 1897

³⁶ Debreceni Általános Munkás Dalárda

³⁷ Petőfi Dalkör Debrecen

³⁸ Máv. Műhelyi Levente Dalárda Debrecen

³⁹ Petőfi Dalkör Debrecen

⁴⁰ Petőfi Dalkör Debrecen

⁴¹ Nincs tulajdonos megnevezve.

⁴² Ezt Szigethy írta át vegyeskarra, tehát valamelyik kórusa is énekelhette.

⁴³ Petőfi Dalkör Debrecen

- 13 Huber Károly – Losonczy L.: Győzelmi dal (1900)
- 12 Aggházy Károly: Fényes csillag (Fk, 1900–1917), Lányi Ernő: Dal szentháromság (1901), Beschnitt, Johannes: Osszián (Fk 1902–1917), **Falk Zsigmond – Váradi Antal: Vigan, cimbor!**⁴⁴ Galopp, ill. Bordal (Fk.+zg., 1912), **Goldmark Károly: A tavasz varázshálója (fk.+zg., 1900)**⁴⁵, Lányi Ernő – Pósa Lajos: Magyar nyelv (1901), Sztojanovits Jenő: Régi emlékek (kuruc dalok, T.+Bar szóló+fk) **Sztojanovits Jenő: Régi magyar nóták (Hullámozó... stb., 1912.)**⁴⁶
- 11 Kjerulf, Halfdan: Hardangeri nászút/Nászút Hardangerben. (fk., 1907) Pogatsnigg Guido: Török ima (fk., szólókkal, 1904), Sztojanovics Jenő – Lampérth Géza: A magyar nóta (1904)
- 10 Erney József: az OMDE Jeligéje (1901), Lányi Ernő: Rákos Nymphájához/Rákos Nimphája (1912), Szent-Gály Gyula: Fehér galamb (népdalegyveleg, 1902), Sztojanovits Jenő: Szerenád (fk., 1904), Wagner, Richard: Zarándokok kara a Tannhäuserből. (1903)

A vizsgált műveknek tehát csak egy része fordul elő a gyűjteményben. Nem meglepő, hiszen túlnyomó többségben egyházi kórusokról volt szó, másrészt távolról sem maradt fenn minden kotta. Mivel a gyűjtemény nem teljes, és nem önálló, hanem számos egyesülettől származik, így messzesemenő következtetéseket nem lehet levonni.

Abban az esetben, amikor egy-egy kotta tulajdonosa ismert, döntően világi kórusok, első sorban a Petőfi Dalkör (9), a Debreceni Általános Munkás Dalárda (1) és a MÁV Műhelyi Levente Dalárda (1) jelenik meg. Három esetben a tulajdonos nincs jelölve. Huber Károly *Fohász* című szerzeményét Szigethy Gyula írta át vegyeskarra tehát valamelyik kórusa is énekelhette, illetve a *Vigan, cimbor*a című darabot szintén ő írta át zenekarra. A művet a főgimnáziumi zenekör kottatárában találjuk meg. Az tehát nem véletlen, hogy a világi kórusok itt nagy számban fordulnak elő.

⁴⁴ DEBRECZENI EV. REF. FŐGYMN. ZENEKÖR 1900. A darabot Szigethy írta át zenekarra.

⁴⁵ Nincs tulajdonos megnevezve.

⁴⁶ Petőfi Dalkör Debrecen

2.1.1.2. A Debreceni Református Kollégium Főgimnáziumi énekkar által énekelt darabok előfordulása a gyűjteményben 1900 és 1925 között

Debreceni Református Kollégium Főgimnáziumnak énekkara az 1899/1900-as tanévben alakult 2–8. osztályos tanulókból. Önképzőkori ünnepélyeken, diákistentiszteleteken és iskolai ünnepélyeken szerepeltek. 1926-tól Szigethy Gyula volt a karnagyuk, időnként a leányintézetek kórusaival alkottak vegyeskart. 1950 után a koedukált gimnázium tanulóiból került ki az a vegyeskar, amely még az 1950-es évek elején beolvadt a Kántusba.⁴⁷ A Főgimnázium kórusa által énekelt darabok listáját Fekete Károly állította össze az 1900/1901 és 1924/1925 közötti időszakról a gimnáziumi értesítők alapján.⁴⁸ Kiemeltem a gyűjteményben meglévő tételeket.

Bach: Hozzád, áldás forrása

Borsodi Emil – Sztárai Mihály: 23. zsoltár

Egressy – Zsasskovszky: Klapka induló⁴⁹

Erkel Ferenc: Himnusz⁵⁰

Egressy: Szózat⁵¹

Farkas András: Jerszé, emlékezzünk⁵²

Haydn: Teremtés – részletek⁵³

Händel: A bűnbánó⁵⁴

Kapi Gyula – Dévai Bíró Mátyás: História ének

Káldy Gy.: Rákóczi kesergője⁵⁵

Magyar gályarabok éneke⁵⁶

⁴⁷ KOCSIS 1988, 735.

⁴⁸ FEKETE 1996, 170–171.

⁴⁹ Volt továbbá még egy Szigethy Gyula által átírt verzió gimnázium zenekörének tulajdonában.

⁵⁰ Hymnus néven. A Himnusz nyolc kottájából három a főgimnáziumi zeneköré, egy a Petőfi Dalköré, egy pedig egy későbbi gimnáziumi pecséttel van ellátva.

⁵¹ Nyolc darabból egy a Petőfi Dalkör, egy a Főiskolai Énekkar kettő pedig a főgimnáziumi zenekör tulajdona.

⁵² Két kotta is van. Az egyiket a főgimnázium tanulói másolták.

⁵³ A főgimnázium tanulói másolták.

⁵⁴ Két kotta is van. Egyiket a főgimnáziumi tanulók másolták.

⁵⁵ Szerző nélkül szerepel gyűjteményben. A főgimnázium tanulói másolták.

⁵⁶ Megvan, de későbbi 1937-es. Tulajdonos nincs jelölve.

Lassus: Mikép feledném el Őt

Mainzer: Oh, kereslek⁵⁷

Maróthi Gy. genfi zsoltárai⁵⁸

Mácsai S.: Csokonai nóták⁵⁹ Fóthi dal Népdalok Oh, te áldott Kánaán...

Mendelssohn: Antigóné – részletek

Sz. Nagy K.: CVII. zsoltár

Szegedi Kis István: Jövel, Szentlélek Isten

Reichardt: Fényes dicsőséget...⁶⁰

Schubert: Fohász

Sz. Nagy József: Honfidal⁶¹

Tatay Zoltán: Zengjünk hálaéneket⁶²

A felsorolt 24 tételből 14-nek a kottája megtalálható a gyűjteményben, nagy részük a főgimnáziumi kórusé volt. A *Himnusz*nál és a *Szózat*nál megjelenik tulajdonosként a Petőfi Dalkör, tekintve, hogy ezek hivatalos közénekként is szerepeltek a különböző ünnepi alkalmakkor. Szintén található egy Csokonai-dal, *A reményhez* a Petőfi Dalkör birtokában három változatban, ami a városban meglévő Csokonai-kultuszra utal. Megvolt ez a Dóczy Leánygimnáziumnak is, továbbá az intézmény megjelenik a *Honfidal* egyik kottájának tulajdonosaként, amely a főgimnáziumnak is megvolt. A töredékesség ellenére viszonylag sok kottát sikerült beazonosítani a főgimnáziumi énekkar gyűjteményéből, amelyek fele egyházi, fele világi vonatkozású. A kórus repertoárja tehát nem volt egyoldalú.

⁵⁷ Megvan. A főgimnázium tanulói másolták.

⁵⁸ Későbbi példányok vannak meg, de dátum nélkül. Három példány is van jelöletlen.

⁵⁹ Későbbi példányok vannak meg. Mácsai Sándor *A reményhez* című darabja a Petőfi Dalköré. *A tihanyi echóhoz* című darabot a főgimnázium tanulói másolták.

⁶⁰ Megvan. Ezt a művet is a főgimnázium tanulói másolták.

⁶¹ Megvan. Három példányból egynek tulajdonosa ismeretlen. Egy példányon a Leánygimnázium Énekszertárának pecsétje van, egyet pedig a főgimnázium tanulói másoltak.

⁶² Megvan. A főgimnázium tanulói másolták.

2.1.1.3. A Debreceni Református Kollégium Főgimnáziumi zenekör repertoárjából származó darabok előfordulása a gyűjteményben (1900–1924)

A Debreceni Református Kollégium Főgimnáziumának zeneköre az 1899/1900-as tanévben alakult. Első karmestere Mácsai Sándor volt, aki ezt a feladatot évtizedeken át végezte. Összesen 74 zenekari átírata maradt fenn a gyűjteményben. A zenekör az egyletekre jellemzően tisztikarral is rendelkezett, volt elnöke, titkára, pénztárnoka. Iskolai ünnepségeken, az önképzőkör és más diáktársaságok ünnepélyein lépett fel. Az 1928/1929-es tanévtől Ifjúsági Zenekar néven működött 1944-ig.⁶³ Az 1900 és 1924 közötti időszakból Fekete Károly kimutatása szerint a főgimnáziumi zenekar repertoárja a következők műveket tartalmazta.⁶⁴ Kiemeltem a gyűjteményben beazonosított tételeket.

Beethoven: V. zongoraverseny I. tétel

Bellini: Bianca és Fernando - nyitány⁶⁵

Brahms: Esti dal

Csajkovszkij: Chanson triste⁶⁶

Doppler F.: Vanda – részletek⁶⁷, **Ilka - részletek**⁶⁸

Egressy B.: Serenad mauresque⁶⁹, **Komáromi emlék**⁷⁰

Erkel F.: Bánk bán – részletek⁷¹, **Hunyadi László – részletek**⁷²

Ersfeld: Ballade⁷³

Farkas Ö.: Román⁷⁴

Grieg: Norvég népdalok

Gounod: Faust - részletek⁷⁵

⁶³ KOC SIS 1988, 734–735.

⁶⁴ FEKETE 1996, 173.

⁶⁵ Bianka néven van meg. A főgimnáziumi zeneköré.

⁶⁶ Megvan két példányban. Egy a főgimnáziumi zeneköré.

⁶⁷ Megvan két példányban. Egy a főgimnáziumi zeneköré.

⁶⁸ Megvan két példányban. Egy a főgimnáziumi zeneköré.

⁶⁹ Szerző nélkül szerepel a gyűjteményben. Két példány tulajdonos nélkül.

⁷⁰ Megvan. Két példány közül egyik a főgimnáziumé, a másik nem jelölt.

⁷¹ Négy példány van meg. Kettő a főgimnáziumé, a másik kettő nem jelölt.

⁷² Négy példány van meg. Kettő a főgimnáziumé, a másik kettő nem jelölt.

⁷³ Egy példány jelöletlen.

⁷⁴ A főgimnáziumi zeneköré.

⁷⁵ Hat példány van meg. Négy a főgimnáziumi zeneköré, a többi nem jelölt.

Indulók [?]

Lavotta: Magyar szerenád⁷⁶

Mácsai S.: Arany János dalai⁷⁷ Históriás ének, Magyar dalok zenekarra, **Petőfi nóták**⁷⁸, **Vörösmarty dalok**⁷⁹

Mendelssohn: Antigone op. 55. - színpadi zene, **Charakterstücke op. 7.**⁸⁰

d'Ogynsky: Polonaise⁸¹

Régi magyar verbunkosok (**Bihari**, Csermák, Lavotta)⁸²

Rossini: A tó tündére

Sz. Nagy József: Bercsényi nótája [sic]⁸³, Kurucnóták, **Visszaemlékezés**⁸⁴

A 31 darabból 19 szerepel a vizsgált gyűjteményben. Ezek a zenekari jellegükből fakadóan több hangszerre készültek. Mivel a zenekörnek volt pecsétje, így könnyebb volt darabok beazonosítása, mint a főgimnáziumi énekkar esetében. Több nem jelölt mű hozzájuk tartozása a kézírás és a borító jellege miatt valószínűsíthető.

2.1.2. A kéziratos kották másolói

A nyomtatott kották mellett szerepet kaptak a kézzel másolt példányok is. A kották másolói nem minden esetben tüntették fel nevüket. Volt, hogy egy másoló nemcsak egy szólamnak készített másolatokat, illetve egy-egy kottát akár többen, több alkalommal is másoltak, így ez a folyamat akár évekig is

⁷⁶ Egy példány a főgimnáziumi zeneköré.

⁷⁷ Hat Aranyhoz kapcsolódó mű található a gyűjteményben. Kettőt a főgimnázium tanulói másoltak, egyen pedig következő pecsét szerepel: „A MAGY. KIR. ÁLLAMVASUTAK DEBRECZENI MŰHELYÉNEK IFJÚSÁGI „LEVENTE” TESTEDZŐ EGYESÜLETE 1923.”

⁷⁸ Hat darabból kettő Petőfi Dalkör, egy-egy pedig a zenekör és a Leánygimnázium tulajdonaként azonosítva. Két azonosítatlant Mácsai írt át zenekarra.

⁷⁹ Egy példány a zeneköré.

⁸⁰ VII. Charakter-stücke címen van meg. A egy példány a főgimnáziumi zeneköré.

⁸¹ Két példány. Tulajdonos jelöletlen.

⁸² Bihari Jánostól 20 talléros verbunkos kétszer szerepel, *Bihari verbungja, mikor a pince elfogyott, Hatvágás verbunkos*. Itt öt Biharihoz kapcsolódó tételből három a zeneköré. Bercsényi nótáját Fekete Károly Szotyori Nagy Józsefnél szerepelteti. Valószínű inkább Bihari Bercsényi nótájáról van szó.

⁸³ Bercsényi nótáját Fekete Károly Szotyori Nagy Józsefnél szerepelteti.

⁸⁴ A főgimnáziumi zeneköré.

elhúzódhatott.⁸⁵ Nem világos, hogy milyen keretek között történt a másolás. Előfordult, hogy csak a vezérkönyv volt kéziratos, a szólamok nyomtatottak [*Katalin-pusztai nóták*]. Az egyes kottákat szólamokba rendezték. Előfordult, hogy a szólamok eltérő színeket kaptak⁸⁶, így segítve a gyorsabb tájékozódást.

A másolók túlnyomó részben a gimnáziumok tanulói voltak. Híres diákok is másoltak kottákat, például Karácsony Sándor pedagógus⁸⁷ és Bay Zoltán⁸⁸ fizikus, utóbbi a főgimnáziumi zenekar elnöke is volt.⁸⁹

A gyűjteményben 172 kéziratos másolat van. Két esetben a másoló pecséttel adta meg a nevét, 57 tétel van ellátva egyesületi pecséttel. A másolók hét csoportot alkotnak a pecséteket vizsgálva. Zárójelben adtam meg az előfordulás számát:

1. DEBRECENI REF. LEÁNYGIMNÁZIUM ÉNEKSZERTÁRA (13) és
Debreceni Református Dóczy Leánynevelőintézet Leánygimnáziuma (1)
2. DEBRECZENI EV. REF. FŐGYMN. ZENEKÖR 1900. (23)
3. DEBRECZENI REF. FŐISK. ÉNEKKAR (1)
4. PETŐFI DALKÖR különböző pecsétekkel (15) Ebből egy a *Debreczeni Iparos Dalegylet tulajdonában* is volt egy ideig. (1)
5. Karácsony Sándor gym 2 b o t (1)
6. és Ramocsa László (1) a főgimnázium tanulójaként másolt egy-egy kottát.
7. TÓTH LAJOS ref. tanítónőképző-intézeti tanár könyvtárából. (2)

2.1.3. A kottákról származó egyéb információk

A kották és könyvek vásárlás útján, csere révén vagy adományként kerülhetnek a kórusokhoz. Van arra példa, hogy a művet célzottan a főgimnázium

⁸⁵ Mácsai Sándor Kossuth-induló átirata 1902 és 1925 között készült lapokat tartalmaz.

⁸⁶ A MAGY. KIR. ÁLLAMVASUTAK DEBRECZENI MŰHELYÉNEK IFJÚSÁGI „LEVENTE” TESTEDZŐ EGYESÜLETE 1923., PETŐFI DALKÖR, DEBRECENI ÁLTALÁNOS MUNKÁS-DALÁRDA, Debreceni Dolgozók Dalkara Debrecen, ÉBREDÉS DAL- ÉS ZENE-EGYLET DEBRECZEN

⁸⁷ Karácsony Sándor (1891–1952) pedagógiai és filozófiai író. MARKÓ László, főszerk. (2002): *Új Magyar Életrajzi Lexikon* III. kötet. Magyar Könyvklub, Bp., 736.

⁸⁸ Bay Zoltán (1910–1992) magyar fizikus, feltaláló. MARKÓ László, főszerk. (2001): *Új Magyar Életrajzi Lexikon* I. kötet. Magyar Könyvklub, Bp., 534–535.

⁸⁹ FEKETE 1996, 172.

szaktanárának küldték meg (904 okt. 15. [postai dátumbélyegző] *Az ev. ref. főgymn. tekintetes Szaktanárának Debreczen*). Az adományozók (16 eset) lehetnek hivatalos-⁹⁰ vagy magánszemélyek,⁹¹ de gimnáziumi osztályok is.⁹² A Kántus külföldről is kapott kottákat. Öt alkalommal találjuk a nyomtatott kottákon a feljegyzést: *Ajándékozta a Kántusnak Aranyos Zoltán Bonnból 1959*.

Tananyagként is használtak egyes kottákat.⁹³ Egy-egy mű keletkezésének apropója is kiderülhet a kottáról. A *Vidám népdalok az „Éneklő Ifjúság”* 2. dallamolvasó versenyére (polgári leányiskolák 1942. május 1.) készült.⁹⁴ Vagy megtudjuk, hogy az adott válogatást 1911. március 15. alkalmából állította össze Mácsai Sándor.⁹⁵ Azt is megtudhatjuk, hogy melyik pályázaton nyert díjat egy-egy mű.⁹⁶

A Kántus kottáinak rendezése nem csak a kottatárosok feladata volt. A kórus karnagya, Berkesi Sándor kézírása 48 palliumon fordul elő, 15 kottát maga másolt, van egy általa válogatott *Karácsonyi és betlehemes énekek* című gyűjtemény is.

Az adott darab betanulásáról is olvashatunk időnként⁹⁷, vagy valószínűsíthetően a darab átírásáról.⁹⁸ A közönség elé bocsátásról tanúskodik Révfy Géza *Titán vagy nép* című darabján olvasható „Előadható d ? XII/28” megjegyzés. Ugyanezt a darabot másik alkalommal nem minősítették előadhatónak. „Nem adható elő D 912 VII/18?” [az „előadható” szó lehúzva]. A döntést azonban egyik esetben sem indokolták. Máskor a bemutató napjáról értesülhetünk: *Bemutatva: 1982. Zoltán napi ünnepen, márc. 8-án.*⁹⁹ Első előadás:

⁹⁰ A debreceni ref. Kollégiumi Kántusnak a debreceni m. kir. Tisza István tudományegyetem 1921 jun 29 Pokoly rektor. Ő Szabados Béla *Hiszekegy* című művét ajándékozta a kórusnak.

⁹¹ Pl.: *Ajándékozta a Kántusnak Aranyos Zoltán Bonnból 1959*.

⁹² A gimnáziumi VII. b. [IVb.?] osztály ajándéka.

⁹³ Lásd pl. az 1938. évi kántori továbbképző tanfolyam énekanyagából: *Három férfikar; Beethoven: Himnusz az éjhez; Hodossy Béla: A természet az Isten temploma; Festetich Leó: Árvalányhaj*.

⁹⁴ Dalversenyre kötelező darab pl.: *Az „Éneklő Ifjúság” 2. dallamolvasó versenyére (polgári leányiskolák 1942. május 1.)*, összeállította Kerényi György, H. K. kézírása

⁹⁵ Lásd pl.: Schnöller Lajos: *Hullassatok könnyet. Gyászdal Erzsébet királynénk emlékére*.

⁹⁶ Lásd pl.: *A Vas-megyei Tanács pályázatán díjazott mű*

⁹⁷ *Betanulva 1910 Decz 25. Pálfi S. egy. karnagy*

⁹⁸ *Debreczen 1901 május 3. Alföldy Béla karnagy.*

⁹⁹ *Wagner – Kerényi: A Nürnbergi Mesterdalnokok*

1937. dec. 8.-án.¹⁰⁰ Az 1848–49. évi szabadságharcra való emlékezés kapcsán találkozunk a következő bejegyzéssel: *Népegyveleg a szabadságharc dalaiból összeállította és zenekarra átírta Mácsai Sándor. 1911. márc. 15.re Összeállította Mácsai Sándor.*

A kották több esetben lapmellékletként jelentek meg. Különösen a *Zene-közlöny* mellékletei (24) kaptak nagy szerepet. Ez nem véletlen, hiszen ez volt az 1908-ban alapított Magyar Református Énekvezérek Egyesületének folyóirata 1923 és 1944 között. Ezen túl megtalálható az *Énektanítás* 4 és az *Éneklő Nép* 3 és az *Énekszó* egy melléklete is.¹⁰¹ A kották jelentős része a Magyar Kórusnál¹⁰² vagy a Zeneműkiadónál jelent meg.

A kották keletkezésének és használati idejének behatárolásában segít a Kántus karnagyának, Berkesi Sándornak a palliumra írt címadása (1967-től 2021-ig állt a kórus élén). A kotta származási helyének megadására is találunk példát a partitúrán (*Buda 6/7 864 „Sängerhort” hangjegytárából, 927. IV. 5.*)

A kották másolása a törvényi tiltás ellenére általános volt. Ennek ellenére előfordult, hogy egy másolaton feltüntették még a „Szólamok másolását a törvény tiltja” mondatot is a pontosság kedvéért. De tudunk olyanról is, hogy a Petőfi Dalkör karnagya pontosan megadja a címlapon, hogy a kottát honnan másolata ki. „Révfy Géza: *Új magyar férfikarok zsebkönyvéből Debrecen 1912. Julius 1. Pálfi karm.*” Nem minden másolat sikerült először tökéletesre. Előfordult, hogy a kottát utólag javították.

A tréfás kedvű másolók kéznyomai is felfedezhetők a kottákon: *Kukó* [Horváth Károly gimnáziumi tanár beceneve.] *Karmolta egy rossz macska, Porzsolt István VI Hamisítványa, Dr. Bay Zoltán II á. o. t. Irta Dr Hülye úr 1848 márc. 15, Debreceni Református Dóczi Leánynevelőintézet Leánygimnáziuma helyett, Debreceni Református Dóczi Leányszelídítő [sic!] gimnáziuma szerepel. Sinay Imre úr írta 1898. márczius 24én unalmába Debreczenben. Othon.*

¹⁰⁰ Sprenger Lajos: *Nagykarácsony éccakája...*

¹⁰¹ Pl.: „Éneklő Nép” melléklete 1949. XI., 2. sz melléklet az „Énektanítás” 1961. évi 6. számához

¹⁰² A Magyar Kórus Lap- és Zeneműkiadó, 1930 és 1950 között működött. DIÓS István, főszerk. (2003): *Magyar Katolikus Lexikon* VIII. kötet. Szent István Társulat, Bp., 383.

A kották palliumainak díszítése is előfordult. Szőke Sándor több esetben készített rajzot a palliumokra az 1930-as években, de ajándékozott és másolt kottát is¹⁰³

Nemcsak kézzel írott kották készültek helyben. Az egyik kottán (Michael Praetorius: *Isten báránya*; Palestrina: *Ó Drága Jézus*) szerepel a következő feljegyzés: *A Debreceni Református Theológiai Akadémia Jegyzetkészítő Irodája. Debrecen, 1955. /Háló és Gacsályi/. Tehát helyben is készítettek kottákat a kórusok számára. Érdekes kántustörténeti adalékot is találunk az anyagban. A „kiadva Szigethy Gyula cantus praesesnek 925 febr. 5.” [Aláírás, mintha a kottatáros adta volna ki.] A kotta tehát Szigethy Gyula Kántus-karnagyi tevékenységének második évéből származik.*

Időnként politikai eseményekre való utalások is megjelennek a kottákon. Törökország az I. világháborúba való belépésével függhet össze a Mácsai által 1915-ben zenekarra átírt török himnusz. Az 1916-os román betörés miatt menekült Erdélyből Debrecenbe Dávid Gyula, V. osztályos gimnáziumi tanuló, aki kottamásolóként fontosnak tartotta menekült voltát feljegyezni.

A nemzetközi politikai változások is tetten érhetők akkor, amikor 1939-ben a lengyel himnusz kottája is feltűnik a gyűjteményben. A Lengyelország megtámadása (1939. szeptember 1.) utáni időkből nagyszámú menekült érkezett hazánkba. A II. világháború alatt folyó lengyel kulturális tevékenység bizonyítéka, hogy a Budapesten, 1941-ben megjelent magyar-lengyel kétnyelvű népdalgyűjtemény lengyel dedikálói megköszönték a kiadásban nyújtott segítséget.¹⁰⁴

További külföldi kapcsolatra utal egy kórustalálkozóra kiadott gyűjtemény, melynek számos példánya maradt fenn (*Internationales Jugend-Singtreffen Bern 23./25. April 1948 Rencontre Internationales des Jeunes chanteurs Gesamtschöre Chants d'ensemble*). Nem találtam utalást arra, hogy milyen kapcsolat létezett a svájci kórustalálkozó és Debrecen között.

¹⁰³ Szőke Sándor ajándéka és másolása. Debrecen 1937. március 23.

¹⁰⁴ *A mi drága kedves Emmikénknek a magyar népdal lelkes művelőjének, aki segítségünk volt e munkánk kiadásánál. Szívvelyes köszönettel lengyel barátaitól megemlékezésül: Adam, Stanislaw, Wanda? Budapest 23. V. 41. [1941. V. 23.]*

A hazai történelmi változások is megfigyelhetők a kották lapjain: a *Kom-szomol induló; Az úttörő ifjúság...; Siess keresztyén; XCVII. zsoltár* dallamai jól megfértek egy lapon.

2.1.4. Palliumokon szereplő információk

Több esetben a palliumon a szólamok és stimmek mellett jelezve van a vezérkönyv megléte, de az is előfordul, hogy a vezérkönyv megléte nincs külön jelölve, illetve már hiányzik.

Fontos információkat tartalmaznak a palliumként használt koncertmeghívók is. Az 1897-ben létrejött Petőfi Dalkör 1898. május 28-án tartott egyik első rendezvénye lehetett az „egyleti zászló alap” javára rendezett zártkörű majális, melynek meghívója a legrégebbi pallium.

A századelős palliumok között (1901, 1902, 1909, 1911–1917) többször fordul elő a Főiskola énekkarának meghívója az adott év március 5-én esedékes alapítványi évfordulós ünnepélyre az esemény részletes programjával.¹⁰⁵ Az ünnepélyt több alapítvány tette lehetővé. Elsőként az 1866-ban elhunyt Nagy József kereskedő, főiskolai gazdasági tanácsstag rendelkezett a kórus javára, amihez több debreceni polgár is csatlakozott. A kereskedő halálának évfordulóján az éves kamat egyharmad részét a legkiválóbb énekes kapta meg, a fennmaradó részből pedig a „*Cantus director és praeses*” által meghatározott arány szerint minden kórustag részesült.¹⁰⁶ Ehhez kapcsolódott a Vecsei Imre-(Bruckner Karolina) alapítvány is. A debreceni építész 1883. március 5-én elhunyt.¹⁰⁷ További csatlakozók alapítványa volt a Magyar-Kegyes alapítvány,¹⁰⁸ Kádár István alapítvány,¹⁰⁹ Fráter Ida alapítvány. Végül Kecskeméti M. Lajos lelkész és gimnáziumi tanár hozta létre a Sipos Margit Kecskeméti Lajosné-alapítványt az 1897. március 5-én eltemetett feleségére emlékezve. Ennek kamatát is minden év március 5-én, a temetési évfordulón

¹⁰⁵ KOVÁCS Gergely (2020): Balogh Ferenc, a Főiskolai Énekkar (Kántus) felügyelő tanára (1880–1898). *Gerundium*. 11. évf., 2020/1–2., 96.

¹⁰⁶ BALOGH Ferenc (1911): *A Debreczeni Református Főiskola alapítványi törzskönyve*. Debrecen. 184.

¹⁰⁷ Uo. 337–338.

¹⁰⁸ Uo. 164.

¹⁰⁹ Uo. 126.

osztották ki a Nagy József emlékünnepély alkalmával.¹¹⁰ Az alapítványi adatot hordozó palliumok közül a legutolsó 1917-es (az I. világháború után a Kollégiumnak tett alapítványok elvesztették értéküket).

Érdekes pallium a Debreceni Református Leányközepiskola 1926. június 3-án tartott énekvizsgájának meghívója, amelyen a program mellett szerepel, hogy a bevételt az éneksztár javára fordítják. Az utolsó palliumként használt lap a városi zeneiskola 1947. június 20-án tartott koncertjének meghívója és műsora (Szigethy Gyulának címezve).

2.2. Könyvek

A gyűjteményben viszonylag kevés könyv, folyóirat és prospektus (252) szerepel, főként zenei vonatkozásúak. Többnyire zeneelméleti- és történeti munkákat, zenetanításhoz használható kézikönyveket, tankönyveket, énekgyűjteményeket találunk. Az utóbbira példa a *Halotti énekek*¹¹¹ 1859-es kilencedik kiadása. Ugyanebben a témában jelent meg 1866-ban Ivánka Sámuel *Temetési énektára*,¹¹² ami arra utal, hogy a 19. században nagy volt az igény az ilyen típusú tematikus énekeskönyvekre is.

A kottarendelést segíthette az *Általános zeneműjegyzék*¹¹³ és egy *Kórusművek jegyzéke*.¹¹⁴ Az egyik legrégebbi kötet Felsmann János *Dalárzsebkönyve* 1865-ből,¹¹⁵ amely a hazai dalármozgalom helyzetéről tájékoztat, majd felsorolja az általa ismert egyleteket, tartalmazza a zenészségélyező egylet felhívását és annak alapszabályát. Egy több műfajt érintő tematikus gyűjteményre példa az 1950-es évekből származó *Műsorfüzet*,¹¹⁶ amely verseket, prózát, jelentekeket, dalokat, táncokat és műsorterveket tartalmaz ünnepi eseményekre.

A nem zenei témájú könyvek közé tartozik például Kalocsa Rózának (1838–1901), a Dóczy Leánynevelőintézet tanárának és internátusigazgatójának 1890-ben megjelent könyve, a *Családi boldogság*. Az intézmény ifjúsági könyvtárából került a gyűjteménybe. Bottyán János *Rombadöntött és felépített*

¹¹⁰ Uo. 231–232.

¹¹¹ *Halotti énekek*. Pápan: a reformált iskola betűivel, 1859.

¹¹² IVÁNKA Sámuel (1866): *Temetési énektára*. Forster R., Sárospatak.

¹¹³ *Általános zeneműjegyzék*. Budapest, 1951.

¹¹⁴ *Kórusművek jegyzéke*. 1951.

¹¹⁵ FELSMANN János (1865): *Dalárzsebkönyv*. 1865. Lampel Róbert bizománya, Pest.

¹¹⁶ *Műsorfüzet*. Budapest: A Magyar Szovjet Társaság kiadása, [s.a.]

templomaink 1944–1950 című műve is kakukktojás. Hasonló kivétel Garda Samu *Horváth Ádám* című műve, amely Pálóczi Horváth Ádám, költő, egykori debreceni diák életrajzát tartalmazza.

2.3. Folyóiratok

A korszakban több zenei folyóirat is megjelent, ezek néhány száma megtalálható a gyűjteményben is. Néhány darabot találunk a *Katolikus Kántor*¹¹⁷, a *Katolikus Kántor Hangjegytára*, a *Katholikus Egyházi Zeneközlöny*¹¹⁸, a *Zene*,¹¹⁹ az *Apolló zenemű folyóirat*¹²⁰, a *Muzsika*¹²¹, *Éneklő nép*,¹²² a *Ref. Zeneközlöny*¹²³, a *Zeneközlöny*¹²⁴ és melléklete, a *Zenelap*¹²⁵, a *Zenészeti Közlöny*¹²⁶ és a *Zenevilág*¹²⁷ számaiból. A mellékletek nagy szerepet a kapnak a gyűjteményben. Ilyet például a *Zeneközlöny* is megjelentetett, számos kotta található ilyen formában.

¹¹⁷ A Magyar Országos Katolikus Kántorszövetség és Nyugdíjszövetség hivatalos lapja. 1912-ben Lupsay Kálmánnal együtt Buchner Antal alapította *Katolikus Kántor* néven, mely 1944-ig működött. DIÓS István, főszerk. (1993): *Magyar Katolikus Lexikon* II. kötet. Szent István Társulat, Bp., 58., DIÓS István, főszerk. (2001): *Magyar Katolikus Lexikon* VI. kötet. Szent István Társulat, Bp., 329.

¹¹⁸ *Katholikus Egyházi Zeneközlöny*, (1893–1914) az Országos Magyar Cecília Egyesület hivatalos közlönye. Később, 1915–1918 között *Egyházi Zeneközlöny* név alatt jelent meg.

¹¹⁹ *A Zene: zeneművészeti havi folyóirat* megjelent 1909–1944 között.

¹²⁰ *Apolló zenemű folyóirat* 1873–1881 között jelent meg. Később 1884–1885 között *Apolló* néven Vágvölgyi Béla szerkesztésében jelenik meg egy zenei lap, majd 1886-tól Goll János is indít egy lapot ilyen néven, amely 1914-ig maradt fenn.

¹²¹ *Muzsika. Zeneművészeti, zenetudományi és zenekritikai folyóirat* 1929–1930-ban jelent meg.

¹²² *Éneklő nép: a Bartók Béla Szövetség hivatalos folyóirata* 1948–1950 között jelent meg.

¹²³ A *Református Zeneközlöny* című lapot Fövényessy Bertalan (1875–1967) sárospataki kántor, nagyenyedi zenetanár szerkesztette 1905–1906 között. 1906–1911 között *Protestáns Zeneközlöny* néven jelent meg. MARKÓ László, főszerk. (2001): *Új Magyar Életrajzi Lexikon* II. kötet. Magyar Könyvklub, Bp., 781.

¹²⁴ Az 1908-ban alapított Magyar Református Énekvezérek Egyesület hivatalos lapja a magyar református egyházi ének és zene művelésére alapított, 1923 és 1944 között megjelenő *Zeneközlöny* volt. Több száma megtalálható a gyűjteményben. Mellékletként kiadott kottáit nagy számban használták.

¹²⁵ A *Zenelap* 1886–1912 között jelent meg.

¹²⁶ A *Zenészeti Közlöny* 1882-ban Ábrányi Kornél szerkesztésében jelent meg néhány szám erejéig.

¹²⁷ A *Zenevilág* megjelenésének időszaka: 1890–1891, 1900–1916.

A kották sokrétűsége arra utal, hogy a zenével kapcsolatban álló személyek tájékozódtak a hazai szakirodalomban.

3. Bélyegzővel jelölt possessorok

A tulajdonjelölésénél egyaránt megfigyelhetjük magánszemélyek és egyesületek bélyegzőhasználatát, valamint kéziratos bejegyzéseket is, de következtetünk rájuk a dedikációkban és külső jegyekből is. Ez utóbbiakról a 4. fejezetben lesz szó.

3.1. A pecsétek használatáról általában

A gyűjteményben lévő 1955 tétel mintegy harmadán (607) szerepel legalább egy pecsét. A több példányban meglévő kottáknál nem pecsételtek le ugyanazon mű minden egyes darabját. Vannak olyan tételek, ahol két vagy három különböző kórus pecsétje is megtalálható, eszerint a kották vándorolhattak a kórusok között, akár a közös karnagyok útján is. Mácsai Sándort (1858–1924)¹²⁸ például 1877 őszén választották meg a debreceni kollégium karnagyává, 1886-ban a városi dalárda¹²⁹, 1899-ben az Egyetértés kórus karnagya is lett.¹³⁰

A Kántus¹³¹ karnagyának, Berkesi Sándornak szóbeli közléséből ismert, hogy kántorkodott a budapesti angyalföldi evangélikus gyülekezetnél és a Frangepán utcai református gyülekezetnél is. Ezekkel a közösségekkel kapcsolatos kották bár korábban keletkezhettek, az ő révén, tehát 1967 után kerülhettek Debrecenbe.

Összesen 137, többnyire tulajdonosi bélyegzőt találtam a dokumentumokon, három kivételével magyar nyelvűeket. A pecsétek feliratát dőlt betűvel közlöm. Továbbá ott, ahol több pecsét is szerepel, az első hivatkozott pecsét után a többit zárójelben adom meg. Szintén zárójelben adom meg az előfordulások számát. A felsorolt pecsétek sorrendje nem jelent időbeli rendet.

¹²⁸ S. SZABÓ 1924, 13., FEKETE 1996, 165–174., FEKETE 2019a, 693–698.

¹²⁹ S. SZABÓ 1924, 16. STRAKY: 236.

¹³⁰ Uo.: 17.

¹³¹ KOCSIS 1988, 753–775.

Érdemes megjegyezni, hogy a pecsétnyomók tulajdonosai lehettek a kórusok (PETŐFI DALKÖR), zenekörök (DEBRECZENI EV. REF. FŐGYMN. ZENEKÖR 1900.¹³²), illetve közületek (A „STURMÁN” KÖNYVESBOLT bizománya Budapest, IV. Múzeum-körút 21.), magánszemélyek (HODOSSY BÉLA¹³³) és másolók (Karácsony Sándor gym 2 b o t) is.

Egy kórusnak (pl.: Petőfi Dalkör) vagy személynek (pl.: Hodossy Béla) több bélyegzője is lehetett, ezek használata nem tisztázott. Van olyan pecsét („Egyetértés” Önképző-, dal-, és zeneegylet Debreczenben),¹³⁴ amiből kiderül, hogy az adott egylet többféle tevékenységet is folytatott.

A továbbiakban az egyes dokumentumokat a pecsétek alapján felekezeti, földrajzi, valamint egyéb szempontok alapján a csoportosítjuk.

3.2. Debreceni református intézmények

A legnagyobb csoportot a debreceni és református vonatkozású pecsétek alkotják. Debrecenben a református oktatás teljes hazai rendszere jelen volt. A pecsétek alapján kirajzolódnak a középfoktól kezdődően az iskolai hálózat szintjei. A gyűjteményben az elemi iskolák kottái nem jelennek meg. A közép- és felsőfokú intézményekben éneksztár, kórus és zenekar is működött. Az első nagyobb csoportot képezik a fiú- és leánygimnáziumok kottái.

3.2.1. Debreceni Református Fiúgimnázium

A főgimnázium énekkarához nem tartozott pecsét, viszont külső és belső jegyek (például borítók, másolók) alapján számos kotta köthető hozzájuk.

¹³² KOCIS 1988, 734–735.

¹³³ Hodossy Béla (1864–1943) sárospataki énektanár, tanítóképző-intézeti igazgató. Életéhez lásd: KELEMEN Judit (2023): Hodossy Béla zenepedagógiai munkássága <https://zemplenimuzsa.hu/latoter/kelemen-judit-hodossy-bela-zenepedagogiai-munkassaga/> (Letöltve: 2025. 02. 20.)

¹³⁴ STRAKY 1975, 231., 241–245. „1863-ban Debreczeni Dalárda néven alakult meg. A Zenedével való szorosabb kapcsolat idején, 1871-ben lett „Dal- és zeneegylet” a neve. 1886-tól 1914-ig tudjuk nyomon követni a „Debreczeni Dalegylet” elnevezést. A Tanácsköztársaság idején már a „Városi Dalegylet” elnevezés található a dokumentumokban.” STRAKY 1975, 242.

Ez igaz lehet a leánygimnázium Horváth Károly¹³⁵ által rendszerezett tételeire is, amelyek gyakran nem rendelkeznek pecséttel.

Önálló kórus létezett a főgimnáziumban, amely nem tévesztendő össze a Főiskolai Kóruossal (későbbi nevén Kántussal). Így például tudjuk, hogy Mácsai Sándor ötödikes gimnazistaként 28 társával énekegyületet alapít. Hatodikos korában újra létrehozza az énekegyületet, hetedikes korában pedig tagja lesz a Kántus mellett a felsőbb tanulók zeneegyletének is.¹³⁶

Volt a főgimnáziumban zenekar is. A *DEBRECZENI EV. REF. FŐGYMN. ZENEKÖR 1900.* pecsét 104 dokumentumon szerepel, egy alkalommal LÁSZLÓ ALBERT *Nagykereskedése DEBRECZENBEN*, egy másik alkalommal az *arrang. Karl Th. Grohmann, Aufführungsrecht vorbehalten* pecsétekkel együtt. Az 1899-től 1944-ig működő kör a kollégium hangszeres zenéjét gazdagította.¹³⁷ A főgimnázium zeneköréhez (borítók, külső jegyek) alapján további tételek sorolhatók.

A *DEBRECZENI REF. FŐGYMNASIUM PECSÉTJE 1852 ORANDO ET LABORANDO* (5) öt olyan hangszeres zenéhez kapcsolódó kottát jelöl, amelyek kizárólag a gimnáziumi Segítő Egyesület tulajdonát képezték. Ezeknél fel van tüntetve kézírással, hogy *A Segítő Egyesület tulajdona* és a leltári szám is meg van adva. A pecsét csak ennek az egyesületnek a kottáin jelenik meg. Az egyesület 1920–1943 között működött,¹³⁸ Jakucs István¹³⁹ tanár hozta létre jól tanuló és jó magaviseletű diákok segítségével.¹⁴⁰ Az egyesület számadási főkönyvei és számvevői főkönyvében találunk az 1924 és 1930 köti időszakról adatokat, hogy mennyit költöttek kottákra, illetve mennyi jövedelem származott a kották használati díjából.¹⁴¹ A zenei képzést is segítette az egyesület. 1941-ben 13 diáknak fizették ki a zeneiskolai tandíját.¹⁴²

¹³⁵ Horváth Károly (1895–1977) volt a Dóczi első szakképzett énektanára. Kodály módszerét követte pedagógiájában. 1952 után a Kollégium Gimnáziumában tanított 1964-ig.

¹³⁶ S. SZABÓ 1924, 12–13.

¹³⁷ KOCSIS 1988, 734–735.

¹³⁸ KOCSIS 1988, 487.

¹³⁹ Jakucs István (1882–1964) pedagógus, tudománytörténész. A Debreceni Református Kollégium tanára, majd igazgatója. MARKÓ László, főszerk. (2002): *Új Magyar Életrajzi Lexikon* III. kötet. Magyar Könyvklub, Bp. 531.

¹⁴⁰ KOCSIS 1988, 731.

¹⁴¹ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (továbbiakban: TtREL) II. 24. p. 1 k. és 3 k.

¹⁴² TtREL II. 24. p. 2 k.

A pecséten szereplő évszám a régi rendszerű hatosztályos gimnázium végét, a Szoboszlai Pap István (1786–1855) debreceni református püspök által nyolcosztályossá szervezett gimnázium létrejöttét jelenti,¹⁴³ valamint tartalmazza a Kollégium jelmondatát is.

A másik gimnáziumi pecsét keletkezése (*A DEBRECENI REF. KOLLÉGIUM GIMNÁZIUMÁNAK PECSÉTJE 1549 ORANDO ET LABORANDO*) (16) vélhetőleg az 1950-es évekre tehető, amikor a debreceni református fiú- és leánygimnázium egyesült. Itt az 1549-es évszám a Kollégium első ismert rektorának, Dézsi András működésének kezdetét jelenti.¹⁴⁴ Mivel 1944 után nem létezett a zenekör, a Kántus használhatta a kottákat.

A *DEBRECENI REFORMÁTUS GIMNÁZIUM Tanári könyvtára* (3) feliratú pecsét három tétele a II. világháború utáni időszakból, vélhetően 1958-ból és 1961-ből származik. Ebből és a *Segítő Egyesület* példájából látszik, hogy nemcsak kórus vagy zenekör gyűjtött kottát. Mivel mind a három tétel az *Énektanítás* című folyóirat mellékleteként jelent meg, így feltehető, hogy a folyóirat járt a tanári könyvtárba és az énektanárok révén került át a gyűjteménybe. Valószínű, hogy az iskola egyik legújabb pecsétje lehet a következő: *Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma Érkezett: 19.. Év hó -n.szám*, amely Béres János és Lengyelfi Miklós *Röpülj páva III.* című Budapesten, 1970-ben megjelent művén található.

3.2.2. Debreceni Református Polgári Leányiskola, Debreceni Felsőbb Leányiskola és Leánygimnázium

A Kollégium mellett működött egy másik, több tagozatból álló intézet a Debreceni Református Dóczi Leánynevelőintézet¹⁴⁵, melynek kezdetei 1838-ra nyúlnak vissza. Az évek során több tagozata is alakult az intézménynek. Az intézet Dóczy Gedeon (1832–1911) igazgatása alatt 1874 és 1908 között számos tagozattal gazdagodott. Először a négy elemi osztály mellett négyévfő-

¹⁴³ KOC SIS 1988, 197, 200.

¹⁴⁴ KOC SIS 1988, 637.

¹⁴⁵ Az intézmény történetét lásd: FOGARASSY Zoltán (2013): *A Debreceni Református Dóczy Leánynevelő Intézet története, 1838–2013*. Tiszántúli Református Egyházker., Debrecen (továbbiakban = FOGARASSY 2013). Az 1996-ban újraindított koedukált középiskola Dóczy Gedeon nevét használva y-al írja az intézmény nevét.

lyamos felsőbb képzés jött létre. 1891-ben a középfokú képzés további két évfolyammal bővült, így négy elemi osztállyal együtt tíz évfolyamossá vált. Majd a leánynevelő intézet átalakult felsőbb leányiskolává. Végül az 1899–1900-as tanévtől tanítónőképző tagozat is működött az intézetben, saját internátussal. A gimnázium a két világháború között élte fénykorát, 1952-ben megszüntették. Az államosításig az intézmény fenntartója a Kollégiumtól eltérően nem a Tiszántúli Református Egyházkerület, hanem a Debreceni Református Egyházközség volt.¹⁴⁶

A Dóczyt alkotó intézmények több kórossal rendelkeztek,¹⁴⁷ erre példa: *A Debreceni Református Polgári Leányiskola Énekszertára* (2)¹⁴⁸ és *A DEBRECENI REF. FELSZŐBB LEÁNYISKOLA ÉS LEÁNYGYMNASIUM PECSÉTJE* (3) őrizte Láng János *Iskolai daloskönyvének* egy-egy példányát.

3.2.3. Református Leánygimnázium

Az 1913/14-es tanévtől indult debreceni református leánygimnáziumától¹⁴⁹ is számos kotta található a gyűjteményben, ami azért sem meglepő, mivel az államosítás után 1952-ben a református fiú- és leánygimnázium egyesült,¹⁵⁰ de ezt megelőzően a két intézmény énekkara többször közösen is fellépett.¹⁵¹

A Dóczy Leánynevelőintézetnek létezett egy zenekönyvtára: *DEBRECENI EV. REF. LEÁNYNEVELŐINTÉZET ZENEKÖNYVTÁRA* (11), valamint egy énekszertára is. Meglehet, hogy a kettő ugyanazt takarta? A Dóczyhoz tartoznak a következő pecsétek: *DEBRECENI REF. LEÁNYGIMNÁZIUM ÉNEKSZERTÁRA* (28), *Debreceni Református Dóczy Leánynevelőintézet Leánygimnáziuma* (7), *DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM Leánynevelő Intézetének Leánygimnáziuma*. (Egy alkalommal párban a *DEBRECENI REF. KOLLÉGIUM GIMNÁZIUMÁNAK PECSÉTJE 1549 ORANDO ET LABORANDO*) (27)

¹⁴⁶ KOCSIS 1988, 264–265.

¹⁴⁷ STRAKY 1975, 258–259.

¹⁴⁸ A Leányintézet tagozatainak történetéhez lásd: FOGARASSY Zoltán (2013).

¹⁴⁹ FOGARASSY 2013, 45–63.

¹⁵⁰ KOCSIS 1988, 325.

¹⁵¹ UÓ. 735.

3.2.4. Református Tanítónőképző Intézet

A leánynevelőintézet legfelsőbb szintje volt a tanítónőképző intézet volt, amely 1899–1900-ban a Dócziból nőtt ki.¹⁵² Ehhez az intézményhez kapcsolódik legtöbbfajta pecsét. *A debreceni református tanítónőképző tanári könyvtára 1901.* (1), *A DEBRECZENI REFORM. EGYHÁZ TANÍTÓNŐKÉPZŐ INTÉZETE 1901* (2), *A DEBRECENI REFORMÁTUS EGYHÁZ TANÍTÓNŐKÉPZŐ-INTÉZETE. 1901.* (3)

A református fiúgimnáziumhoz hasonlóan a tanítónőképző segítő egyesülete,¹⁵³ a segítézés mellett kottakölcsönzéssel is foglalkozott. Egy könyvön két pecsét is szerepel: *DEBRECENI Ref Tanítónőképző Ifj. Segítő-egyesület tulajdona, A debreceni ref. Tanítónőképző intézet ifj. segítőegyesületének tulajdona.* (1). Vélhetően ebbe a csoportba tartozik *A DEBRECZENI EV... INTÉZETÉNEK PECSÉTJE 1901, (RÓZSAVÖLGYI ÉS TÁRSA cs. és kir. Udv. Zeneműkereskedése BUDAPEST.)* (1)

3.2.5. Református Tanítóképző

A debreceni tanítóképzés¹⁵⁴ kezdetét 1855-re teszik, amely egy egyévfolyamos képzést jelentett, ez bővült 1866-ban először kettő, majd 1884-ben három évfolyamosra. Több szervezeti átalakítás után az iskolák államosításával a református tanítóképzés elvesztette létjogosultságát, 1948 után már nem indítottak új évfolyamokat, a képzés felmenő rendszerben szűnt meg.¹⁵⁵ A tanítóképzőnek is volt önálló ének- és zenekara. A Csokonai énekkart Csenki Imre¹⁵⁶, a Magyar Állami Népi Együttes későbbi karnagya

¹⁵² FOGARASSY 2013, 63–69.

¹⁵³ UÓ. 110–111.

¹⁵⁴ KOCSIS 1988, 194, 227–232.

¹⁵⁵ UÓ. 271.

¹⁵⁶ Csenki Imre (1912–1998) karnagy. 1940–1950 között a Debreceni Református Kollégium tanára. 1942–1944 között a Debreceni MÁV Filharmonikusok Zenekara karmestere. 1937 és 1968 között számos kórus élén állt. (debreceni Csokonai Énekkar, debreceni Egyetemi Énekkar, Debreceni Kollégiumi Kórus, Csenki Kórus, Népi Kollégiumok Központi Kórusa, Pedagógus Központi Kórus, Ganz-MÁVAG Acélhang férfikar). 1950-től a Magyar Állami Népi Együttes vezetője is. MARKÓ László, főszerk. (2001): *Új Magyar Életrajzi Lexikon I.* Helikon, Bp., 1121–1122. GAJDICS Sándor (1992): *„Örömet intő két kéz” Csenki Imre.* Debreceni Református Kollégium Baráti Köre, Debrecen.

vezette. Az intézmény pecsétjei: *Debreceni Kollégiumi Tanítóképző Énekkara* 1890., (1. *Debreceni Kollégiumi Tanítóképző Zeneműtára*; 2. *Debreceni Kollégiumi Tanítóképző Zeneműtára* Lt. sz... /.. ., 3. *Debreceni Dolgozók Dalkara Debrecen* 1912) (5) *Debreceni Kollégiumi Tanítóképző Zeneműtára* (1. *Debreceni Kollégiumi Tanítóképző Énekkara* 1890.; 2. *Debreceni Kollégiumi Tanítóképző Zeneműtára* Lt. sz... /.. ., 3. *Debreceni Dolgozók Dalkara Debrecen* 1912, (5) *DEBRECENI TANÍTÓKÉPEZDE ÉNEKKARA* (1) *DEBRECENI TANÍTÓKÉPEZDE ZENEKARA* (*DEBRECENI KOLLÉGIUMI KORUS* [sic!] 1946.) (2)

3.2.6. A Főiskolai Énekkar, avagy a Kollégiumi Kántus

A Kollégiumi Kántushoz kapcsolódik a *DEBRECENI REF. FŐISK. ÉNEKKAR* (4) pecsét. A művek között szerepel egy ünnepi megemlékezés: *Emlékbeszéd Imre Sándortól. Felolvastatt a Csokonai szobor leleplezési ünnepélyére* 1871. Okt. 11kén.¹⁵⁷ A korabeli lapokból ismerjük a Csokonai-szobor leleplezésének ünnepélyes programját. Ebből kiderül, hogy a Kollégium énekkara a *Himnusz* és a *Szózat* mellett Csokonaitól az *Üdvözlégy áldás forrása* című dalt énekelt.

A zsoltáréneklés szerves része volt a Kántus repertoárjának, így mind *A 150. genfi zsoltár* mind a *Psalmus Hungaricus* többször elhangzott az énekkar története során. A *Psalmust* először 1939. május 14-én a Nagytemplomban énekelt a kórus.

DEBRECENI KOLLÉGIUM KÁNTUSA 1739 (18) Nem meglepő, hogy Kodály Zoltán *150. genfi zsoltárát* két példányban, valamint a *Psalmus* két kottáját is megtalálhatjuk a gyűjteményben.

A Kántus időrendben utolsó kottája Michael Praetorius: *Ím földre szállt Emmánuel*, H. Lewis Redner Ó, *Bethlehem kis városa* című darabja, amely Berkesi Sándor karnagy lakcímbélyegzőjét is viseli: *BERKESI SÁNDOR H-4032 Debrecen, Kéky L., u. 6. Telefon: (06-52) 345-451* (1) (*KOLLÉGIUMI KÁNTUS DEBRECEN*) (1) A korabaro k zeneszerző és zenetudós igen népszerű volt a kórusok között, 21 tétel szerepel tőle a gyűjteményben.

¹⁵⁷ *Emlékbeszéd Imre Sándortól. Felolvastatt a Csokonai szobor leleplezési ünnepélyére* 1871. Okt. 11kén. Debrecen, 1871.

3.2.7. Debreceni Kollégiumi Kórus

A Kollégiumi Kórust¹⁵⁸ Csenki Imre, a tanítóképző Csokonai-énekkarának karnagya alakította két korábbi kórusból 1946-ban. „Tagjai a kollégiumi tanítóképzőből, a Dóczi tanítónőképzőjéből és leánygimnáziuma növendékeiből, sőt iskolából kinőtt felnőttekből rekrutálódott. A 150 fős vegyes kar Kollégiumi Kórus nevet vett fel. (Nem téveszthető össze a Kollégiumi Kántussal, amely akkor is működött férfikarként a lelkeszképző keretében teológus tagokból verbuválva.)”¹⁵⁹ „A közös vezetés alatt működő Kollégiumi Kórus és a Dolgozók Dalkara 1948-ban Csenki-kórus néven egyesült és működött 1950-ig.”¹⁶⁰ Rövid működésük ellenére jelentős sikereket ért el nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is. Az énekkar életében kiemelkedő svájci hangversenyek 1948. május 13–18. közt zajlottak le. A pecsétek ebben az időben: *DEBRECENI KOLLÉGIUMI KORUS 1946. (1. NÉPI KOLLÉGIUMOK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE*¹⁶¹ *KÓRUSMŰVÉSZETI KOLLÉGIUM; 2. A DEBRECENI TANÍTÓKÉPEZDE ZENEKARA (Amint láttuk, hogy Kollégiumi Kórus jogelődje.); 3. A DEBRECENI REF. KOLLÉGIUM GIMNÁZIUMÁNAK PECSÉTJE 1549 ORANDO ET LABORANDO; 4. HAJDU VÁRMEGYE SZABADMŰVELŐDÉSI FELÜGYELŐJE*¹⁶²) (14) Az utolsó bélyegző arra utal, hogy az Országos Szabadművelődési Tanáccsal közösen is volt az énekkarnak programja. A kulturális élet szervezésében a Tanács 1945 és 1949 között nagy jelentőséggel bírt, a kórusok működésére is hatással volt.

3.2.8. Egyéb debreceni vonatkozások

Szigethy Gyula 1934-ben hozta létre a *Debreceni Szenci Molnár Ének- és Zenekari Egyesület* 1934. (1) Straky Tibor ezt valamiért 1936-ra tette. A kórus és a zenekar célja a protestáns egyházi művek népszerűsítése volt. Repertoárja meglehetősen vegyes volt, Bach-koráloktól a *János vitéz*ig terjedt. Gyűjtemé-

¹⁵⁸ STRAKY 1975, 261–266.

¹⁵⁹ KOCSIS 1988, 271.

¹⁶⁰ STRAKY 1975, 240.

¹⁶¹ A Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) a népi kollégiumi mozgalmat összefogó baloldali politikai szervezet 1946 és 1949.

¹⁶² Az Országos Szabadművelődési Tanács 1945 és 1949 között működött. A tanács feladata az iskolán kívüli nevelés segítése volt. HORVÁTH Ferenc (1975): A szabadművelődés története 1945–1949. *Levéltári Szemle*, 25. évf. 1975/1., 80.

nyünkben is egy Bach mű található: *Konzert in G-dur*. A második világháború alatt az együttes felbomlott.¹⁶³

Debrecen a négy egyházkerület közül a tiszántúlihoz tartozik, pecsét jelöli a területileg illetékes egyházigazgatási egységet: *A TISZÁNTÚLI EV. REF. EGYHÁZKERÜLET* (1) (TÓTH LAJOS *ref. tanítónőképző-intézeti tanár könyvtárából*. Tóth Lajos tanítónőképezdei tanár egyik könyvében (Beke Antal: *A népiskolai énektanítás vezérkönyve*) található.

3.2. Debrecenen kívüli református kötődésű pecsétek

3.2.1. Budapesti református gyülekezetek

A gyűjtemény anyagából négy köthető két budapesti református gyülekezethez. *BUDAPEST FRANGAPÁN* [sic!]-*UTCAI REFORMÁTUS EGYHÁZ Bpest, XIII., Frangepán-u. 43.,* (3) Itt az egyik mű a hazai kiváló egyházzenesész Gárdonyi Zoltán *Szelíd szemed Úr Jézus* című darabja. Berkesi Sándor szóbeli közléséből ismert, hogy ő kántorizált a Frangepán utcai református gyülekezetben. Így a kották az ő révén is kerülhettek ebbe a gyűjteménybe.

Egyházi kórusok kottatárában is előfordultak népdalok. Erre példa a józsefvárosi református énekkar, melynek megvolt Ádám Jenő *Három népdal* című műve. *BUDAPEST-JÓZSEFVÁROSI REFORMÁTUS EGYHÁZ*, (1) Az egyházközség énekkarának pecsétjét találjuk meg a *Korál Az evangéliumi énekkari irodalom gyöngyszemei* folyóiraton. A lapot Árokháty Béla¹⁶⁴ indította 1936-ban. Ennek negyedik számán olvashatjuk „*Kálvin Institutio-ja megjelenésének (1536) négyszázados évfordulójára a Magyarországi Református Egyetemes Konvent 1936. május hatodiki emlékünnepélye alkalmából*” Ez a következőket tartalmazza: *A CXIII. zsoltár, Simeon éneke, A LXVI. zsoltár, A LXXXIX zsoltár, JÓZSEFVÁROSI REFORMÁTUS EGYHÁZ BUDAPEST VIII. SALÉTRÓM-U. 5.* (1) A folyóiratnak még három évfolyamából van példány a gyűjteményben.

¹⁶³ STRAKY 1975, 234.

¹⁶⁴ Árokháty Béla orgonaművész, zeneszerző, karnagy (1890–1941). Lásd: MARKÓ László, főszerk. (2001): *Új Magyar Életrajzi Lexikon* I. kötet. Magyar Könyvklub, Bp., 203.

3.2.2. Magyar Református Énekvezérek Egyesülete

Országos hatáskörű testületek közül megjelenik a *Magyar Ref. Énekvezérek Egyesülete* 1908. (14), melynek a hivatalos lapja a magyar református egyházi ének és zene művelésére alapított, 1923 és 1944 között megjelenő *Zeneközlöny* volt. A folyóirat több száma, és sok kottás melléklete megtalálható a gyűjteményben. A *Zeneközlöny* szerkesztője és rendszeres szerzője volt a sárospataki zenetanár, Hodossy Béla 1927–1943 között.¹⁶⁵ Az egyesület minden egyes darabja Hodossy pecsétjét is magán viseli. Zeneelméleti tartalmú például Harrach Józseftől a *Zenei nevelés reformja* (Budapest, 1896) és Szűcs Gyulától a *Módszeres énekeskönyv* (Temesvár, [s.a.]).

3.2.3. Nyírbogáti Református Énekkar

A gyülekezeti énekkarok létrejöttét az egyházi körök ösztönözték. Erre példa a Veszprémi Református Egyházmegye 1910. július 26–27-i közgyűlése, amely felhívja a gyülekezeteket, hogy akár „áldozatok árán is, énekkarokat szervezzenek református öntudatunkat, fenntartó gyönyörű egyházi énekeink gyakorlására és fejlesztésére, s fizessenek elő a »Protestáns Zeneközlöny«-re.”¹⁶⁶ A *Zeneközlöny*höz kapcsolódik egy vidéki énekkar, a lap III. évfolyamának 4. számában megjelenő *REF. EGYHÁZI ÉNEKKAR NYÍRBOGÁT* (1) pecsét is.

3.2.4. Református Egyetemes Konvent

A Konvent 1881-ben jött létre, a legfelső irányító testületként képviselte a református egyházat az állam és más testületek felé, a zsinatok közti időben végrehajtotta a zsinati törvényeket és intézte a felmerülő ügyeket. 1964 után Zsinati Iroda néven működik tovább.

A kották stencilezése is többször engedélyhez volt kötve, például a kommunista hatalomátvétel utáni időszakban. Ez nem jelentett feltétlenül világi ellenőrzést, átengedhették az egyházi hatóságoknak, akik így öncenzúrárt

¹⁶⁵ KELEMEN Judit (2023): Hodossy Béla zenepedagógiai munkássága. *Zempléni Múzsza* <https://zemplenimuzsa.hu/latoter/kelemen-judit-hodossy-bela-zenepedagogiai-munkassaga/> (Letöltve: 2025. 04. 28.)

¹⁶⁶ DEMJÉN Márton (1910): A veszprémi református egyházmegye közgyűlése. *Dunántúli Protestáns Lap*. 21. évf. 1910/36., 300.

gyakorolhattak. Az egyházi jóváhagyás bizonyítéka az egyik kéziratos lapon talált pecsét: *REFORMÁTUS EGYETEMES KONVENT Budapest XIV., Abonyi-u 21 szám [II-2-S-24?].sokszorosítható az Elnökség 30 és 30/A-VII-1952 számú rendeletére. Budapesten, 1956 FEB. 13. (Dr Kádár Imre) egyetemes konventi főtanácsos h. ? Ferenc (1) Ez a mű Horváth Károly dóczis, majd Kollégiumi gimnáziumi tanár¹⁶⁷ 65. zsolttára volt.*

3.3. Katolikus és evangélikus kórusok kottái

Két-két fővárosi katolikus és evangélikus kórus kottáját találhatjuk a gyűjteményben. A *BUDAPEST-BELVÁROSI FERENCRENDI ... ÉNEKKARA* (1) Lisznyay Szabó Gábor *Regina Caeli* című műve. A Pongrác úti templom "FELTÁMADÁS" kórusa (2), Halmos László *Missa e sole nuncupata (napmise)* Budapesten, 1933-ban kiadott kottájával és Vincenz Goller *Missa in honorem B. M. V. de Loreto* című művével szerepel.

Két evangélikus kórus neve is előfordul. Az első az *ANGYALFÖLDI EVANGÉLIKUS ÉNEKKAR* 1925 (9). Gluck Károly, Michael Praetorius, Rezessy László műveiben szerepel a pecsét. Berkesi Sándor szóbeli közléséből tudjuk, hogy Angyalföldön is kántorizált. Valószínű, hogy az ő révén kerültek ezek a kották a gyűjteménybe.

A *BUDAHEGYVIDÉKI EVANGÉLIKUS ÉNEKKAR* 1931 (1)-től egyetlen darab származik: Rossa Ernő (1909–1972) *Hála-zsoltára*. A zeneszerző otthonosan mozgott mind az egyházi zene, mind a munkásmozgalmi dalok terén. A gyűjteményben van az utóbbira is példa: *Munka-induló* és *Hej, lenn az úton*.

3.4. Világi szervezetek

3.4.1. Debreceni Zenede

Nem egyházi, de Debrecenhez köthető szervezet volt a már említett Szotyori Nagy Károly nevéhez fűződő, 1862-ben alapított városi zeneiskola,¹⁶⁸ amely azóta is működik most Kodály Zoltán Zeneművészeti Szakgimnázium és

¹⁶⁷ FOGARASSY 2013, 137–138.

¹⁶⁸ DRUMÁR János (1913): *A Debreceni Zenede története*. Debrecen, SZATMÁRI Endre (1975): *A debreceni zeneoktatás története*. In: BREUER János (szerk.) *Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig*. Debrecen Megyei Városi Tanács, Debrecen., 5–107.

Zeneiskola néven (*Debreczen szab. kir. város zeneiskolája*) (1). Mozart *Serenade* című művével találkozhatunk.

3.4.2. Debreceni kórusok

A dalárdák ebben az időszakban éltek a fénykorukat. Számos debreceni kórustól kerül anyag a gyűjteménybe. Az „Egyetértés” dalárda 1905-ös jelentése szerint Debreczenben 12 dalárda működött.¹⁶⁹ A „Petőfi Dalkör” 1908-as évkönyve szerint 9 dalárda létezett a cívisvárosban.¹⁷⁰ Szinte mindegyik neve valamilyen munkáskötődésről tesz tanúságot.¹⁷¹

1. A MAGY. KIR. ÁLLAMVASUTAK DEBRECZENI MŰHELYÉNEK IFJÚSÁGI „LEVENTE” TESTEDZŐ EGYESÜLETE 1923. (2) Arany János [Jenő] *Búzát vittem a malomba* és Nosedá Károly *Álom volt a mi szerelmünk* című művét találhatjuk meg. Az elnevezés kifejezetten sportegyletre utal, mégis szólamonként színekkel megkülönböztetett kottákat találhatunk tőlük, ami a gyorsabb tájékozódást teszi lehetővé a kottatárban. Valószínű, hogy a következő pecsétnyomó is hozzájuk kapcsolódik. *Máv. Műhelyi Levente Dalárda Debrecen.* (1)
2. Az egyesületek történelme sokféleképpen alakult. Voltak tiszavirág életűek, mások összeolvadtak, s előfordult, hogy egy egyesület neve többször változott. Erre példa a DEBRECENI ÁLTALÁNOS MUNKÁS-DALÁRDA (10)¹⁷², melynek későbbi neve *A debreczeni szervezett munkások „Ébredés” Dalköre* (1), *ÉBREDÉS DAL- ÉS ZENE-EGYLET DEBRECZEN* (1) [1922], majd 1924-től *„Debreceni Általános Munkás Dalkör”, A VAS- ÉS FÉM-MUNKÁSOK debreceni csoportjának DALÁRDÁJA.* (4), 1927-től *Magyarországi Vas és Fémmunkások Debreceni Csoportjának Dalkara.*(3). Straky Tibor szerint végül a *Debreceni Dolgozók Dalkara* 1912 *Debrecen* (30), *Debreceni Dolgozók Dalkara Debrecen* (6) nevet vette fel, mely 1948-ban egyesült a Csenki Imre vezette *Kollégiumi Kórus*sall, ami *Csenki-kórus* néven működött tovább 1950-ig¹⁷³ (a karnagy Budapestre kerüléséig), az elnevezések csak az együttes pecsétjein szere-

¹⁶⁹ STRAKY 1975, 220.

¹⁷⁰ HAMAR 1908, 6.

¹⁷¹ Lásd a mozgalom társadalmi hátterét. STRAKY 1975, 222–224.

¹⁷² UÓ. 1975, 236–241.

¹⁷³ UÓ. 1975, 240.

pelnek. 1927 februárja és augusztusa között hívták *Élelmezési Munkások Dalkörének*, 1934-től *Bőripari Munkások Dalegyletének* is,¹⁷⁴ ezzel a legtöbb elnevezéssel illetett kórus a vizsgált anyagban.

A munkásdalárda repertoárjának túlnyomó részét munkásmozgalmi dalok teszik ki. *A szovjet hadsereg jubileumi indulója*, *Kantáta Sztálinról*, *Szállj te büszke ének*. Feljegyzik, hogy 1944-ben egy temetésen az Internacionálét is elénekelték.¹⁷⁵ Természetesen hagyományos temetési énekek is megtalálhatók a kottatárban így Menegali Ó, *megnyílt sír* vagy Ó *az élet* című műve. Papa non Clemens *A kedveshez* című műve vagy Bartók Béla *Senkim a világon* című darabja jelezte, hogy a kórus más jellegű műveket is énekelt.

3. *DEBRECENI CZIPÉSZIPAROSOK DALEGYLETE 1893 (PETŐFI DALKÖR DEBRECEN 1897.)* (1). A pecsétnyomával egy tétel maradt fenn (Halmos László: *7 magyar parasztdal*. Budapest, 1941.). A bélyegzőn 1893 szerepel, holott Straky Tibor szerint az egylet 1923 és 1949 között működött. Az 1937-es alapszabály szerint az egyletnek női kart, zeneiskolát és zenekart is fenn kellett volna tartani, de csak férfikari tevékenységről tudunk.¹⁷⁶
4. *Debreczeni Iparos Dalegylet tulajdona (PETŐFI DALKÖR DEBRECEN 1897)* (1) Az 1890-ben létrejött egyletnek egy kottája maradt fenn. A kórus 1949-ben egyesült a *Cipésziparosok Dalegyletével*, s *Debreceni KIOSZ „Törekvés” Dalkör* néven működött 1951-ig, amikor az egyesület-feloszlatási hullám ezt a szerveződést is elérte.¹⁷⁷
5. *„Egyetértés” Önképző-, dal-, és zeneegylet Debreczenben* (1) 1898-ban jött létre. Mácsai Sándor volt az első karnagya, akit később Szigethy Gyula követett. Az utóbbinak köszönhetően megjelentek a kórus műsorán Kodály Zoltán alkotásai is.¹⁷⁸
6. A Petőfi Dalkörnek több pecsétnyomója is volt. *PETŐFI DALKÖR* (2), *PETŐFI DALKÖR DEBRECEN 1897.* (9), *PETŐFI DALKÖR DEBRECEN 1897 (Debreczeni Iparos Dalegylet tulajdona, RÉTHY FERENCZ Debreczen, Egyháztér 344.)* (70), *PETŐFI DALKÖR DEBRECEN 1897. (DEBRECENI CZIPÉSZIPAROSOK DALEGYLETE 1893, Debrecen Dolgozók Dalkara Debrecen 1912)* (17) Az 1897-ben létrejött kórus 1954-ig működött. Ezt a

¹⁷⁴ Uő. 1975, 239–240.

¹⁷⁵ Uő. 1975, 237.

¹⁷⁶ Uő. 1975, 229.

¹⁷⁷ Uő. 1975, 231.

¹⁷⁸ Uő. 1975, 220., 245–248.

dalkört is érintette az első világháború, a működésük 1914 és 1920 között szünetelt. Közrejátszhattak a férfiakból álló kórusokat érintő katonai behívások is.¹⁷⁹ A Petőfi dalkör egyik kottáján szerepel a TISZA-VIDÉKI DALOSSZÖVETSÉG 1900. pecsétnyomója. Ennek a szervezetnek volt a feladata a régió különböző dalosköreinek az összefogása.

Nem köthető kórushoz a következő két pecsétnyomó:

1. VA.....ZETE ÜZEMSZERVEZET *Debrecen műhely...* (DEBRECENI JÁRMŰJAVÍTÓ SZAKSZERVEZETI KÖNYVTÁRA) (1) Matvejev A galambhoz.
2. *Vasutasok és Hajósok Országos Szakszervezete Debreceni műhely üzemi szervezet.* (3) Bárdos Lajos Gyásznének, Muszorgszkij Himnusz a Naphoz, valamint Négy orosz népdal. Itt nem világos, hogy melyik kórus énekelhette az egyes darabokat.

3.4.3. Debrecen kívüli világi kötődésű kórusok

1. Debrecen térségéhez köthető HAJDU VÁRMEGYE SZABADMŰVELŐDÉSI FELÜGYELŐJE (1), (DEBRECENI KOLLÉGIUMI KORUS 1946. is ugyanazon a dokumentumon.) Ahogy erről már írtam, a szabadművelődési mozgalom a népművelést tartotta feladatának.
2. BUDAI DALÁRDA 1864 (1) Wagner *Das Liebesmahl der Apostel* című művének kottáján is megtalálható a pecsét.¹⁸⁰ A Budai Dalárda az ország egyik legrégebbi, a 20. század elején a legjobbnak tarott kórusa.¹⁸¹
3. BUDAPESTI EGYETEMI ÉNEKKAROK TULAJDONA ... évi beszerzés. leltári szám... (1)
4. SZÉKESFŐVÁROSI VÁSÁRHELYI KÓRUS 1947 (1) Kodály egyetlen művével (*Zöld erdőben*) van képviselve.

¹⁷⁹ Uő. 1975, 232.

¹⁸⁰ SZÓNYI Engelbert írta és összeáll. (1915): *A Budai Dalárda ötvenéves története*. Bp.

¹⁸¹ TOKAJI András: *A világi énekkari élet 1900 és 1920 között dalármozgalom és kórusok és zeneegyesületek*.

<https://xn--tokajiansdr-t7a.hu/a-vilagi-enekkari-élet-1900-es-1920-kozt-dalarmo-zgalom-es-korusok-es-zeneegyesuletek/> (2025. 02. 26.)

Budai Dalárda (ffik) Al.: 1864. Kgy: Sztojanovics Jenő.

Két nem debreceni és nem budapesti kórus is található:

5. GÉP- ÉS VASUTFELSZERELÉSI GYÁR DALKÖRE KISTARCSA (1):
Dürrner Gyula *Viharban*.
6. A KISVÁRDAI IPAROS DALOSKÖR (1), az *Apollo zeneműfolyóirat* egy példányával van jelent. A dalkör az 1920-as évektől kezdve az 1940-es évek végéig működött. Nem csak énekléssel foglalkoztak, hosszabb-rövidebb jeleneteket is előadtak.¹⁸²

3.5. Könyvkereskedelem

A hazai könyvkereskedés a reformkorban egyre jobban a fővárosra koncentrálódott. Debrecenben jelentősebb üzletként az Csáthy-féle könyvkereskedést említik.¹⁸³ Az 1805-ben létrejött cég, olyan sikeres volt, hogy az idegen könyvárusok egy idő után elmaradtak a debreceni vásárokról. Ezzel egyidőben a Csáthy cég látta el a szomszédos megyék piacait is könyvvel.¹⁸⁴ Az első jelentős antikváriumot Horowitz Fülöp alapította Pesten 1857-ben. A dualizmus ideje alatt az antikvár kereskedelem is felvirágzott.

A hazai könyvkereskedelemmel kapcsolatban három csomópontot különíthetünk el a pecsétek alapján. Ezek a könyvkereskedések és antikváriumok több kottát és könyvet adtak el a kórusoknak.

3.5.1. Debrecen

Kilenc debreceni könyvkereskedést azonosíthattunk. Ezek közül öt (Aczél Henrik, Antalffy József, Csáthy Ferenc, Csillag Artúr, Harmathy Pál) szerepel a *Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ötven éve 1878–1928* című kiadványban¹⁸⁵ a tagok között 1927. november 1-én. László Albert cége mellett Dr. Bertók Lajosnak és *Telegdi Lajos utódának Eperjessy Istvánnak könyvkiadó vállalkozása* is működött. A debreceni könyvkereskedé-

¹⁸² <https://kisvarda.hu/index.php/hireink/archivum/kultura/1149-a-kisvardai-dalkultura-emlekei> (2025. 02. 26.)

¹⁸³ KÓKAY György (1997): *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Balassi Kiadó, Bp., POGÁNY György (2004): *A magyar könyvkereskedelem rövid története*. Hatágú Síp Alapítvány, Bp., 107.

¹⁸⁴ Uő. 95. Lásd még: ZOLTAI Lajos (1906): *A Csáthy-féle debreceni könyvkereskedő és kiadó cég százéves története*. Debrecen.

¹⁸⁵ RÉVAY József (1929): *Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ötven éve 1878–1928*. Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete, Bp., 45.

sek pecsétjei csak néhány tételen jelennek meg. A második világháború után az Állami Könyvterjesztő Vállalat vette át a cégek szerepkörét.

1. ACZÉL HENRIK *modern antiquáriuma könyv, papír- és zeneműkereskedése DEBRECEN Főtér a Kistemplommal szemben.* (LÁSZLÓ ALBERT könyv-, műzenemű és papírkereskedése DEBRECZEN) (1) Vincenzo Bellini *Norma* című művét először a László kereskedés adhatta el, majd antikváriumi példányként kerülhetett az Aczél kereskedéstől a gyűjteménybe.
2. Ehhez az antikváriumhoz kapcsolódik a következő pecsét is: *Hatóságilag fertőtlenített ódon tankönyvek kaphatók és eladhatók ACZÉL HENRIK antiquarius.... Debreczen, Első... ban* (1) Juba Adolf *Az ember élet- és egészségtana.* Budapest, 1911. Ez a tétel arra utal, hogy a régi könyvekben megbúvó kórokozókat igyekeztek kiszűrni.
3. Állami Könyvterjesztő V. 277. sz. boltja Debrecen, Vöröshadsereg-utja 22 Telefon: 33-09 (1) *Kórusművek jegyzéke.* 1951. kiadvány a kórusok zenei tájékozódását segítette az elérhető művek között.
4. ANTALFY JÓZSEF *könyvkereskedése DEBRECZEN.* (1) Szotyori Nagy Károly: *Templomi és Halotti karénekes könyv. Negyedik rész. A karénekesnek számos kiadása jelent meg, ezzel jelezve az ilyen énekek iránti érdeklődést.*
5. CSÁTHY FERENCZ.... Debreczen II. Egyháztér 2. szám (TÓTH LAJOS ref. tanítónőképző-intézeti tanár könyvtárából) (1)¹⁸⁶ Kapi Gyula: *Összhangzattani gyakorlókönyv.* Budapest, 1887.
6. Dr. BERTÓK LAJOS *KÖNYVKERESKEDÉSE DEBRECEN, PIAC U. 4. TELEFON: 25-19.* (1) Bárdos Lajos – Kishonti Barna: *Száll az ének, II,* Budapest, 1940.
7. HARMATHY PÁL *írószer raktára, könyvkereskedése és antiquariuma Debreczen, Fűvészkert-u, 14.* (1) Az *Apollo zenemű folyóirat* első kötete 1873-ból Tóth Lajos református tanítóképzőintézeti tanár tulajdona volt.
8. Ehhez a könyvkereskedéshez kapcsolódik a következő bélyegző is: *Kapható és eladható HARMATHY PÁL írószer raktára-, könyvkereskedése- és antiquariumában.* Debreczen, Fűvészkert ..., (TÓTH LAJOS ref. tanítónőképző-intézeti tanár könyvtárából., KURLÄNDER ÁRPÁD III.P.O.T, TELEGDI LAJOS UTÓDA EPERJESSY ISTVÁN KÖNYVKIADÓ könyv- és zeneműkereskedése papír és

¹⁸⁶ Csáthyra lásd: RÉVAY 1929, 68.

- iskolai lapszer raktára DEBRECZENBEN.)* (1) Szent-Gály Gyula: *Zeneelmélet*. Kecskemét, 1903.
9. KAPHATÓ: CSILLAG ARTHUR könyv- és papírkereskedésében DEBRECZEN - VÁROSHÁZA ÉPÜLET (A DEBRECZENI REF. FELSZŐBB LEÁNYISKOLA ÉS LEÁNYGYMNASIUM PECSÉTJE) (3) Láng János: *Iskolai daloskönyv*. Budapest, 1908–1911.
10. LÁSZLÓ ALBERT könyv-, mű- zenemű és papírkereskedése DEBRECZEN (ACZÉL HENRIK modern antiquáriuma könyv, papír- és zeneműkereskedése DEBRECEN Főtér a Kistemplommal szemben) (1) [Lásd Aczél Henrik modern antikváriumánál.]
11. LÁSZLÓ ALBERT Nagykereskedése DEBRECZENBEN (DEBRECZENI EV. REF. FŐGYMN. ZENEKÖR 1900.) (1) Harrach József: *Arany lant, II. Gyermek- és női karénekek gyűjteménye*. Budapest, [s.a.]
12. László Albert és Társa Hegedűs S. és Sándor J. könyv-, papír és zenemű kereskedése Debreczen. (1) William Joseph Westbrook: *Préludes Célebres transcrites pour Harmonium ou Orgue*. Braunschweig
13. TELEGDI LAJOS UTÓDA EPERJESSY ISTVÁN KÖNYVKIADÓ könyv- és zeneműkereskedése papír és iskolai lapszer raktára DEBRECZENBEN. (TÓTH LAJOS ref. tanítónőképző-intézeti tanár könyvtárából., KURLÄNDER ÁRPÁD III.P.O.T, Kapható és eladható HARMATHY PÁL írószer raktára-, könyvkereskedése- és antiquariumában. Debreczen, Fűvészkert ...,) (1) [Lásd Harmathy Pál könyvkereskedését.]

3.5.2. Budapest

Tizennégy különböző budapesti könyvkereskedés nyomát találjuk a dokumentumokban, a többségük szakosodott. Már a nevükben is jelezték, hogy zeneművel is foglalkoztak. Többnyire csak egy-két példányt találunk az egyes üzletektől.

1. A „STURMÁN” KÖNYVESBOLT bizománya Budapest, IV. Múzeum-körút 21., (HODOSSY BÉLA SÁROSPATAK, HODOSSY BÉLA körbélyegző) (1) Horváth János: *A középkori magyar vers ritmusa*. Berlin, 1928.
2. ÁLLAMI KÖNYVTERJESZTŐ V. „Erkel Ferenc” ZENEMŰ ÉS KÖNYVESBOLTJA Budapest, VII. Lenin krt. 52 Telefon: 422-109. (1). Mai magyar zeneszerzők kórusművei. Budapest, 1962
3. BÁRD FERENC és FIA zeneműkereskedés 1924. Budapest, IV. Kossuth Lajos-u.
4. (A DEBRECZENI REF. FŐGYMNASIUM PECSÉTJE 1852 ORANDO

- ET LABORANDO) (2) Charles Dancla két műve és BÁRD FERENC és FIA zeneműkereskedés 1924 AUG. 18. Budapest, IV. Kossuth Lajos u. 4. (1)¹⁸⁷ pecséttel Wagner Orchesterstudien I. Violine Band I. található meg.
4. HARMOS LÁSZLÓ és TÁRSA zenemű és könyvkereskedéséből Budapest IV., Koronaherceg utca 7. (Pilvax köz.) (2)¹⁸⁸ Friedrich Hermann Orchesterstudien für 1. Violine két kötet szerepel.
5. Kapható Pesten Korona Utcza 1 sz TÁBORSZKY és PARSCH NEMZETI ZENEMŰ-KERESKEDÉSÉBEN (1) Poor Vilmos Rákóczy-induló, Budapest – Lipcse, [s.a.]
6. Szintén ehhez a kereskedéshez kapcsolódik a következő pecsét: KAPHATÓ PESTEN KORONA UTCA 1. SZ. TÁBORSZKY ÉS PARSCH (Ev. Ref. és Ág. Ev. Egyes. Prot. Egyh. Lelk. Hiv. Pecsétje Gyöngyösön 1876.,) (1)¹⁸⁹ Kothe, Bernhard *Handbuch für Organisten*. Leipzig. Tóth Lajos tanítóképezdei tanár tulajdona volt.
7. KÓKAI LAJOS KÖNYVKERESKEDÉSE BUDAPEST... (1) Goll János: *Polyhymnia*. Budapest, 1884.
8. KORDA TESTVÉREK ALAPITVA: 1885-BEN zeneművek és gramofonlemezek vétel – eladás – csere Budapest, VII. Erzsébet krt 52. Royal szállóval szemben. Tel. 422.109 (KÖNYVESBOLT N. V. „ERKEL FERENC” ZENEMŰ ÉS KÖNYVESBOLTJA B..., LUDWIG GYULA) (1) Händel Messiása szerepel itt.
9. KÖNYVESBOLT N. V. „ERKEL FERENC” ZENEMŰ ÉS KÖNYVESBOLTJA B..., (LUDWIG GYULA, KORDA TESTVÉREK ALAPITVA: 1885-BEN zeneművek és gramofonlemezek vétel – eladás – csere Budapest, VII. Erzsébet krt 52. Royal szállóval szemben. Tel. 422.109) (1) [Lásd az előző tételt.]

¹⁸⁷ Bárd Ferenc és Testvére (később Bárd Ferenc és Fia) Zeneműkiadó már 1892-ben, mint zeneműkiadó működött, Nádor és Bárd néven a Károly körút 8. szám alatt. Nádor Kálmán neves zenemű-kereskedő később ugyanezen a helyen működött tovább. Bárd Ferenc testvérével 1893-ban önálló zeneműkiadót alapított, amely 1948-ig működött. *Bárd Ferenc és Testvére (később Bárd Ferenc és Fia) Zeneműkiadó*.

<https://mkvm.hu/vup-bard/> (2025. 03. 17.)

¹⁸⁸ Budapesten 1922-ben alakult, és hamar az egyik legkedveltebb zenemű- és könyvkereskedésévé fejlődött. RÉVAY 1929, 122.

¹⁸⁹ Tábornszky Nádor 1868-ban kezdett kottakiadással foglalkozni, mint a Rózsavölgyi és Társa kiadó fiókiüzletének tulajdonosa. Később függetlenedett a Rózsavölgyitől, és Parsch Józseffel megalapította Budapesten a Tábornszky & Parsch kiadót, amely 1895-ben szűnt meg, a jogutódja Nádor Kálmán lett. *Kézzel írt kották a szabadságharc éveiből*.

https://www.parlando.hu/2018/2018-3/Kezzel_irott_kottak.htm (2025. 03. 17.)

10. KÖZPONTI ANTIQUARIUM ÉS KÖNYVKERESKEDÉS Budapest, IV., Muzeum [sic!]-körút 17. Telefon: József 402-80 1927/28 tanév (HODOSSY BÉLA, HODOSSY BÉLA kerekbélyegző, Magyar Ref. Énekvezérek Egyesülete 1908., MAGYAR JENŐ KÖNYVESBOLTJA ÉS ANTIQUARIUMA Budapest, IV. Muzeum-körút 31.) (1) Toldy László Összhangzattan (példatárral). Budapest, 1910.
11. MAGYAR JENŐ KÖNYVESBOLTJA ÉS ANTIQUARIUMA Budapest, IV. Muzeum-körút 31. (HODOSSY BÉLA, HODOSSY BÉLA kerekbélyegző, Magyar Ref. Énekvezérek Egyesülete 1908., KÖZPONTI ANTIQUARIUM ÉS KÖNYVKERESKEDÉS Budapest, IV., Muzeum[sic!]-körút 17. Telefon: József 402-80 1927/28 tanév) (1) [Lásd az előző bejegyzést.]
12. NÁDOR KÁLMÁN zeneműkereskedése BUDAPEST, IV, (1) Beethoven *Sechs Variationen über „Nel cor più“ G dur* című művét adta el.
13. RÓZSAVÖLGYI ÉS TÁRSA zeneműkereskedéséből 924818 (1), Wagner *Orchesterstudien I. Violine. Band II.*
14. RÓZSAVÖLGYI ÉS TÁRSA cs. és kir. Udvar. Zeneműkereskedése BUDAPEST. (A DEBRECZENI EV... INTÉZETÉNEK PECSÉTJE 1901.) (1) Ez a kiadó volt a két világháború között a legnagyobb a zeneművekkel foglalkozó vállalkozás.¹⁹⁰ Tőle Horace Wadham Nicholl *Sechs kurze melodische Stücke* Lipcsében 1901-ben megjelent darabját találjuk.
15. RÓZSAVÖLGYI zeneműkereskedés 942210. BUDAPEST IV., SZERVITA-TÉR 5. (A Pongrácz úti templom „FELTÁMADÁS” kórusa) Vincenz Goller *Missa in honorem B. M. V. de Loreto*. Regensburg, [s.a.].
16. ROZSNYAI KÁROLY KÖNYV- ÉS ZENEMŰKERESKEDÉSE BUDAPEST IV. MUZEUM-KÖRÚT... (HODOSSY BÉLA SÁROSPATAK) (1)¹⁹¹ Kodály Zoltán *Két férfikar* Wien – New York, 1923 című műve köthető ehhez a kereskedéshez.
17. SINGER és WOLFNER könyvkereskedése és könyvkiadóhivatala (1) Pacséri Odry Lehel *Az ének- és játékmester*. Ujpest, 1893.

3.5.3. Vidék

Két Debrecenen kívüli vidéki helyszín, Kolozsvár és Nagykőrös jelenik meg összesen három példánnyal.

¹⁹⁰ KÓKAY 1997, 136.

¹⁹¹ Uő. 119.

1. STEIN JÁNOS M. K. EGYETEMI KÖNYVÁRU KÖNYV- ÉS ZENEMŰ-KERESKEDÉSE KOLOZSVÁRT (1), Carl Czerny *Schule der Geläufigkeit* című művét jegyzi.
2. VARGA JÓZSEF *könyvkereskedő* NAGY-KÖRÖS (2) Varga József a későbbiekben, mint possessor is feltűnik. Majba Vilmos: *Kis énekes könyv*. Budapest, 1922, valamint a *Zenészet*i Közlöny 1882. évi száma.

3.6. Magánszemélyek

3.6.1. Possessorok

A kották, könyvek eredetét illetően van néhány pecsét, amely magánszemélyekre utal. A legtöbb ilyen pecsét a már említett Hodossy Béla sárospataki zenetanártól (140), és Tóth Lajos tanítónőképezdei zenetanártól (25) származik. Valószínű, hogy ezek a könyvek, kották és folyóiratok ajándékozás révén kerültek be a gyűjteménybe.

1. BERKESI SÁNDOR H-4032 Debrecen, Kék L., u. 6. Telefon: (06-52) 345-451 (1)
2. DÁLNOK LAJOS *orgonaművész* BUDAPEST, VIII. Nagyfuvaros-u. 14.II.e.23. (1)
3. D Kornhoffer? (1)
4. Dr. GÁRDONYI ZOLTÁN, 1968 MÁR – 6 (1)
5. HODOSSY BÉLA (49), HODOSSY BÉLA [kerekbélyegző] (67), HODOSSY BÉLA SÁROSPATAK (20), Hodossy Béla (2) összesen 88 tételen jelenik meg.
6. KURLÄNDER ÁRPÁD III. P.O.T (1)
7. LUDWIG GYULA (1)
8. RÉTHY [?] FERENCZ Debrecen, Egyháztér 344. (1)
9. TÓTH LAJOS *ref. tanítónőképző-intézeti tanár könyvtárából*. (30) Tóth Lajos több esetben nemcsak pecséttel látta el könyveit, hanem kézzel is beírta a nevét.
10. VARGA JÓZSEF *könyvtárából* ... sz. NAGY-KÖRÖS (2) VARGA JÓZSEF *könyvtárából* NAGY-KÖRÖS (4)
11. ZSADON LAJOS (2)¹⁹²

3.6.2. Másolók pecsétjei

A kották másolói vagy kézírással jelölték meg munkájukat, vagy bélyegzőt használtak. Lásd: Karácsony Sándor *gym 2 b o t* (1) Ramocsa László (1).

¹⁹² STRAKY 1975, 234.

3.6.3. Egyéb pecsétek

Református Theológiai Akadémia Debrecen, Kálvin-tér 16 Telefon: 32-14 (1) Pécsi Sebestyén: Elméleti és gyakorlati harmónium- (orgona-) iskola kezdők és önképzők számára. Budapest, 1960. A kötetet a teológushallgatók használhatták a harmóniumtanuláshoz.

Államrendőrség Debreceni Kapitányság Bűnügyi Osztálya (DEBRECENI ÁLTALÁNOS MUNKÁS-DALÁRDA, ÉBREDÉS DAL- ÉS ZENEEGYLET DEBRECZEN.) (1) Ez a darab (Lányi Ernő *Munkás himnusz*) valószínűleg nem bűnüldözési tevékenység, hanem a rendőrség énekkarán keresztül kerül ide, ahol Szigethy Gyula volt a karnagy 1949–1950 között.¹⁹³

Előfordult arra példa, hogy a mű (*Rákóczi induló*) átírójának nevét tüntették fel bélyegzővel. *arrang. Karl Th. Grohmann, (DEBRECZENI EV. REF. FŐGYMN. ZENEKÖR 1900., arrang. Karl Th. Grohmann, Aufführungsrecht vorbehalten)* (1) A művet Karl Theodor Grohmann (1861–1922) írta át.¹⁹⁴ Ugyanezen a kottán és csak itt szerepel pecsételve, hogy az előadási jogot fenntartják. Ezt a két pecsét minden bizonnyal még az előtt kerül a kottára, mielőtt azt a főgimnáziumi zenekör elkezdte használni.

Különösen érdekes a következő, gyöngyösi pecsét. *Ev. Ref. és Ág. Ev. Egyes. Prot. Egyh. Lelk. Hiv. Pecsétje Gyöngyösön 1876., (KAPHATÓ PESTEN KORONA UTC?A 1SZ TÁBORSZKY ÉS PARSCH)* (1).¹⁹⁵ Az egyházközség az egyesült protestáns egyházközségek közé tartozott.¹⁹⁶ Az innen származó mű (Bernhard Kothe *Handbuch für Organisten*) valószínű Tóth Lajos, egykori gyöngyösi kántor, később tanítónőképezdei tanár révén került Debrecenbe.

NÉPI KOLLÉGIUMOK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE KÓRUSMŰVÉSZETI KOLLÉGIUM (DEBRECENI KOLLÉGIUMI KORUS 1946.) (1) A népi kollégiumokat összefoglaló szervezet 1946 és 1949 között működött. (Hans Leo Hassler *Gagliarda* 1937.)

¹⁹³ FEKETE 2019b, 704.

¹⁹⁴ *Berühmte Musiker Carl Theodor Grohmann*

<https://www.deutschmeister.at/geschichte/ber%C3%BChmte-musiker.html> (2025. 02. 07.)

¹⁹⁵ TÓTH Lajos (1905): Református Zeneközlöny. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 48. évf. 1905/4., 53.

¹⁹⁶ KLIMÓ Pál (1891): *A gyöngyösi evangelicus református 1876. évtől helvét és ágostai ev. egyesült egyház történetének vázrajza.* Herzog Ernő Ármin, Gyöngyös.

Tanári tiszteletpéldány, (TÓTH LAJOS ref. tanítónőképző-intézeti tanár könyvtárából.) (1) Sztojanovits Jenő *Elméleti és gyakorlati énektan*. Budapest, 1902., valamint a TANÁRI TISZTELET PÉLDÁNY Hackl N. Lajos *Énektan polgári leányiskolák számára valamint magánhasználatra*. I. füzet. Budapest 1908. A terjesztésnél fontos szerepe volt a tiszteletpéldányok ajándékozásának, egyrészt a könyvek megjelenését támogatóknak és a szerzőt tisztelőknak, másrészt a célközönségnek szóltak. A tanári tiszteletpéldányokként ajándékozott kötetek mintegy mutatópéldányként szolgálhattak. A „bemutatókövet” követően, az oktatásban is használhatták a könyvet.

Ezt a feltételezést valószínűsíti az utolsó pecsét: *Tiszteletpéldány tan-könyvül való szíves alkalmazás céljából* (1). Harrach József: *Magyar Arion*. Budapest. Kevésbé formális megfogalmazással találkozunk a *Zene* című lap egyik példányánál (*Mutatóvényszám*).

4. Possessorok kéziratos és egyéb tulajdonjelölések alapján

A dokumentumok e csoportjában nincsenek pecsétek, csak a kéziratos vagy gépiratos megjelöléseket és dedikációkat vizsgáljuk. Külön csoportot képeznek azok a darabok, melyeket csak a külső jegyek alapján tudunk valamelyik kategóriába besorolni.

4.1. Névmegjelölések

A kották, könyvek nemcsak kórusok, hanem iskola, tanári kar, magánszemély kórus vagy adott esetben segítő egyesületek tulajdonát is képezhették.¹⁹⁷

Sok esetben csak egy nevet tudunk meg: Jakucs István, Oláh Katalin, Csenki Imre (későbbi karnagy); H:K = Horváth Károly [a leánygimnáziumi zenetanár] (14), de előfordul, hogy egy-két információt elárul a tulajdonosról. Például Tóth Lajos azonos Tóth Lajos ref. tan. kép. tanárral (23), Kéry Sándor I. ten. prk. [protokántor, azaz szólamvezető volt], Szántó Magda III. polg. oszt. tan. Debrecen, Svetits-intézet, Váczy Katalin V. a, tnk = tanítónőképzős,

¹⁹⁷ 73. sz. A Segítő Egyesület tulajdona, DEBRECENI Ref Tanítónőképző Ifj. Segítő-egyesület tulajdona

Varga István tan. kép. IV. o. = tanítóképzős, Zsardon Lajos org. kántor = orgonista kántor.

Több esetben fel van tüntetve a tulajdonos neve, aki lehetett karnagy, de kollégiumi diák is. A legtöbb tétel (40) Szigethy Gyula karnagyhoz köthető, közülük öt dedikáció.

Nem debreceni tulajdonossal is találkozhattunk: *Szabó Gerzson Tiszaeszlár* (1) *Dr. GÁRDONYI ZOLTÁN 1968 MÁR – 6* (1). A tulajdonukban lévő mű később került Debrecenbe. Kettőjük közül Gárdonyi szoros kollégiumi kapcsolata ismert.

Egyletektől is van bejegyzésünk: *A depr. ref tanítóképző int „Csokonai énekarának” a tulajdona. 1924* (1) vagy *a Petőfi Dalkör tulajdona* (5).

A kottákon szereplő nevek nem biztos, hogy egyértelműen tulajdonosra utalnak, jelezhetik a használót is. Mácsai *Apotheosis* című művén Székely Gyula és Nagy Lajos neve szerepel.

4.2. Dedikációk

Az egyes tételeken szereplő dedikációk is árulkodnak arról, hogy melyik kórusé lehetett egy-egy kotta. (*A Szenczi Molnár A. vegyeskarnak s kitűnő karnagyának Szigethy Gyulának nagyrabecsülő meleg szeretettel: Vikár Sándor, Berkesi Sándor karnagynak és a Debreceni Református Kollégium 240 esztendő Kántusának szeretettel Osváth Viktor*)

Karnagyoknak is dedikáltak: *Szigethy Gyulának szeretettel Halmos László*. Itt találunk nem debreceni személyeket is: *Tekintetes Hodossy Béla úrnak kartársi tisztelettel: Dezső Lajos, Dr. GÁRDONYI ZOLTÁN zeneakadémiai professzornak ajánlva Férfikarra: Osváth Viktor*.

Tovább ajánlottak műveket más magánszemélyeknek is: *Vágó Mihály: Óh, ártatlanság báránya!; Sirasd meg, sirasd meg...; Óh Úr Jézus, mennyi bánat műveit A harmóniák kedvelőjének, öcsémnek ajánlom. Kodály Zoltán. A „Weszlényi-uccai” fiúknak és vezérüknek, Borus Endrének dedikálja Lengyel László játék című művét. Ez azonban nem utólagos dedikáció. Ugyanígy a Zeneközöny 1939. január havi mellékletén ez szerepel: Főtiszteletű és méltóságos SÖRÖS BÉLA református püspök, theol. igazgató Úrnak Losoncon, hódoló tisztelettel ajánlva. Farkas István tiszáninneni püspök Te vagy a Krisztus című művét dedikálja következőképpen: Zsardon Lajos tiszaberceli - szülőföldem kiváló taní-*

tójának s nekem is tanító mesteremnek szeretettel Miskolc 1934 VI/16. Farkas István ref. Püspök.

Kivételt képez az 1944. szeptember 10-én kelt levelezőlap, amelyen a *Nagyon befűtta az utat a hó* kezdetű dal van kottázva. Ezt Dr. Molnai Imre küldte Vadna Emmy úrhölgynek.

Inspirációról tanúskodik a következő bejegyzés: „*Bányai Lászlónak, aki a megíráshoz az indítást adta, valamint a székesfehérvári református ének- és zenekarnak, akiktől a kantáta első elhangzását hallhattam Isten dicsőségére! Székesfehérvár, 1963. december 25. Gárdonyi Zoltán*”.

Találunk határon túli kórusok számára ajánlott művet is: *László Dezsőné Nagytiszteletű Asszonynak és kórusának: a Kolozsvár-Farkas-utcai Ref. Egyház-község Énekkarának, szeretettel: Osváth Viktor /Kecskemét, 1974. aug. 30. Szenci Molnár Albert szül. 400. évfordulóján/*

A dedikációk többsége a Kántusnak és karnagyának, Berkesi Sándornak¹⁹⁸ szól. A dedikálók között szerepel Dezső Lajos, Fábián István, Gárdonyi Zoltán, Halmos László, Hodossy Béla, Osváth Viktor, Vikár Sándor.

4.3. Egyéb azonosítási lehetőségek

Az azonosításhoz egyedi segítségként találtam a következő megjegyzést: *Copyright by Kántus Budapest*. Ez az 1948-as kotta Gárdonyi Zoltán négy művét „*Új világosság jelenék; Jer mindnyájan örülünk; Jézus születél idvességünkre; Karácsonyi ének*” tartalmazza. Másik példa: *Copyright 1948 Kántus Budapest*. Lásd: Vikár Sándor: *Örvendeztetek Budapest*, [s.a.] Az, hogy egy kórus tulajdona legyen a copyright ebben a gyűjteményben ritka.

Külső jegyek alapján öt darab tartozhat a főgimnázium zeneköréhez. Hatvan esetben Berkesi Sándor kézírását találjuk a palliumon történő címadásnál, tehát ezeket a kottákat a Kántus használhatta a karnagy működésének kezdete, 1967 után. Horváth Károly gyakran csak a H. K. monogramot használta a palliumokon. A pallium révén lehet arra következtetni, hogy bizonyos darabok a főgimnáziumi zenekörhöz tartoztak.

¹⁹⁸ Berkesi Sándornak tartós használatra Czövek Lajos, Gárdonyi Zoltán saját könyvét (Szabolcsi Bence (1931): *A XVI. század magyar históriás zenéje*. Bp.) ajándékozta tovább: Berkesi Sándornak szeretettel Bp., 1972. június 17. Gárdonyi Zoltán

Összegzés

A vizsgált időszak majdnem másfél évszázadot foglal magába. Ez idő alatt jelentős változások történtek a mind a kóruséneklésben, mind a politikában. A harmincas évektől a Kodály és Bartók nevével jelzett megújulást jelzik a magyar népzene alapján írt kórusművek¹⁹⁹, a kommunista hatalomváltással megjelentek a mozgalmi dalok. Bár a gyűjtemény sokféle és töredékes, mégis levonható néhány következtetés.

A gimnáziumi énekkar és zenekar azonosítható kottái alapján elmondhatjuk, hogy az országos folyamatok itt is megfigyelhetők az énekelt és játszott darabok tekintetében, még akkor is, ha csak egy részét találjuk meg a kottáknak. Jelenleg nem ismert, hogy mi volt az egyesületek kottatárában, a fennmaradt anyag csak egy töredékét képezi az egésznek. A szólamok kottákkal történtő ellátását gyakran másolással oldották meg, de előfordult, hogy csak a vezérkönyvet másolták, a szólamok kottáit nyomtatott formában vásárolhatták. A kottákon és palliumokon szereplő feljegyzések támpontot adnak a dokumentum születésének, bemutatásának, provenienciájának körülményeit illetően. A kéziratos másolatok jelentős része nem tartalmazza a másoló nevét, de szép számmal találkozhatunk a másolók nevével ellátott példányokkal is. Egy-egy másoló akár több kottát, több szólam kottáját is másolta. A másolatok akár több évtizeden át készültek. Talán az elhasznált kottákat pótolták ilyen módon.

Külön fejezetet szenteltünk a pecsétekkel ellátott kottáknak, könyveknek. A gyűjtemény legnagyobb része a debreceni református intézmények kórusaitól származik, de katolikus és evangélikus kórusok, szerzők darabjai is fellelhetők. Kimutatható a Debrecenen kívüli egyházi és világi kórusok kottáinak megléte. A kották és könyvek utalhatnak az eladóra is. Az anyag jelentős része Hodossy Bélától és Tóth Lajostól került a gyűjteménybe. A tiszteletpéldányok ajándékozásának gyakorlata is megfigyelhető. A rendelkezésünkre álló gyűjtemény töredékessége ellenére is fontos, hiszen az említett kórusok kottái, könyvei többnyire nem, vagy csak töredékesen maradtak fenn.

¹⁹⁹ STRAKY 1975, 225.

IRODALOM

Általános zeneműjegyzék. Budapest, 1951.

BALOGH Ferenc (1911): *A Debreczeni Református Főiskola alapítványi törzskönyve.* Debreczen. Bárd Ferenc és Testvére (később Bárd Ferenc és Fia) Zeneműkiadó <https://mkvm.hu/vup-bard/> (2025. 03. 17.)

BOTTYÁN János (1950): *Rombadöntött és felépített templomaink 1944–1950.* Református Egyetemes Konvent, Bp.

DEMJÉN Márton (1910): A veszprémi református egyházmegye közgyűlése. *Dunántúli Protestáns Lap.* 21. évf. 1910/36., 300.

DIÓS István, főszerk. (1993): *Magyar Katolikus Lexikon* II. kötet. Szent István Társulat, Bp., 58.

DIÓS István, főszerk. (2001): *Magyar Katolikus Lexikon* VI. kötet. Szent István Társulat, Bp., 329.

DIÓS István, főszerk. (2003): *Magyar Katolikus Lexikon* VIII. kötet. Szent István Társulat, Bp., 383.

DRUMÁR János (1913): *A Debreczeni Zenede története.* Debreczen.

FEKETE Károly: Ének- és zeneoktatás a Debreceni Református Gimnáziumban 1873/1874 és 1948/1949 között. *Magyar Egyházzene*, 4. évf., 1996/1997/2.

FEKETE Károly (2019): *Mácsai Sándor (1858–1924).* In: BARÁTH Béla Levente – FEKETE Károly (szerk.): *Őrállóvá tettek: műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850–2000 közötti történetéhez.* Tiszántúli Református Egyházkerület, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

FEKETE Károly (2003): *Szigethy Gyula emlékezete.* Debreceni Református Kollégium, Debrecen.

FEKETE Károly (2019): *Szigethy Gyula (1904–1986).* In: BARÁTH Béla Levente – FEKETE Károly (szerk.): *Őrállóvá tettek: műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850–2000 közötti történetéhez.* Tiszántúli Református Egyházkerület, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

FELSMANN János (1865): *Dalárzsebkönyv.* 1865. Lampel Róbert bizománya, Pest.

FOGARASSY Zoltán (2013): *A Debreceni Református Dóczy Leánynevelő Intézet története, 1838–2013.* Tiszántúli Református Egyházker., Debrecen.

GAJDICS Sándor, szerkesztette és írta (1992): *„Örömet intő két kéz” Csenki Imre.* Debreceni Református Kollégium Baráti Köre, Debrecen.

GÁL Kelemen, szerk. (1901): *A Kolozsvári Unitárius Kollégium (papnevelő intézet, főgimnázium és elemi iskola), értesítője az 1900–901. iskolai évről.* Nyomatott Gámán János örökösénél, Kolozsvárt, 78.

GARDA Samu (1890): *Horváth Ádám.* Nyomatott Wokál Jánosnál, Nagyenyed.

GUSZTIN Rudolf (2020): *A dalármozgalom századfordulós forrásainak értékelése.* <https://mzo.zti.hu/zene-es-politika-a-neoabszolutizmus-koraban-a-dalarmozgalom-indulasa-1850-1867/a-dalarmozgalom-szazadfordulos-forrasainak-ertekelese/> (2025. 02. 25.)

- HAMAR László (1908): *A „Petőfi Dalkör” jubiláris évkönyve*. [Könyvnyomda váll.], Debrecen. *Halotti énekek*. Pápán: a reformált iskola betűivel, 1859.
- HORVÁTH Ferenc (1975): *A szabadművelődés története 1945–1949. Levéltári Szemle*, 25. évf. 1975/1., 80.
- IVÁNKA Sámuel (1866): *Temetési énektára*. Forster R., Sárospatak.
- JOÓ Tibor (1935): *A magyar protestáns időszaki sajtó. Protestáns Szemle*, 44. évf., 1935/3. 144–149.
- KELEMEN Judit (2023): Hodossy Béla zenepedagógiai munkássága – Zempléni Múzsa <https://zemplenimuzsa.hu/latoter/kelemen-judit-hodossy-bela-zenepedagogiai-munkassaga/> (Letöltve: 2025. 04. 28.)
- Kézzel írt kották a szabadságharc éveiből. https://www.parlando.hu/2018/2018-3/Kezzel_irott_kottak.htm (2025. 03. 17.)
- KLIMÓ Pál (1891): *A gyöngyösi evangelicus református 1876. évtől helvét és ágostai ev. egyesült egyház történetének vázrajza*. Herzog Ernő Ármin, Gyöngyös.
- KOCSIS Elemér főszerk. (1988): *Debreceni Református Kollégium története*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp.
- KÓKAY György (1997): *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Balassi Kiadó, Bp. *Kórusművek jegyzéke*. 1951.
- KOVÁCS Gergely (2020): Balogh Ferenc, a Főiskolai Énekkar (Kántus) felügyelő tanára (1880–1898). *Gerundium*. 11. évf., 2020/1–2., 96.
- KOVÁCS Gergely (2020): Kántus és emlékezet 1–2.: A debreceni Főiskolai Énekkar 1861 és 1924 közé eső hat évtizedének története az emlékezhelyek tükrében. *Debreceni Szemle*, 28. évf., 2020/1., 80–90.; 2020/2. 160–168.
- MARKÓ László, főszerk. (2001–2007): *Új Magyar Életrajzi Lexikon I–VI. kötet*. Magyar Könyvklub – Helikon, Bp.
- MARÓTI Gyula (2001): *Kóruskultúránk és Európa*. Atheneum, Bp.
- MARÓTI Gyula – RÉVÉSZ László [1983]: *Öt évszázad a magyar énekkari kultúra történetéből. (1480–1980)*. Népművelési Propaganda Iroda, [Budapest], *Műsorfüzet*. Budapest: A Magyar Szovjet Társaság kiadása, [s.a.]
- POGÁNY György (2004): *A magyar könyvkereskedelem rövid története*. Hatágú Síp Alapítvány, Bp.
- RÉVAY József (1929): *Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ötven éve 1878–1928*. Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete, Bp., 45.
- S. SZABÓ József (1924): *Mácsai Sándor emlékezete: A Debreceni Református Főgimnázium által rendezett emlékünnepeken szavalt költemények és előadott emlékbeszéd*. Városi ny., Debrecen.
- STRÁKY Tibor (1975): *Énekkari élet Debrecenben*. In: BREUER János (szerk.): *Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig*. Debrecen Megyei Városi Tanács, Debrecen.

- SZATMÁRI Endre (1975): A debreceni zeneoktatás története. In: BREUER János (szerk.) *Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig*. Debrecen Megyei Városi Tanács, Debrecen, 5–107.
- SZINNYEI József (1903): *Magyar írók élete és munkái*. IX. kötet. Hornyásky Viktor, Bp.
- SZŐNYI Engelbert írta és összeáll. (1915): *A Budai Dalárda ötvenéves története*. Bp.
- TOKAJI András: *A világi énekkari élet 1900 és 1920 között dalármozgalom és kórusok és zeneegyesületek* <https://xn--tokajandrs-t7a.hu/a-vilagi-enekkar-élet-1900-es-1920-kozt-dalarmozgalom-es-korusok-es-zeneegyesuletek/> (2025. 02. 26.)
- TOKODY Gyula, szerk. (1986): *Debrecen története 1919–1944*. Debrecen Megyei Városi Tanács V.B., Debrecen.
- TÓTH Béla (1994): *Maróthy György*. [Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottsága], Debrecen.
- TÓTH Lajos (1905): Református Zeneközlöny. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 48. évf. 1905/4., 53.
- VARGA Júlia (1998): A „Petőfi Dalkör” Debrecenben 1897–1951. *Rubato*, 8. évf., 1998/24., 10–11.
- VERESS Géza szerk. (1997): *Debrecen története V. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- ZOLTAI Lajos (1906): *A Csáthy-féle debreceni könyvkereskedő és kiadó cég százéves története*. Debrecen.

VITÉZ FERENC

Könyvek alkotta labirintusok

*Loana királynő titokzatos tüze –
reflexiók Umberto Eco olvasása közben*

Előhang

Umberto Eco „akadémiai bestsellere”, *A rózsza neve* (1988) sokadik, valamint az átdolgozott és az író illusztrációs vázlataival bővített kiadásának (2020) olvasása közben – egészen pontosan a benne lévő képleírások (ekphrasziszok) apropóján – vettem elő ismét a képek (és könyvek) emlékezetet és identitást összekapcsoló szerepét is faggató regényét.

Noha a *Loana királynő titokzatos tüze* című regényt (Eco 2007) második alkalommal olvastam, annak „nyitott mű” jellegére – a zárt formájú műalkotás sokféle értelmezési lehetőségére, avagy az interpretációs viszonyok szerinti „használatára” (vö.: Eco 2006, 74; 76-82) – több mint másfél évtized múltán igazán csak most figyeltem föl. Ennek eredményeként kaptak az időközben megismert más Eco-művek is újabb jelentésrétegeket, így nyíltak meg a párhuzamos olvasatok lehetőségei. Az összeolvasás (vagy együtt-értés) merész csábításának nem tudtam, de nem is akartam ellenállni, így az olvasási folyamatot folyton megszakította a többi könyv – és mindig újabb szerzők éppen ide illőnek vélt munkái – egyes részleteiben való elidőzés.

Alább ennek a befogadási és megismerési folyamatnak – a szövegről szövegre vándorlásnak és a szövegek közötti lehetséges viszonyok föltárásának – igyekszem egy többé-kevésbé hiteles rekonstrukcióját adni. Hangsúlyozva egyúttal, hogy ebbe a rekonstrukcióba nemcsak Eco „szólt bele”, hanem más szerzők is helyet követeltek abban; az egymást generáló könyvek és olvasatok sorát azonban egy lezárásra „alkalmas” ponton meg kellett szakítanom.

Az első oldalösvény

A *Loana királynő titokzatos tüze* – a szerző által megjelölt műfaj szerint „képes regény” – arról is beszámol, hogy az emlékezet nemcsak sérülékeny, hanem megbízhatatlan is, szükségszerűen kopik meg, és a felidézés, a helyreállítás során könnyen átalakul. A régi emlékekre (érzelmi viszonyokra) ugyanis az idők során olyan ismeretek (kulturális információviszonyok) rakódnak rá, melyek újra- vagy átírják az emlékezetre alapuló személyes élettörténetet, és ezzel együtt magát a történelmet is értelmezői viszonyba helyezik.

Milan Kundera szerint a „*nyugati*” fogalmának jelentését is magába foglaló európai regény a kalandot fölfedező Cervantestől eredeztethető históriájában nemcsak a belső történésekre (Richardson) és a mindennapok eseményeire (Flaubert) való összpontosításnak, az irracionális emberi döntésekre és magatartásra tett hatása vizsgálatának (Tolsztoj) volt nagy szerepe, hanem Balzac módszerének is, aki fölfedezte „az ember beágyazottságát a történelembe” (Kundera 1992, 15).

Kundera ugyanitt említette az időproblémákkal való regényírói stratégiákat: Proust fókuszba helyezte a megragadhatatlan múltat, Joyce a megfogadhatatlan jelent, Thomas Mann a „jövő” felé vezérlő mítoszokat. Ha pedig – mint tette ezt Kundera saját szerzői gyakorlatában – az író nemcsak a történelembe helyezi a hőst, de „a történelmet *önmagában* is egzisztenciális helyzetként” értelmezi (Kundera 1992, 54), újra és újra meg kell határozni, hogy ki és milyen az „én”, illetve: ez az „én” milyen identifikációval és milyen viszonyulásokkal mutatja meg társadalmi és történelmi létezését. Ez a kérdésfölvetés Kafkánál lett a legkarakteresebb a modern regényművészetben, aki a gondolkodása követésével kívánta az „én”-t azonosítani – s ez vezet el majd odáig, hogy az „én” megragadása azt is jelenti, hogy „egzisztenciális problémájának lényegét” kívánja az író láthatóvá tenni (vö.: Kundera 1992, 40–44).

Az emberi létezés faggatása egy regényben – nem filozófiáról és erkölcsről lévén szó, noha az indíttatása vagy gondolati keretrendszere lehet filozófiai, célja pedig morális –, tehát a „ki vagyok én?” történelmi szituációba helyezése további kérdéseket sürget. Ilyen lehet az önmeghatározó képességgel együtt járó érettség, vele szemben pedig a fiatalság meghatározása, a fiatalság azonban szükségszerűen veti föl a „lírai magatartás” mibenlétének tisztázását, ezzel együtt azt is, hogy az „éretlenség” miért jár mégis együtt az

„abszolútum áhítózasával”. Mindezeket a szempontokat figyelembe véve „a regényíró számára egy történelmi helyzet *antropológiai laboratórium* lesz”, s ebben a laboratóriumban keresheti a válaszokat az emberi létezés kérdéseire (Kundera szövegét közli: Chvatík 2002, 184).

Eco regényének olvasója számára sokáig úgy tűnik, hogy a *Loana királynő*... hőse a személyes múltban való „régészkedése” során egyre közelebb kerül annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy „Ki voltam én?” – a sok-sok elfelejtett gyermekkori „dokumentum” megismerése után viszont az egyes szám első személyű narrátor kénytelen megállapítani: „nem a saját gyermekkoromat éltem át újra, hanem az egész nemzedékemét” (Eco 2007, 239; 305). Ráadásul ahelyett, hogy tisztázódna, egyre csak nő benne a zűrzavar. Még nem emlékezett ugyan, de már túl sok mindent megtudott, ezzel szemben arra a kérdésre, hogy „ki voltam én?”, nem kapott választ. Tanácstalanságában a feleségéhez, Paolához fordult, aki pszichológusként csak annyi magyarázattal szolgálhatott, hogy „egy gyerek több világban is élhet egyszerre, [... a gyermekek ugyanis] remekül meg tudják különböztetni a mesét a valóságtól”. (Eco 2007 239–240)

A hatvanas éveibe lépő antikvárius egy retrográd amnéziát kiváltó bal eset következtében a lexikális – pontosabban az „explicit szemantikus” – memóriáját sértetlenül megőrzi, de az érzelmi és érzéki, az epizodikus vagy életrajzi (autobiografikus) emlékezetét elveszíti. A híres tipográfus nevét a könyvekhez való viszonya miatt talán nem véletlenül viselő Giambattista Bodoninak – aki a név köteléke és a nagyapai érdeklődés miatt egy könyvtörténeti kurzust is elvégzett – a „köd” vált állandó viszonyítási pontjává.

A Bodoni név több egyszerű jelképnél: az 1740–1813 között élt tipográfus és nyomdász a pármái Királyi Tipográfia vezetője volt, aki több mint száz antikva és kurzív betűfajtát tervezett. A róla elnevezett betűstílussal olyan „elegáns” és harmonikus nyomtatási képet vezetett be, amelyet elsősorban címsorokban vagy díszítésként alkalmaztak előszeretettel (vö.: Gécs 2015), de a hosszabb szövegeket nehéz olvasni ebben a szedésben. Maga a név tehát a nyomtatott szövegre utal, ezen belül a betűnek „képként” való megjelenítésére, illetve áttételesen az olvasási módra. A név (identitás) és a szöveg (elbeszélés) eggyé válik, s azt sugallja, hogy a szövegben rejlik maga a személyiség is. A nyomdász-tipográfus nem elsősorban a szöveg értelmével, hanem a lapképpel foglalkozik, a betűk közötti teret töltve fel jelentéssel.

Itt azonban a papírlap félig üres: a szemantikus emlékezet által megőrzött lexikális adatok mellől ugyanis hiányzanak az autobiografikus érzelmi, illetve érzéki emlékek. Ráadásul az olvasó rögtön vendégszövegek sűrűjébe kerül: Eco az olvasás „aktusa” mellett szimbólumaival és motívumaival is adózik Italo Calvino emlékének és a *Ha egy téli éjszakán egy utazó* című regényének. Calvino művében befejezetlen történetekből, csupa regénykezdetből kell az olvasónak saját történetét megalkotnia. Nemcsak a tökéletes regényre vágyakozó (a szerző alteregójaként is értelmezhető) író van „bezárva az elkészült regénybe, hanem a keretjáték hőseként a könyvet kezében tartó olvasó is”. A hős úgy rejtőzik el, hogy „hasonmásokkal és tükrökkel sokszorozza meg önmagát” – az ötletet is egy könyvből merítve, mely szerint egy tükörrel teli dobozban egyetlen könyv is képes átváltozni egy óriási könyvtárrá –, s ezzel a „bennfoglaló-bennfoglalt tükörjátékkal [...] valamennyi lehetséges szerző valamennyi lehetséges művét megírta” (Szénási 1994, 138–139). A *Loana királynő titokzatos tűzében* (a fejezetek címében és a szövegtestben egyaránt) Eco nagy gondot fordított arra, hogy a „szétszórt végtelen számú idézettel” és a számtalan utalással az ő olvasója is „egy szédítő tükörcsarnokban” kövesse, majd értelmezze a jeleket (vö.: Trainito 2004).

A köd a történet felütésétől kezdve domináns motívum, és már ezzel is a Calvino-féle szöveglabirintusba irányít, Italo Calvino regényének kezdetén ugyanis nemcsak a fikciót, de az olvasó és a szöveg viszonyát is a köd határozza meg. „Valaki benéz a párás ablakon, majd benyit az üvegajtón; bent is ködös minden, rövidlátó láthatja így a világot, vagy akinek korom hullott a szemébe. Öreg vonat ablakainak párája borítja a könyv lapjait, a mondatokon füstfelhő lebeg.” Később pedig: „Ezt a presszót [...] tán csak az én vaksi és gyulladt szemem látja oly ködösen, elmosódottan; tulajdonképpen nincs kizárva, hogy merő csillogás a kékes fénycsövek s a tükrök jóvoltából, nappali világosság tölti be minden zugát, folyosóját” (Calvino 1985, 13; 15).

Bodoni számára minden, ami erre a „félig üres” papírra kerül, eszébe jutat egy idézetet, egy adatot, egy címet stb. – a legtöbb a ködről szól. Lenyűgözte őt a köd, és ez a motívum egyúttal szerves kötőelem is a regényben, hiszen az emlékezet kódéből kell önmagát újra megalkotnia. Korábban azt mondogatta, hogy „benne született”, hosszú évek óta megjelölte a margón, ha egy-egy könyvben a ködről olvasott, és külön mappában (úgynevezett „köddossiában”) őrizte a fénymásolt oldalakat. Bodoni a múltjában való

kutatás során éppen a köd apropóján kapja „hazugságon” (tévedésen) első olvasóskönyvét is, hiszen „a ködben az árnyak nem kirajzolódnak, hanem felsejleni és elmosódni szoktak – a köd ott is árnyakat láttat, ahol semmi nincs” (Eco 2007, 209).

Bodoni lexikális, a könyvekből szerzett ismeretei és szemantikus emlékei – mindaz, ami a világról való általános tudáshoz hozzátartozik – nem sérültek, viszont minden újdonságnak tűnik, ami az érzékeléshez és a személyes érzelmekhez bármilyen módon kapcsolódik. Automatizmusai rendben vannak, de minden ízt, tapintást, illatot újra meg kell tanulnia, s minden olyan dolgot újra el kell sajátítania az életéből, amihez érzelmek fűzik (így a feleségét, a gyermekeit és unokáit, az egész családját és önmagát is „tanulnia” kell). A Proust-hős útjának ellenpontjaként nem az „eltűnt időt” vagy önnön múltját rekonstruálják az érzeltek, hanem a múlt megismerése révén szeretné visszaszerezni azokat az emlékeket, amelyek egyúttal érzelmi azonosságát is jelentik. S nemcsak Proust, hanem a homéroszi hagyomány is ott rejtőzik az utalások között. A *Loana királynő*... révén ugyanúgy egy odüsszeusi utazásról lehet szó az egyéni és kollektív emlékezetben, miként odüsszeiának tekinthető *A rózsza neve* az apátsági könyvtár labirintusában, a *Foucault-inga* az értelmezés határain túli területeken, a *Baudolino* a középkor legendái fantasztikumában, *A tegnap szigete* a barokk téridőben és *A prágai temető* a modern európai történelem hazug szerepjátékaiban (Trainito 2011).

Amikor kiengedik a kórházból, s meglátja otthon a zsúfolt könyvespolcokat, a könyveket felismeri, de a lakást nem. A számára ebben az amnéziás kontextusban „vadidegen” feleségétől azt is megtudja, hogy „fáradhatatlan olvasó”, semmit nem felejt el, igen sok verset tud fejből idézni, viszont nem ír semmit, afféle „terméketlen génusz”. Ötezer kötet van otthon, „és mindig akad egy hülye, aki belép, és azt mondja: nahát, mennyi könyve van magának! Mindet elolvasta? – Én meg mit felelek neki erre? – Általában ezt: de-hogy, egyiket sem olvastam, épp azért tartom őket itt. Maga talán üres májkrémes dobozokat őrizget a lakásán? Azt az ötezeret, amit már elolvastam, börtönöknek és kórházaknak ajándékoztam.” (Eco 2007, 38–39)

Előre nem látott kitérő

A *Loana királynő*... titkait faggató értelmezés folytatása helyett egyelőre lapozzunk bele egy másik Eco-könyvbe! Ez az iménti mozzanat ugyanis immár saját anekdotaként beépült a *Ne remélje, hogy megszabadul a könyvektől* című kerekasztal-interjú kötetbe is (2010). Teljesen logikusnak tűnik, hogy a világ „tele van olyan könyvekkel, amelyeket nem olvastunk, de mindannyian ismerünk”. Fizikai (és szellemi) képtelenség lenne elolvasni még a töredékét is azoknak a könyveknek, amelyek érdekelnek minket vagy hasznosak lehetnek számunkra, ezért érdekesebbé válik az a kérdés, „hogyan” ismerjük az el nem olvasott könyveket (vö.: Eco – Carriere – Tonnac [a továbbiakban: Eco et al.] 2010, 234–235).

Eco magyarázatában arra a fölvetésre, hogy miként lehet beszélni az olvasatlan könyvekről, ez áll: „Több választ is ismerek arra a tipikus kérdésre, amelyet egy új vendég tesz fel az impozáns házikönyvtár láttán: »És mindet olvasta?« Egyik barátom azt szokta válaszolni: »Még sokkal többet, kérem, még sokkal többet.« Én két választ tartogatok ilyen esetre. Az egyik az: »Nem. Ezek csak azok a könyvek, amelyeket a jövő hétre kell elolvasnom. Amit elolvastam, az már az egyetemen van.« A másik válasz: »Egyiket sem olvastam még. Különben minek őrizgetném őket?«” (Eco et al. 2010, 235–236)

A könyvolvasás határainak (illetve korlátozott voltának) a dilemmájával már régebben foglalkozott Eco. Az általa „minimálnaplónak” titulált *Bábeli beszélgetés* kötetében (1994) olvasható a *Hogyan szabadkozzunk a házikönyvtárunk miatt?* című esszé 1990-ből. Az ő házikönyvtárukat szinte lehetetlen nem észrevenni, mert az egész lakás nem más, mint könyvtár. (Az író a nagyinterjú vállalkozás egyik kerekasztal-beszélgetése során említi, hogy „általában elmosódik a határ a személyes könyvtár és a régi könyvek gyűjtése között, mert míg ritka könyveinek gyűjteménye „csupán” ezerkétszáz darabból áll, odahaza és egyéb lakásaiban 50 ezer kötetet őriz [Eco et al. 2010, 283].)

Mikor elhangzott a különös kérdés, hogy „mindet olvasta-e?”, Eco előbb csak a könyvektől idegenkedő embertípusnak tulajdonította ezt a reakciót a látványra, aztán rá kellett jönnie, hogy ugyanezt a kérdést a „minden gyanú felett álló személyek is” felteszik. Az „egyiket sem olvastam” típusú választ az író azért gondolta „veszélyesnek”, mert óhatatlanul vonzza magával a következő kérdést, miszerint: „hová teszi azt, amit már elolvasott”. A több-

féle anekdotikus-ironikus lehetőség közül ekkor rögzült a később is olvasott felelet: „Nem, kérem, itt csak az van, amit a jövő hónap végéig el kell olvasnom, a többit az egyetemen tartom.” (Eco 1994, 184) – Ez a kis jegyzet csatánója, ami a „nagyszerű munkabeosztásra” való következtetés mellett egyúttal „mihamarabbi búcsúzásra készíteti a látogatót”. S vannak természetesen a fentieknél az érdeklődő számára frusztrálóbb és megalázóbb válaszok is, hiszen a kérdés eleve abszurd, mert a könyvtár méretétől függően száz- vagy ezerszámra akadnak el nem olvasott művek, viszont egyszer mégis úgy vesszük a kezünkbe sokukat, hogy feltűnik: hiszen ezt már ismerjük!

„Hogyan ismerhetjük azokat a könyveket, amelyeket nem olvastunk?” – teszi föl a kérdést Eco a „kerekasztal” mellett (2010, 236), mely fölvetés szerepel egy másik publicisztikai esszéjében. A *Gyufalevelek* című kötetben (2001) találunk rá arra az 1998-ban megjelent cikkére (*Ujjheggyel könyvet olvasni* – Eco 2001, 146–147), melynek kiinduló, nonszensznek tűnő állítása szerint „a házikönyvtár nemcsak tárolja, hanem olvassa is helyettünk a könyveket”. A meglepő állítás magyarázata egyszerűnek tűnik. Akinek elég sok könyve van otthon, azzal már bizonyára megesett, hogy lelkifurdalása támadt, mert évek múltán sem olvasta el a vásárlás idején oly fontosnak vélt könyvet.

„Aztán egy szép napon csak leemeljük az egyik ilyen elhanyagolt könyvet, belelapozunk, és azon kapjuk magunkat, hogy mindent tudunk már, ami benne van.” (Eco 2001, 146) Az író ennek háromféle magyarázatát ismerteti rövid, glosszajelegű cikkében. A „paranormális” értelemkeresés szerint valahányszor megérintettük, arrébb tettük, leporoltuk a könyvet, átrendeztük a polcokat, az ujjunk hegyével, szinte „tapintás útján olvastuk”. Ezt folytatja racionálisabb síkon az a magyarázat, hogy az „érintések” során mindig bele is olvastunk, megnéztük a fülszöveget, a tartalomjegyzéket, olvastunk találmokra innen-onnan egy-egy oldalt vagy bekezdést. Még tovább menve, s itt már egészen hihető az indoklás: az évek múltával, más könyveket olvasva, erről is megtudtunk valamit, olvastunk róla egy vagy több ismertetést, volt szó róla egy beszélgetésben, így részesültünk abból, amiről az a bizonyos el nem olvasott könyv szól.

Ezek a magyarázatok végső soron egymást egészítik ki, a könyvhöz kapcsolódó benyomások vagy emléktöredékek, vizuális vagy lexikális információk összeállnak egyfajta élménnyé. Ez az élmény természetesen nem ugyanaz, mint a tényleges olvasásé, és nem is arról az „olvasóteremtési” folyamat-

ról kell beszélünk, amit Eco *A rózsza nevéhez fűzött Szélgjegyzetekben* fejtett ki. Az író regénye megalkotása során szem előtt tarthat – Richardson, Fielding vagy Defoe példája nyomán – egy néven nevezhető, összetételében is nagyjából meghatározható közönséget, ám rendszerint nem egyszerűen az olvasóra, hanem az ideális, az általa elképzelt „mintaolvasóra” gondol. És ezt az olvasót meg kell teremtenie magának – saját szövegével. Erre szolgál *A rózsza neve* első száz oldala, ami egyfajta beavatásnak tekinthető a nyelvi és szövegvilágon keresztül a regény által teremtett univerzumba is. Nem egyszerűen „középkorivá” kívánt válni, s úgy élni abban a korban, mintha az saját jelenkora volna, hanem „minden erőmmel azon voltam, hogy a körvonalaázódó olvasó a beavatáson túljutva az áldozatommá, vagyis szövegem áldozatává váljék, és azt gondolja, hogy nem vágyik másra, csak arra, amit ez a szöveg nyújt neki. Minden szöveg arra törekszik, hogy olvasójának átváltozásélményt nyújtson” (Eco 2002, 605).

Nemcsak a szöveg és az olvasó kerül kapcsolatba, de a szövegek is párbeszédet folytatnak egymással. Alberto Manguel *Az olvasás története* (2001) című monográfiája bevezetőjében beszél arról, hogy a könyv átadja saját történetét az olvasónak – akár úgy, hogy a cselekményt követi, akár arra ösztönözve, hogy a szöveg tüzetes vizsgálata során megértse a „belefönt jelentést” (vö.: Manguel 2001, 21–22) –, de az olvasó is belerejti saját értelmezését a könyv további lehetséges értelmezéseinek sorába. Ez a fajta asszociatív olvasásélmény nem egy bizonyos történet vagy okfejtés követése nyomán jön létre, hanem a „mértani haladványt követő” kumulatív olvasás lesz: „minden újabb olvasmány a korábbiakra épül” (vö.: Manguel 2001, 27), illetve minden újabb olvasmány (vagy az újraolvasás) átértelmezi a korábbiakat.

Termékeny kísértés (avagy az olvasás „láncreakciója”)

A módszeres gyűjtés helyett szeszélyesen felhalmozódott házikönyvtár előtt megfogalmazódó látogatói kérdést – „És ezt mind el is olvasta?” – Somlyó György szintén felidézte egy esszében, mely eredetileg egy körkérdésre adott válaszként készült (vö.: Somlyó 1975). A költő válasza így hangzott: „Nem, nem olvastam el mindet. Távolról se. De egy pillanatban mindegyiket meg-

kívántam.” (Somlyó 1975, 319–320) Ez a „megkívánás” vonatkozhat ugyan a könyvtárgy pusztá birtoklására, azonban inkább a gyűjtői attitűdből fakad, tudniillik, az „olvasói vágy” nem elsősorban a tárgy tulajdonlására irányul, hanem a tárgyban lévő szellemi gyümölcsre, ami nem feltétlenül a tudás, hanem a megismerés élményének jutalma.

A könyv a lehetőséget hordozza magában, hogy a vágyból fakadó kulturális befektetés eredménye a szellemi kielégülés legyen. A „kecsegtető lehetőség” tehát egyúttal mindig „termékeny kísértés”. A már említett Manguel idézi föl a példát, amely rokonságba állítható a tapasztalat, a kísértés és a remény olvasói relációival. Amikor utazásai során kényszerűen válogatnia kellett a magánál tartandó könyvek között, „különválasztottam őket olyanokra, melyeket alig-alig olvastam, melyeket mindig olvastam, és amelyeknek az elolvasásában reménykedtem”, s ehhez hasonló módon a könyvtára is „olykor különöc társításokból fakadó titkos szabályoknak engedelmeskedett” (Manguel 2001, 28).

Ezek a titkos kapcsolatok – melyek végső soron az „olvasások történetére” is rávilágítanak, afféle „saját irodalomtörténetet” hozhatnak létre. Manguel itt Borgesre utalt – két éven keresztül rendszeresen olvasott föl neki, mikor az író szinte már majdnem teljesen vak volt –, tőle tanulta a hangos olvasás révén fölfedezett szöveg örömét s azt a módszert, hogy nem feltétlenül a szöveg diktálja rá saját ütemét az olvasóra, hanem kommentárjaival az olvasó félbeszakítja azt, kiegészíti, tovább is gondolja. „Furcsa érzés volt hangosan olvasni a vak öregembernek, mert bár több-kevesebb igyekezettel szabályozni tudtam a hanglejtést és a tempót, a szöveg fölött így is Borges uralkodott, a hallgató”. (Manguel 2001, 27)

Somlyó az imént idézett szövegében beszél arról – az „összeolvasásnak” köszönhetően mintegy felelve Umberto Eco fölvetésére is –, hogy távol áll attól az „ideális” olvasótól, akit az írók általában maguk elé képzelnek, hiszen az elképzelt olvasótípus odaadó. Ez az odaadás azt jelenti, hogy tulajdonképpen nem is ő teszi magáévá a könyvet, hanem a könyv az olvasóját – ezzel szemben ő mindig „önző módon” olvasott. Sokkal inkább érdekelte a saját műve, mint az, amit olvas, mert ritkán tekintette „csak” olvasmányának a kezében tartott szöveget. Mindig valamilyen tanulmányt jelentettek számára, „munkát, bármily élvezetet adtak is”, hiszen nem annyira az egész mű érdekelte, hanem a „titok”, az írás módszere. Az ihletet várta az olvasmány-

tól önmaga számára. S itt kapcsolódik be a fönt említett vágyakozás, mert benne látja az ihlet lehetőségét a kiválasztott (a megkívánt) könyvben (vö.: Somlyó 1975, 318–319).

Erről a mozzanatról elgondolkodva a Somlyó-szöveggel való első találkozásomkor még nem lapoztam volna Nemes Nagy Ágneshez, csakhogy időközben a kezembe került az *Olvasási módok* című esszé (Nemes Nagy 2022). Az alkotói attitűdökre arról is lehet következtetni, melyik író hogyan olvas. Nemes Nagy a magyar irodalom két nagy olvasóját, az egymástól meglehetősen különböző „olvasói arcélú” Babits Mihályt és Kosztolányi Dezsőt állította egymás mellé. Ezt amúgy maga Babits is megtette a Kosztolányitól búcsúzó nekrológiájában, melyben fölemlegette, hogy közös forrásuk volt Arany János, de míg Kosztolányi „nagy példája s választott istene Shakespeare” volt, Babitsot „nyugtalan hajlamai” Dante felé vonzották. „Milyen ellentétes eszmények! Övé az ezerlelkű: aki tárgyilagosan gyönyörködik szépben és rútban, jóban és rosszban, erényben és bűnben egyformán; nem is kíván eligazodni az élet őserdejében; ábrázol egyedül az ábrázolás kéjéért s személyileg szinte el is tűnik: véleményeit, rokonszenveit még sejteni sem lehet. Enyém a lírikus, a szenvedélyes és intellektuális; aki pártállást vállal és ítélkezik, tematikai rendbe szeretné szorítani a zűrzavart, s minden igazságtalanság felháborodással tölti el; a gyakorlatot sohasem hajlandó az elmélettől különválasztani, s személyileg is kiveszi részét a küzdelemből, melynek végén a száműzetés mostoha asztala vár.” (Babits [1936] 1978b, 520)

Babitsot példátlan erudíciója a „poeta doctus” (a „tudós költő”) polcára helyezi, ám Nemes Nagy szerencsésebbnek vélte volna a „tudós” szó helyett a „tudást” használni. Babits tudósi mivolta átsugárzott a tudomány tárgyaira és eljárásaira is, de nem azért olvasott, hogy „tudományos tárgyat minél alaposabban dolgozhassa fel”, hogy a „műveltségét gyarapítsa” – az nála csak „melléktermék, mint az aranycsinálásban a porcelán”. Az olvasás nem feladat volt, hanem gyönyörűség, és e sokféle élvezet (krimi vagy ókori filozófia, szakkönyv vagy klasszikus és mai vers) visszatáplálta belé az alkotói energiát. „A legképtelenebb dolgokat is fel tudja használni saját belső elevensége, ide-oda kanyarodó érdeklődése, mély és nem-mély lelki rétegei [...] táplálékként. Az ilyen olvasóra az jellemző, hogy bükkfalisztból is tud kenyeret sütni.” (Nemes Nagy 2022, 671.) Életének nélkülözhetetlen részeként használta a könyvet, „kultúrélményeit hozzácsapja létélményeihez” – ezért

lehetett oly nagy Babits élményképző ereje. S erre rakódott rá a mesterségbeli érdeklődés, arra pedig a kritikus, esszéírói, irodalomtörténeti érzék.

Kosztolányi sem tudott könyv nélkül élni, de Nemes Nagy szerint sokszor nem az érdekelte, amit olvas, hanem az, „amit ő fog írni az olvasott anyagról”. Babits a létélményen keresztül reagált az olvasmányélményre, Kosztolányi közvetlenül és szubjektív módon. „Mások könyve fügefalevél az önkifejezésen” – műfordítása is ezért sokkal inkább lesz Kosztolányi-vers, mint az eredeti költemény hű tolmácsolója. De a játékosságban, a „semmi-anythingból” valamit létrehozni szándékában ott van a szomorú vagy rejtetten dühös önirónia is. Babits olvasói műveltsége elsősorban esszéiből tündöklök elő, de tagadhatatlan az új ismeretanyagok jelenléte a szépprózai munkáiban is, a klasszikus olvasmányélmény és a kortárs létélmény pedig a költészetében fűződik össze. S ez a modernnel kibékülő újraklasszicizáló szándék (vö.: Babits [1925] 1978a) folyóirat-szerkesztői gyakorlatában is tükröződött. Nemes Nagy Ágnes idézve: „Babits először az életét táplálja a betűvel, másodsor az irodalmi gondolkodást; Kosztolányi először és másodsor a saját művét.” Ezért lett alkotói magatartásának és szerepjátzásának tükre az, ahogy az olvasmányaival bánt. Irodalmi esszéje is inkább önálló széppróza: nem beszámoló az olvasmányról, nem is kritika, „nem következethetünk belőle Kosztolányi igazi viszonyára a könyvhöz” (Nemes Nagy 2022, 673). – Ők ketten tehát egészen másképpen olvastak, viszont közös volt bennük a könyv iránti szenvedély.

Babits tanulmánykötetét kezemben tartva kísértésbe esek, hogy elidőzzek az 1923 és 1939 között írt monumentális esszésorozatánál (*Könyvről könyvre* – Babits 1978c), de abból csak az *Egy könyv, amit nem olvastam* címűt idézem röviden (Babits 1978c, 43). Ennek nyitányaként bevallja, hogy idő és pénz hiányában nem tud mindent elolvasni, ami érdekelné, s így járt John Masefield új könyvével, a *Trójai mesével* is – csak a hozzá eljutott angol és amerikai kritikákból értesült róla. Az el nem olvasott könyv (és a róla szóló kritika) azonban alkalmat adott arra, hogy abból, amit a szerzőről megtudott korábban, a „poeta laureatus”, a hivatalos, babérkoszorús költő jelenségére térjen rá, azaz: egy cím vagy a „címke” vajon hogyan alakítja át a választott témát és vele az alkotói lelkületet. S innen már csak egy asszociatív kapcsolódás, hogy a hazai elismerések gyakorlatáról szóljon, megjegyezve azt is, hogy Herczeg Ferenc például „nem azért jó író, mert az olvasók »százez-

reinek« tetszik”, még akkor sem, ha a „magyar laureatus” típusa nem egyszerű olcsó módon alkalmazkodik a tömegízléshez.

Somlyó György az olvasás „láncreakciójáról” beszélt, ami azt jelenti, hogy ha olvas valamit egy költőről, kedve kerekedik a költő (ez esetben Mandelstamm) olvasására is; ha pedig történetesen Dantéről, a *Commediát* is föl kell lapozni újra. „S mire észrevettem magam, szinte már ki is kerültem a könyv vonzerejéből, és mindenestül átkerültem a Dante-tanulmány vonzerejébe, majd egy lépéssel tovább, magának Danténak a vonzerejébe [...]; már benne voltam nyakig Dantében.” – De folytatta az eredeti tanulmányt is; majd mást nyit ki a könyv, Eliot Goethe-tanulmányánál, amiről Somlyónak eszébe jutott, hogy Eliot is írt egy tanulmányt Dantéről, így Eliot felé vette az irányt. „Ily módon, teljesen szándéktalanul és tervtelenül előállt köröttem egy hatalmas, szimultán, szimfónia- és fúgaszerű olvasmány, amelyben Mandelstamm s Eliot Dante-tanulmánya, Mandelstamm versei, az *Isteni Színjáték* s valami Goethéből vagy Goethe körül is együtt »szólt meg«, összefonódott, látszatra teljesen ötletszerűen, valójában mégis egy hirtelen született törvényszerűségben, egymás szolamát keresztezve, támogatva, erősítve, vitázva és egyetértőn. Egy olyan azelőtt-sose-volt olvasmány, amely minden más meglévő olvasmánynál megfelelőbb volt számomra, hiszen részben magam, a magam igényei és könyvtáram lehetőségei teremtték, nem eleve készen került elém.” (Somlyó 1975, 320–321).

Somlyó bevallja, hogy az ilyen „olvasmányokat” kedveli a leginkább, ezek bizonyulnak mindig a legtermékenyebbeknek. S ha létezne egyetlen nagy könyv, amelyben minden más lehetséges könyv benne van – ez akár borgesi gondolat is lehetne, vagy Calvino mintája nyomán fogalmazódhatott volna meg –, nem tudná megmutatni az emberi létezés sokféleségének összefonódó realitását. A reneszánsz polihisztor idea, a tudományos és művészi megismerést összekapcsoló szellemi magatartás ugyan idejétmúltnak tűnik, hihetünk abban (miként Somlyó is írta), hogy az emberi intelligencia elidegeníthetetlen igénye, hogy magának követelje a világ megismerését szolgáló többféle érzékenység egyesítését. Tudomány, filozófia és költészet „preszokratikus hármas egysége” akár a költészetben magában is megvalósulhat (vö.: Somlyó 1975, 324), de bármelyik másik kettőben is.

Itt eszembe jut az olasz elméleti fizikus, a kvantumfizikát (a legújabb kísérletekkel még nem bizonyítható elméletei alapján filozófiának is tekintett

kvantummechanikát) népszerűsítő könyveinek sora, melyekben egyes fizikai kérdések megvilágításához rendszeresen használ föl klasszikus és kortárs szépirodalmi művekből vett idézeteket. (Lásd például a *Fehér lyukak* című könyve [2024] népmesei és Dante-idézeteit, illetve a természettudományos fejtegetések közé illesztett filozofikus és naplóesszé-reflexióit; valamint a *Helgoland – Hogyan változtatta meg világképünket a kvantumelmélet* [2022] című korábbi munkájának Shakespeare- és Platon-, Goethe- és Pirandello-, Hegel- és Arisztotelész-idézeteit).

Hogyan jön ide Seneca?

Somlyótól és a könyvek (az olvasmányélmények, az ihletek és ismeretek) teremtette relációktól pedig vissza is juthatunk Eco promémafölvetéseiig. Csakhogy előtérbe kerülhet az Eco és Somlyó által is fölvetett „sok könyv” kérdésének egy másik aspektusa is.

Seneca II., *Az olvasás művészete* címen ismert erkölcsi levelében figyelmeztet arra, hogy a sokféle szerző sokféle könyvének olvasása „bizonytalanságot és állhatatlanságot” válthat ki az emberben, mert „sehol sincs az, aki mindenütt óhajt lenni”. Ezért „meghatározott szellemekkel”, azaz jól megválasztott szerzőkkel érdemes az időt tölteni, nem pedig úgy, ahogy az utazó jár a „vendégbarátokkal”. Ha valaki minden ételbe belekóstol, „a különböző s összevissza ételek csak beszennyezik a gyomrot, s nem táplálják”. S ezt az összegzést kapjuk tőle tanácsként: „Mivel tehát annyi könyvet nem tudsz elolvasni, amennyivel rendelkezni szeretnél, elég, ha annyival rendelkezel, amennyit el tudsz olvasni.” (Seneca 2024, 7–8. – S. Gy.)

Ha viszont sokfélét olvas az ember – hiszen rendszerint csak a végén derül ki, hogy érdemes volt-e elolvasni –, ki kell ragadni egy gondolatot, mely tanulságos az elmélkedés számára, vagy ami támaszt jelenthet „a szegénységgel és a halállal és hasonlóképpen a többi bajjal szemben”. Ő maga is így cselekszik: „a sokféle dologból, amit elolvasok, valamit erősen megtartok” – így történt ez Epicurus (Epikurosz, a Kr. e. 4–3. században élt gondolkodó, a „gyönyör” fogalmát középpontba helyező epikureus filozófia névadója és megalapozója) művével is. Seneca gyakran idézte – itt azzal a megjegyzéssel, hogy át szokott menni „az ellenséges táborba is”, utalva arra, hogy sztoikus

filozófusként nem lehet teljes az egyetértése az epikureusokkal –, olykor a megbecsülés hangján, nem vetve el gondolatainak inspiráló erejét, máskor vitatkozva vele.

A vita hangján idézi itt is a „tisztességes dolog a szegénység, ha derűsen viseljük el” gondolatát, hozzátéve, hogy ha derűsen viseljük el, akkor már nincs szó szegénységről – „akinek ugyanis a szegénység nincs nehezére, az gazdag” (Seneca 2024, 8. – S. Gy.) Erről Montaigne „méh-hasonlata” juthat eszünkbe – ami össze is köt minket Senecával. Montaigne esszéinek világát magyarázva szívesen hivatkoztam André Gide jellemzésére a „könyvműveltséggel” kapcsolatban. Már a 16. században – s az évszázaddal korábbi erasmusi tradíciót megelőzően Aquinói Tamásnál, vagy még sok száz évvel korábban Augustinusnál – is gyakori volt az idézetek használata az érveléshez. Montaigne azonban megjegyezte, hogy „hiába tömjük meg bendönket hússal, ha nem emésztjük meg, ha nem válik vérünkkel, nem táplál”. S ehhez emelte hozzá Gide a számára kedves képet, mikor a szerző magát a méhhez hasonlította, amely „itt is, ott is fosztogatja a virágokat, de azután mézet sző zsákmányából, s ez már egészen az övé” (Montaigne 1991, 7).

Szépnek, érzékletesnek – és eredetinek tartottam. Aztán olvasom Seneca 84. erkölcsi levelét (*Az igazi olvasmány kiválasztása* – K. Á.), melyben ugyan panaszkodik, hogy a sok olvasás ellustítja a testet, ám azt egy percre sem hagyja abba. Az olvasás melletti érv, hogy ne elégedjen meg pusztán önmagával, de ismerje meg mások felfedezéseit, s töprengjen el azon, mire kell még rájönnie. Ha a szellem belefárad a tanulásba, az olvasás fölfrissíti. „Csak” írni, de „csak” olvasni sem szabad, fölváltva kell írni és olvasni: az egyik kimerít, a másik felold. A harmadik érve pedig éppen azt bizonyítja, hogy az idézett méh-hasonlatot Montaigne Senecától kölcsönözte – Seneca pedig Vergiliustól (az *Aeneis*ből emelt át egy idézetet).

„Mondják, a méheket kell utánoznunk, akik ide-oda röpködnek, s gyűjtik a méz előállítására alkalmas virágokat, azután amit behordtak, elrendezik, sejtek szerint szétosztják, és ahogy Vergiliusunk írja: rekeszekbe sűrítik a csorgó mézet, s édes nektárral töltik meg a lépet.” (Seneca 2024, 155. – K. Á.) Némi kitérő után megismétli, hogy „nekünk is ezeket a méheket kell utánozni”, majd úgy folytatja, hogy „amit különféle olvasmányokból összehordtunk, szétválasztani (hiszen elkülönítve jobban megmaradnak), azután szellemünk erőfeszítésével és tehetségével egyetlen csemegévé gyúrni össze e számtalan

kóstolót” (Seneca 2004, 156. – K. Á.). Új minőséget kell belőle létrehozni – s „még ha nyilvánvaló volna is, honnan ered, legyen nyilvánvaló, hogy mégis más, mint az eredeti”. Amit olvasunk („felhörpintünk”), ne maradjon számkra idegen, hanem szellemi táplálékainkat is „emésszük meg”. Ha „csak” olvassuk, megmaradhat az emlékezetünkben, ám ha részünkké tesszük: a szellemünké válik (vö.: Seneca 2024, 155–157. – K. Á.).

Szövegek és értelmezések

Bodoni antikváriusnak megmaradtak ugyan az olvasmányemlékei, ám nem maga az olvasmány élménye hatott, hanem pusztán a könyvekből szerzett információ működött. Mondhatni, az információ nem kapcsolódott össze az élménnyel. A „túl sok könyv” mellett a „túl sok információ” valóban inflációs, értékvesztő hatású lehet. Eco arra is figyelmeztet, hogy a link „veszélyes szirén” – megeshet, hogy az interneten *A tiszta ész kritikájától*, az egyik kattintástól az ötödik vagy hatodik kattintásra egy pornóoldalon kötünk ki – mint arról az *Egy bűnös éjszaka krónikája* című kromi is beszámol (vö.: Eco 2007b) –, azonban igyekszik megnyugtatni, hogy mégsem kell félni a hipertextustól. A világháló ugyan szinte bármit bármivel össze tud kapcsolni, a személyes olvasatot vagy az emberi alkotást nem az internet hozza létre. S az olvasó nem igazán szeretne lemondani arról az élvezetről, feszültségről és izgalomról, hogy váratlanul érje a történet vége, vagy pedig ő maga legyen olvasás közben a nyomozó, s még olyan tetteket is alkalmas földeríteni, amit az író, a tettes el sem követett (vö.: Eco 2007b, 148–151).

Nyomozás folyik *A rózsza* nevében is – egyrészt a meggyilkolt szerzetesek ügyében, valamint a jelek és jelentések után, a fiktív elbeszélő identitásának felfedezői vágyáról nem is beszélve. (Az inkvizítor is nyomoz, ő azonban az ellenpélda, hiszen az ideológiai prekonceptió nem engedi meg, hogy a jelek a maguk valóságában tárják föl a jelentéseket.) A regény hősei (a Holmes és Watson archetipikus párost imitáló „nyomozó” Vilmos mester és tanítványa, a novícius Adso) „olvassák” a világot – mert nemcsak a betűket lehet olvasni, hanem a csillagokat és a kártyalapokat, a gesztusokat vagy a táncos mozdulatait is. A megnevezetlen észak-itáliai bencés kolostorba érkezéskor tájleírás fogadja a regény olvasóját, s a látványélmény összekapcsolódik a belső

(érzelmi) állapotváltozásokkal: a félelemmel s „valami bujkáló nyugtalansággal”. Vilmos – Roger Bacon tanítványaként – már itt bebizonyítja, hogy a jelekből kiválóan tud következtetni magukra az okokra is.

(A *Széljegyzetekben* – a „nyitott mű” elméletének egészében ellentmondó utólagos kommentárban – írja, hogy szívesebben helyezte volna regényét a 13. századba, ám azért játszódik a történet mégis 1327-ben, mert lehetőleg angol nyomozóra volt szüksége, aki remek megfigyelő, s otthon van a nyomok értelmezésében. „Ilyen tulajdonságok csak ferences környezetben és Roger Bacon után fordulhattak elő; ezenkívül fejlett jelelmélet az ockhamisták előtt nem létezett [...]. A jeleket csak Bacon és Ockham között használják arra, hogy általuk egyedi dolgokra következtessenek.” [Eco 2023, 706])

Az apát lovának keresése közben figyelmezteti a novíciust arra, amit egész úton tanított neki: „miként kell fölismerned azokat a nyomokat, melyek segedelmével úgy szól hozzánk a világ, mint valamely nagy könyv”. S a világ rejtett értelmének a felderítése is csak az írott szövegek és a természet könyvének olvasása révén lehetséges – a szimbólumok segítségével beszélget Isten is a teremtményeivel, és „az örök életről ad hírt nekünk” (Eco 2002, 32). A végső dolgok ugyan mindig homályosan fejezik ki magukat, Adso hamarosan megértette, hogy Vilmos „nem csupán a természet nagy könyvének az olvasásához értett, hanem ahhoz is, hogy miként olvassák és értelmezik a szerzetesek a megírt könyveket” (Eco 2002, 33). S első sorban a könyvek utalnak a középkori kolostori kultúrára, illetve általában a Tudás teológiai-filozófiai megítélésére.

Az író és olvasó közötti „bensőséges viszonyt” a hipertextualitás szükségszerűen föllazította. (vö.: Tonnac 2010, 6). Amit kultúrájának nevezünk, „valójában a válogatás és szűrés hosszú folyamata” – Eurpidészt, Szophoklész vagy Aiszkhüloszt tartjuk ma a legnagyobb görög tragédiaíróknak, de amikor Arisztotelész vette számba e műfaj korának legnevesebb képviselőit, egyiküket sem említette, ami fölveti a kérdést, hogy Arisztotelész értékrendjében a ránk maradt három szerzőnél jobbak is voltak, csak elvesztek? (Tonnac 2010, 9) Eco példája szerint – amikor *A rózsá neve* végén leégő könyvtárról beszél – azzal, hogy bizonyos könyveket elkezdtek minél biztonságosabbnak vélt helyekre, például jól elzárt kolostori könyvtárakban menekíteni, már megkezdődött az irodalom szűrése (vö.: Eco et al 2010, 31). Hozzáteszi: amikor arról dönt valaki, hogy mit fordít le például a reneszánszban

az ókori irodalomból felbukkant művek közül, szintén valamilyen szűrést végzett. S egyre bizonytalanabbá tesz a kérdés, hogy vajon, ami könyvben őrzött tudás és ostobaság ránk maradt, az a valódi arányt tükrözi-e az ember zsenialitása és önpusztítása között? (vö.: Tonnac 2010, 10–11)

A könyvbe írt bejegyzéseinkből kirajzolódik a könyvhöz való személyes viszonyunk története is – vallja Eco (2010, 18). A kollektív emlékezetnek (kultúrának) kettős szerepe van: bizonyos adatok megőrzése mellett másokat, melyek főlegesen terhelik agyunkat, engedje feledésbe merülni. Eco itt idézi föl Borges *Funes, az emlékező* című novelláját (Eco et al 2010, 64), melyben Funes mindenre emlékezik, ami pedig Eco szerint pontosan a kultúra ellentéte – nincsen benne ugyanis szelekció. A modern kor emberének tulajdonképpen „a szintézis művészetét” kell megtanulni, továbbá az összehasonlító kritikai elemzés képességét. Azaz: hogyan lehet ellenőrizni a különböző forrásokból – például a világhálóról – származó információk hitelességét; s kinek-kinek magának kell érelemmel felruháznia azokat, diskurzusba helyeznie, viszont minden kollektív diskurzus csak egy közös tudás alapján képzelhető el (Eco et al. 2010, 67–68; 78–79).

A Borges-elbeszélés többszörös olvasati játékra inspirál. Egyrészt az emlékezés viszonylagos voltára igyekszik a figyelmet ráirányítani – a bevezetőben mintegy tíz alkalommal használja az író az „emlékszem” kifejezést, de már az elején leszögezi: az immár halott Funesen kívül senki másnak nincs joga azt állítani magáról, hogy „emlékszik”, s maga is nem egyszer zárójelbe teszi – mintegy az „emlékszem” szót helyettesítve – az „azt hiszem” fordulatot. Ezt fokozza az álommal való párhuzam (az ő emlékezése olyan, mint „részletekből összetákolt álom”). Ireneo Funes egy lovasbaleset következtében nem az emlékezőtehetségét veszítette el, hanem attól fogva mindenre emlékezett, tizenkilenc éves koráig maga is „mintegy álomban élt; csak nézett, de nem látott, csak hallgatott, de nem hallott, és elfelejtett mindent, majdnem mindent” (Borges 1986, 133). Érdeklődött az idegen nyelvek iránt, szótárral tanult latinul, hogy elolvassa Plinius *Naturalis historia* című kötetét, s annak is különösen az emlékezésről szóló fejezete foglalkoztatta.

Funes emlékezőképességével együtt észlelőképessége is bámulatos tökéletesedésen ment át, „nem egyszerű emlékei voltak; minden látvány hőmérsékleti, izomerő- stb. képzetekhez kapcsolódott nála”, illetve: „a legjelentéktelenebb emléke is tüzeesebb és elevenebb volt, mint a mi észleletünk a testi

gyönyör vagy a testi fájdalom nyomán” (Borges 1986, 133–134; 136). Egy teljes nap fölidézése nála egy teljes napig tartott, tehát nem élt, hanem emlékezett, ezért mondhatta az elbeszélnek, hogy: „*Uram, az én emlékezetem olyan, mint egy szeméttároló.*” A szelektálás hiánya tehát nem teszi láthatóvá az értékes és az értéktelen, a fontos és a jelentéktelen közötti különbségtételt. Kísérletezett azzal is, hogy minden számnak, minden szónak külön nevet adjon, saját szám- és nyelvrendszer alakítson ki – egy időben arra is gondolt, hogy addigi élete minden napját hetvenezer emlékre korlátozza, aztán beszámozza őket, de rájött, hogy ez a feladat végtelen volna és haszontalan. Gondolkodási képessége nagyjából eddig terjedt, mert ugyan könnyűszerrel megtanult bármelyik nyelvet, „nem volt erős oldala a gondolkodás”. A gondolkodás ugyanis azt jelenti – írja Borges -, hogy „eltekintünk eltérésektől, általánosítunk, elvonatkoztatunk. Funes zsúfolt világában csakis részletek voltak, szinte közvetlen részletek” (Borges 1986, 137).

Az emlékezés – vagy annak „ábrázolata”, az emlékezet reprezentációja (Eco regényében a személyes emlékezet hiánya) – nemcsak akként lesz az alkotás része, hogy a mű visszaidéz egy megtörtént eseményt, és a narrátor-szereplő az emlékezet terébe kerülve próbál rájönni arra, hogy mi történt, de az egyszerre felidéző és teremtető ereje révén értelmezi azt is, mi történhetett volna. S ami megtörténhetett, az a műben meg is történik, a lehetséges valóság így nem lehetőség, hanem művészi tény. Az emlékezet – emlékezés-ként, a szubjektív „én” és a benne élő vagy életre keltett valóságkép összehangolásának vagy értelmezésének a folyamataként – arra is képessé válhat, hogy megváltoztassa a múltat. A narratív irodalmi mű azzal, hogy elbeszéli, egyúttal értelmezi is az „eseményt”. A *homo narrans* maga is emlékezetet hoz létre. Noha az emlék „nyelvi létezőmódja” feltételez valamilyen referenciát (a „megtörtént” vagy a „megtörténhetett volna” utalását, illetve a „miként történt valójában?” kérdését), de épp a nyelvi létmód miatt lesz az emlékezés a képzelettel egyenértékű a műben. Eco és Borges ismét termékeny dialógust folytat. Utóbbi írja, hogy nagyrészt az emlékek alkotják az embert, „az emlékezés pedig nagyrészt felejtésből áll” (Borges, 2021, 442).

Eco a *Loana királynő titokzatos tüze*ben nemcsak az olvasásról szóló anekdotikus részletet idézte föl a beszélgetéskötetben, hanem a Funes-példát is fölhasználta a regényben, valamint a kultúra és a szelektálóképesség közötti összefüggésről szóló érvelésében. Bodoni úr, az antikvárius immár a nagy-

szülői házban rejlő gyermekkori olvasmányait fedezi föl, megszállottan igyekezve rekonstruálni a baleset következtében elvesztett érzéki és autobiografikus emlékezetét, s amikor észleli magán a fizikai fáradás jeleit, az „Emlékező Funes” példájával figyelmezteti magát.

„Ha ebben a papírtengerben akarom magam rekonstruálni, olyan leszek, mint az Emlékező Funes, percről percre, elejétől a végéig újraélem a gyermekkort minden éjjeli falevéltrezdülésével, minden reggeli tejeskávéillattal együtt. Túlás. És mi van, ha a végén így is csak szavak maradnak, azok pedig nemhogy átállítanák azt a váltót, amely szabad utat engedne végre az igazabb, rejtett emlékeimnek, inkább még jobban összezavarják szegény beteg idegsejtjeimet?” (Eco 2007, 176–177.)

Az „olvasó” Bodoni alakját Eco nagyrészt saját műveltségi anyagából, saját emlékeiből és olvasmányélményeiből mintázta meg, vendégszövegei saját gyűjtéseiből, céduláiból származnak. A szó szerint vagy tartalmi utalásaiban idézett olvasmányok már befogadott és értelmezett szövegek, melyek újabb értelmezési rétegben tárulnak elénk a regényfikció kontextusában. Az írás során elevenednek meg az olvasmányok, de Eco figurájának helyzete más, mint a Borgesé: Funes egy baleset után kezd mindenre emlékezni, Bodoni pedig egy baleset után veszíti el, érzékei és érzelmi emlékezetét. Fölmerülhet ugyan a kérdés, hogy melyikben rejlik az identitás, a válasz egyértelmű: nem a „papír-emlékezetben”, hanem az érzékiben-érzelmiben.

A regényfikcióba emelt olvasmányok tehát már többszörösen értelmezett szövegek, s ebben az interpretációs folyamatban az ősnymotatványok vagy bibliofil kiadványok mellé emeli az író az 1930-as és 1940-es évek populáris, illetve ideológiai célzatú kiadványait: az ifjúsági olvasmányok mellett például képregények, újságok, tankönyvek, filmplakátok, kották, dalszövegek, hanglemezborítók, a serdülő fantáziát mozgósító képes lapok egyaránt előkerülnek a padláson és a régi ház rejtett szobáiban föllelt dobozokból.

„Az idők során minden könyvre ráakódik az időközben született összes értelmezés – mondja Eco. – Mi már nem úgy olvassuk Shakespeare-t, ahogyan ő megírta. A mi Shakespeare-ünk tehát sokkal gazdagabb, mint akit akkoriban olvastak. Ahhoz hogy egy főmű főmű legyen, elegendő, hogy ismert legyen, azaz hogy felvegye az általa ösztönzött valamennyi értelmezést, amelyek aztán hozzájárulnak a mű meghatározásához. Az ismeretlen főműnek még nem volt elég olvasója, olvasata és értelmezése.” (Eco 2010,

146–147) A bevezető gondolatát folytatva korábban Eco kifejtette egyébként, hogy „az egyes kultúrák szűrőkként működnek, meghatározva számunkra, mit kell megőriznünk és mit kell elfelejtenünk. Ilyen értelemben közös alapot kínálnak számunkra, a tévedésekkel szemben is. [...] Minden diskurzus csakis a közös enciklopédia alapján képzelhető el.” (Eco et al. 2010, 79)

S az „ismeretlen főműről” szóló részben a beszélgetőtárs, Jean-Claude Carrière hozzászól Eco észrevételéhez: „Természetesen minden olvasat visszahat a műre, akárcsak ránk az átélt események. Egy nagy könyv mindig élő marad, velünk együtt növekszik és öregszik, de sosem hal meg. Az idő megtermékenyíti és átalakítja, míg az érdektelen művek elmaradnak a történelem mellől és elenyésznek.” Eco erre megállapítja, hogy a *Don Quijote* – szóról szóra a Cervantes szövege – a 17. századhoz képest a 21. században átértelmeződik, „egész jelentése megváltozik, mert ugyanaz a mondat, ha ma írják le, nem ugyanazt jelenti, mint akkor. És mi magunk is másképp olvassuk, a végtelen sok olvasat miatt, amelyek mind valami módon az eredeti szöveg szerves részeivé váltak.” (Eco et al. 2010, 147–148)

Kapcsolódjék be ismét Borges is a dialógusba! Az *olvasó babonás etikája* című esszéjében írja, hogy sokszor nem a nyelvi megformáltság emeli ki egy irodalmi művet a többi közül, hanem a tartalom, amelyhez a forma csupán alkalmazkodik, de nem kívánja azt a maga dominanciájával megváltoztatni. Miután axiomatikus igazsággént fogadták el, hogy a *Don Quijote* remekmű, föl sem merült, hogy a legnagyobb, talán egyetlen vitathatatlan értéke a lélek-tana. Az argentin író szerint Cervantes nem volt stilisztá, és sokkal jobban érdekelte őt Don Quijote és Sancho sorsa, „mintsem hogy hagyta volna, hogy rabul ejtsék tulajdon szavai” (Borges 2021, 41) S hogy vajon a szavak jelentése tartja-e fogságban az embert, vagy pedig az ember igyekszik korlátozni, saját magára szabni a szavak jelentését? Látens – csak távoli relációkban létező – válaszként ezért jelentheti ki Eco antikváriusa, hogy a gyermekkorát reprodukálандó szövegek és képek nem a saját, hanem egy nemzedék gyermekkorát segítik újraélni. S a *Loana királynő titokzatos tüzében* pedig egy másik korábbi szöveg, a *Cyrano* (valamint annak egy diákkori előadása) kap kiemelt szerepet, melynek végén elmulasztotta a „jó kérdést” föltenni lehetséges – és mindvégig keresett – szerelmének.

„... hiszen csak álmodod, hogy írsz!”

Míg az antikvárius önnön képzeletvilágát is igyekszik újra életre kelteni a valóságos helyszínnek bejárásával – mint Don Quijote külső világba lépésének legelső pillanatától kezdve –, a képzelet és valóság határai elmosódnak. Ungvári Tamás hívja föl rá a figyelmet, hogy Kundera a regényművészetéről szóló esszéiben emblematisztikus pillanatnak tartotta, mikor Don Quijote kilép házának kapuján, „és nekiütközik a világnak” – ez egy új időszámítás kezdete, hamarosan varázsát veszíti a világ, s a lovag „keserves kalandok révén dőbber rá, hogy az ő igazsága már nem érvényes” (Ungvári 2017, 15–17). A Kundera-féle értelmezésre később is visszatér: „Amikor Isten lassan elvonult arról a helyről, ahonnan a világegyetemet és annak értékrendjét irányította, ahol elválasztotta egymástól a jót meg a rosszat, és értelmet adott mindennek, Don Quijote kilépett házának kapuján – és nem ismert rá a világra. Mert a világ, minthogy eltűnt a Legfőbb Bíró, egyszerre csak félelmetesen többértelműnek látszott, az egyetlen isteni Igazság száz és száz viszonylagos Igazsággá bonlott, ezeken osztoztak az emberek. Így született meg a modern idők világa s vele a regény, ennek a világnak képe és modellje.” (Idézi: Ungvári 2017, 173)

S ez az új világ újfajta létbizonytalanságba taszítja az embert, aki a kiutat csak az egység helyreállításában találhatja meg, és amit – mivel kevés a befolyása a külső eseményekre – a benső formálásával tudna csak elérni. A bensőt pedig a képzelet és a tapasztalat összehangolásával lehet formálni (vö.: Ungvári 2017, 173–174). Borges a képzelet és az emlékezet meghosszabbításának eszközeként beszél a könyvről (Borges 1992, 9). A Nobel-díjas olasz elméleti fizikus, Guido Tonelli is azt vallja, hogy „a képzelőerő az emberiség valaha is megalkotott legerősebb fegyvere”, s ennek a képzelőerőnek köszönheti maga a természettudomány is a megszületését, és ezért következtek be a paradigmaváltások is, melyek – mivel alapvetően relációváltozásokról van szó – megváltoztatják az emberek gondolkodásmódját (Tonelli 2021, 214).

Vajon Bodoni (akinek még arra is az identitása utáni nyomozás során kell rájönnie, hogy gyerekkorától Yambo-nak nevezik) melyik világot tekintse képzeletbelinek? Tízévesen, 1942-ben, miként egy akkori fogalmazása tanúskodik erről –, tényleg meg akart halni Itáliáért? Paola, a felesége szerint csak jó jegyet akart kapni, szeretett volna megfelelni a tanárnak, így azt írta, amit

ő olvasni akart. Majd kilenc hónappal később, mikor már a világ céltalanságáról írt allegóriát, csak azért, mert más tanára lett. „Egy új tanár felszabadíthatja valakiben azt a kritikai szellemet, amit a régi nem engedett kibontakozni.” (Eco 2007, 241)

Az antikvárius azonban továbbra sem tudja, mi történt vele az alatt a kilenc hónap alatt, ami a Duce szellemében írt hősi dolgozat és a „kiábrándult krónika” megírása között telt el. Aztán jöttek a képregények, melyek az iskolaitól eltérő nyelvezettel és látásmódjával ismertették meg, s ezek révén tett szert „valamiféle civil öntudatra”, a bélyegalbum pedig arról tanúskodott, hogy a pusztá bélyegek segítségével ismerhette meg a világot. „Így barangolhattam be én a nagyvilágot azokban az években, amikor átjárhatatlan sorompók, két ellenséges hadsereg közé zárva éltünk” (Eco 2007, 271; 286).

Közben tréfát űz vele az antikváriummi segítője, a csinos és tehetséges Sibilla – mint az összerakott töredékekből később rájön, így hívták (Lila) ifjúkori szerelmét is –, ugyanis az általa küldött katalógusba bekerült a leírás alapján egy Shakespeare fóliókiadás 1623-ból. Amit Sibilla olcsón eladott, így ki kellene venni a katalógusból mondta a lány a telefonba. Az antikvárius vérnyomása ismét kiugrik, hiszen a Shakespeare-fóliás „minden könyvgyűjtő kettes számú álma”! – Persze, mihamar kiderül, hogy csak próbára akarta tenni a lány Bodoni szellemi és szakmai frissességét. Mindenesetre közben elidőzik annál a gondolatnál, az „egyes számú” álmnál, hogy egyszer csak felbukkan egy idős és beteg hölgy, aki a dédapa könyvgyűjteményének darabjait bocsátaná áruba hogy legyen pénze gyógyszerre és orvosra, a számára jelentéktelen kollekcióban pedig ott van a 42 soros *Gutenberg-biblia* utolsó szabad, eddig ismeretlen példánya, hiszen a többi mind valamelyik könyvtár féltve őrzött kincse. Ha valóban előkerülne egy ismeretlen példány, annak az ára felbecsülhetetlen volna! (Vö.: Eco 2007, 291–292)

Eco a kerekasztal-beszélgetés során is kitér az ősnymtatványok kérdésére. Az ő tematikus magángyűjteményében harminc, 1452 és 1500 között kiadott könyv található, ám a kollekciót meghatározott szempontok alapján állította össze. „Egyfajta *Bibliotheca Semiologica Curiosa Lunatica Magica et Pneumatica*, azaz az okkult és hamis tudományoknak szentelt gyűjtemény. Megvan benne Ptolemaiosz, aki tévedett a föld mozgását illetően, de nincs meg Galilei, akinek igaza volt” (Eco et al 2010, 122) – a civilizáció, az emberi gondolkodás történetét ugyanis lehetetlen rekonstruálni a tévedések vagy

az ostobaság története nélkül. S a gyűjtői könyvkülönlegességek sorát áttekintve, az 1623-as Shakespeare-Fóliót megemlítve, Eco konkrétan hivatkozik a beszélgetésben a *Loana királynő titokzatos tüze* című regényére, melyben elbeszél egy történetet egy könyvkereskedőről és az 1623-as Fólióról.

„Ez minden könyvgyűjtő álma: megszerezni egy Gutenberg-bibliát vagy az 1623-as Fólió-t.” Az első nyomtatott bibliából nincs több a piacon – Eco látott kettőt New Yorkban, a vatikáni könyvtárban egyet kezében is tartott. „Minden gyűjtő álma, hogy egy napon rátalál egy idős hölgyre, akinek egy régi szekrényben van még egy Guteberg-bibliája. A hölgy kilencvenöt éves, és beteg. A gyűjtő kétszázezer eurót kínál neki ezért a régi könyvért, amely a hölgy számára egy vagyont jelent, s amelyből gond nélkül töltheti hátralévő éveit. No de fölmerül a kérdés: ha egyszer megvette, mihez kezd ezzel a Bibliával? Vagy nem szól róla senkinek, de az olyan, mintha az ember egyedül nézne egy vígjátékot: ki nevet olyankor? Vagy pedig elkezdi mesélni, de azzal egyszersmind riadóztatja a világ minden tolvaját. Esetleg letétbe helyezheti a városházán, biztos helyen, ahol annyiszor megtekintheti barátai-val együtt, ahányszor akarja. Na de nem kelhet fel az éjszaka közepén, hogy megérintse, hogy megszimogassa. Akkor pedig mi számít, hogy van-e az embernek egy Gutenberg-bibliája vagy nincs?” – s ezzel Eco össze is foglalta a regényben elmesélt, ennél jóval több tépelődéssel és morfondírozással színesített epizódot. (Eco et al 2010, 155–156; vö.: Eco 2007, 291–293).

Ám amikor visszautazni készül a solarai házból, kiderül, hogy Bodoninak mégiscsak a birtokában van egy Shakespeare-fóliáns. Nem az történt ugyanis, hogy megfeledkezett volna róla – a többi személyes emlékével együtt, melyek lassanként föltáruultak előtte –, hanem annak létezése egyáltalán nem is tudatosult benne. Elutazása előtt az utolsó felbontatlan doboz aljáról előkerül két nagyalakú régi könyv: egy biblia, ami iránt legfeljebb csak az utcai antikváriusok érdeklődhetnek, valamint egy százévesnél nem régebbi félbőr kötésbe illesztett, ám a feliratozatlan, megfakult márványos kartontáblája mögött a 17. századot felvillantó kötet.

„A tipográfiája, a kéthasábos tördelése láttán elakadt a lélegzetem, és már lapoztam is vissza a címlaphoz: *Mr. William Shakespeares Comedies, Histories, & Tragedies*. Shakespeare-portré, *printed by Isaac Iaggard*... Kész infarktus még annak is, akinek rendben van az egészsége. Semmi kétség nem fért hozzá, és ezútal nem Sibilla akart megviccelni: ez bizony az 1623-as fólióki-

adás itt-ott halvány nedvességfoltokkal tarkított, széles margójú, komplett példánya volt.” (Eco 2007, 333–334)

Bodoninak semmilyen elképzelése nincs arról, hogyan került a nagyapa birtokába, valószínűleg örült, hogy hozzájutott egy Shakespeare-összeshez, de nem volt módja utána nézni aukciós katalógusokban. Az antikvárius nagybátyjának családja ezt a fóliókiadást is a padlásra száműzte, „és azóta ott lappangott, negyven éve, miután valahol másutt már több mint három évszázada várt-várt a sorsára” (Eco 2007, 334).

Ekkor jön a fordulat! Sűrűsödik a köd, ami az első lapoktól kezdve a fikció és realitás mezsgyéjén tartja a regényt, Bodoni magához tér, emlékszik mindenre, egy ágyban ébred, valóságnak tűnik minden, amit korábban elmesélt: Solara, a nagyapa, a házvezetőnő, a kutatás, a Shakespeare-fóliáns... S arra gondol, hogy másodszor is baleset érte, és újra kómába zuhant. Mindenre emlékszik, de nem tud életjelet adni magáról, Paola fogja a kezét. „De csak a gondolat van bennem, működés semmi. Semmi érzékelés” – lehet, hogy egy hete, egy hónapja, egy éve van már ott (Eco 2007, 347).

Az emlékek még visszább viszik az időben, a kisgyerekkorba. Az emléktöredékek kronológiai zűrzavarban, egyre gyakoribb a köd, s egyre tisztábban rajzolódik ki a fasizmus és az olasz ellenállás képe. Josephine Baker fedetlen keblű képe előtt az első ejakuláció, a gyónás, az ifjúi erények gyakorlása; keverednek az olvasmányok és a valóság emlékképei, hogy bizonyítsák: az olvasmányok és a képes lapok is a valóság részei. A „valóság” sok-sok eseménye is a könyvek „képzeletéből” született (vö.: Eco 2007, 453). Yambo (Bodoni) az *Élőhalott* című könyvvel a kezében látja önmagát, s rájön, hogy bizony ez már ő maga, nem a gyermekora, hanem a később választott élete.

„Sohasem keveredtem ki a könyvekből: jól tudom ezt ebben a folyamatos álom-ébrenlétben, de rájönni abban a pillanatban jöttem rá, amelyre most visszaemlékszem.” (Eco 2007, 446) De ha mégis kómából ébredszik, s keverednek a közvetlen környezetének érzéki benyomásai a ki tudja mennyi idő alatt átélt húsz esztendővel az életéből, kómában „nem emlékszik, hanem álmodik az ember”. S oly gyakran „hamis emlékeket álmodunk magunknak”; s fölmerül a kétség, hogy „az álmainkban esetleg mások emlékeit tesszük a magunkévá” (Eco 2007, 466).

Mielőtt megelevenedne előtte *Loana királynő titokzatos tüzé*nek képes (kép-regényes) története, az író lezáratlanul hagyja Bodoni sorsát, nem árulva el,

hogy felébred-e, mi történik vele és a köddel, visszazuhan-e valami ködös álomba. „Nem tudom, álmodhatja-e az ember, hogy alszik, de annyi bizonyos, hogy ha álmodom, akkor azt is álmodom, hogy most felébredtem, és visszaemlékszem a látottakra.” Az álomkép elején kirajzolódnak az iskola neoklasszikus oszlopai s egy hosszú lépcsősor magasodik előtte. Mintha lélekben volna elragadtatva, ezt hallja: „Amit most látni fogsz, írd meg csak nyugodtan a könyvedben, úgysem olvassa el senki, hiszen csak álmodod, hogy írsz!” (Eco 2007, 471; 473)

Finálé

A „látványos, borzongató, magával ragadó, abszurd és harsány fináléban” – tulajdonképpen Yambo képzeletében – „összekeverednek valódi gyermekkorának és gyermekkori olvasmányainak figurái, az általa rekonstruált élet-történet és a fantasztikus történetek cselekménye; a múltidéző képeket Eco kollázsai váltják fel” (Bárány 2007).

A látomásban szertelen sorban kapcsolódnak egymáshoz a legkülönbözőbb helyekről felvillanó és átértelmezett képek. A különös szövegkollázs forrásai közt fölfedezzük a Jelenések könyvét és a Flash Gordont, a kínai és az ősi sumér (madáremberek) mitológiát; keveredik egymással a sci-fi és a bibliai apokalipszis, feltűnik a Fenevad és a hét trombita; fölvonul a modern mágusok sora és a Dragon Lady, a hét törpe; az olasz partizándalok ritmúsára életre kelnek a *Gyermekeim könyvtára* alakjai, Sandokan és Cyrano. Újra lejátszódik a nevezetes diákelőadás, mely Bodoni újraalkotott emlékei közt nem más, mint az elmulasztott Alkalomnak valamilyen nyomasztó emléke a szerelem lehetőségére. Látomásos asszociációkban követi egymást Josephine Baker és Diana Palmer, Flint kapitány és az ifjúi erényre okító plébános, hogy a „sugárzó apokalipszis befejezéseképpen” megjelenjen a keresett leány, Lila (Sibilla), akit nem akarna zaklatni vágyaival, ezért lehet, hogy jobb, ha megmarad messzi hercegnőnek.

A finálé látszólagos szertelenségében folyton visszatérnek a bibliai apokalipszis képei, de Yambo látomásában a bibliai szöveg elemei lebontódnak, az idézetek során felcserélődnek és átalakulnak, összeolvadnak a popkultúra – s ezen belül a képregények – motívumaival és alakjaival. Az Eco regényeiben

azonosítható apokaliptikumról szóló tanulmányában Palazzolo (2022) külön is kiemeli az egész oldalas képek szerepét, melyek így a mellette lévő szöveg „fordításai” lesznek, avagy „vizuális materializációk”. S oly módon színezik képregénnyé a látomást, mint ahogy a serdülő Yambo próbálta elképzelni a lehetséges világokat a képregényekből. Lila arcát keresi az apokalipszisben is – az elveszett szerelmet, „az édent” a végítéletben –, de a kronosz végével a kairosz, a megfelelő idő, az alkalom lehetőségét is elmulasztotta. A lépcső takarásba kerül, a nap elsötétül, a keresett arc, „a kielégíthetetlen értelemkeresés pótléka” nem jelenik meg. S azzal, hogy kimondhatatlan és ábrázolhatatlan marad (Palazzolo 2022, 155–156), az „isteni” erő, a teremtő lényeg sem formálódik újra.

Ez az utolsó rész *A lista mámorában* (Eco 2009, 321–327) ismertetett „kautikus felsorolás” példája is lehetne. Olyan heterogenitásról van szó, mely a szürrealisták eljárásához áll közel – „összekapcsoló” felsorolás abban az értelemben, hogy a különböző dolgokat „közös platformra hozza”, ekképp „a közös nézőpont és kontextus koherenciáját” kölcsönzi a felsorolt dolgok együttesének. Ez szemben áll a töredezettséget hangsúlyozó „széttagoló” felsorolással (Eco 2009, 321–322). Noha a *Loana királynő*... fináléjában látszólag a rendezetlenség hatalma veszi át a rendteremtő szándék helyét, mindegyik látomásrészlet egy közös cél felé halad: nem az egész múltat szeretné a hős megfejteni, hanem annak csak egyetlen epizódját, ami kulcsot ad az „egész” megértéséhez. Proust még annak a kettős célnak a nyomába szegődött, hogy felidézze az eltűnt időt, hőse gyermekkorát, s vele az abszolútum keresésére induljon, avagy: az élmények és az emlékek teljességéből hívja elő az „igazi egzisztenciát”. Proust számára „a világ csak az álomban és az emlékezésben érik valósággá” (Ungvári 2017, 251). Eco Yambo-Bodoni figuráját (aki értelmezhető volna Eco alteregójaként is – mint sokan vonják meg ezt a párhuzamot –, de hiába esik születésük ideje szinte egybe, és hiába vannak életrajzi analógiák, a regény narrátora nem feleltethető meg az autobiográfiai énnek) szemügyre véve még abban sem lehetünk biztosak, hogy emlékezésről vagy álomról van-e szó.

Bárány Tibor (2007) szerint az elbeszélői alaphelyzet itt végletesen valószínűtlenné válik (továbbra is Yambo marad a narrátor, míg a regény utolsó mondatai azt sejtetik, hogy nem ébredt fel a kómából); szinte szabályos ifjúkori önéletrajzot kapunk: számos életrajzi párhuzam látható a kiskamasz

Yambo és a hasonló korú Eco között. Yambo „autografikus elbeszélőként számos irodalmi műfaj kódjait alkalmazza: hol ifjúsági regényt olvasva kísérvük figyelemmel a szomszéd falvakban lakó gyerekek háborúskodását, hol háborús kalandregény cselekményét követjük [...], hol a teodicea problémáját és a rossz metafizikai szerepét körüljáró filozófiai dialógus gondolatmenetének eredünk nyomába. [...] V]égül megtalálja elveszett emlékeit, felidézi szörnyű gyermekkori háborús kalandját és kínos, furcsa szerelmének történetét – és részletesen elemzi, hogyan függ össze az utóbbi az előbbivel.”

Kérdéses marad a (kollektív emlékezetet mozgósító) történelem elbeszélhetősége, hiszen ez az idő rekonstruálhatóságát is fölveti, ami nem ad objektív képet, a történetmondónak (így a történésznek is) ki kell ugyanis alakítania saját perspektíváját (vö.: Ungvári 2017, 319–320). Mindenesetre az emlékezet és identitás, az újrakonstruált személyes múlttal együtt átalakuló történelem relációjáról ezt olvassuk: „Nem tudom, hogy Loana királynő titokzatos tüze lobban-e fonnyadt agylebenyeimben, valamiféle elixír tisztogatná-e papírmemóriám megsárgult lapjait, melyeken még mindig sok folt teszi olvashatatlanná a szöveg továbbra sem ismerős részét, vagy én próbálom túlerőltetni az idegeimet. [...] V]alami mindjárt robban – vagy felfakad.” Végre talán megtudja, „hogyan adható elő a végtelenségig” Cyranó-jának zárójelenete, hogy megtudja, mit keresett egész életében...? (Eco 2007, 499; 500) „Groteszk és melodramatikus” vég: az utolsó pillanatban Yambo megpillantja – vagy képzeletében újrateremt? – gyermekkori szerelmének arcát, majd a nap elfeketedik (vö.: Bárány 2007).

A groteszk és melodramatikus jelzőhöz hozzátehetjük, hogy szürrealitásában, illetve iróniájában is fájdalmasan szép. A látomásjelleg a fikcióból (tehát a képzeletből), az irónia pedig a nosztalgiából (tehát az emlékezetből) fakad. A hiány szépsége megsebez, s a „hiány” egyúttal nyitottan is hagyja a művet. Nyitottság és rejtőzködés ugyanúgy ellentétben áll egymással, mint a rejtőzködő szépség átláthatósága. A *szép megmentése* című könyvében írja Byung-Chul Han (2021), dél-koreai születésű svájci filozófus, hogy a szépség elkerülhetetlenül titokként mutatkozik. Ebben az értelemben Bodoni múltja, illetve egész létezése: szép. S nem véletlenül gyakoriak a történetben az erotikus fantáziák. Minden „leplezés” vágyat ébreszt ugyanis. Augustinus interpretációjában Isten szándékosan homályosítja el a Szentírást metaforákkal, „képi köntössel”, hogy vágyakozást ébresszen iránta (vö.: Han 2021, 43.) A gyer-

mekkor archaikus toposza, ősjelenete, mikor felnézünk a csillagos égre, és hirtelen üressé válik az ég, nem látjuk a csillagokat. Ez a hiány révülettel vegyes szorongást ébreszt. Fájdalmasan szép.

„Azt hiszem, csak olyan könyveket szabad olvasnunk, amelyek mardosnak és furdalnak. Ha az olvasott könyv nem szól egy jót a fejünkre, hogy ébredjünk, minek azt akkor egyáltalán kézbe venni?” – írta Franz Kafka egy 1904-es levelében barátjának, Oskar Pollaknak (idézi: Manguel, 2001, 101). De itt már ismét egy újabb „történet” kezdődne...

Noha Borgeshez hasonlóan Eco is eljátszik itt az idő megszüntetésének az ötletével (vö.: Ungvári 2017, 390) – ami nem egyenlő a hegeli gyökerű „elidőzés szabadságának” szépségfogalmával, amikor a szubjektum összebékül az objektummal a szemlélődés közben (vö.: Han 2021, 75) – a „ki vagyok én?” kérdésre az is megadhatja a feleletet, hogy „mit keresek, mi a fontos számomra az életemben?” Erre a regényből nem kapunk direkt megoldást. A regényből *sem* kapunk. Különösen nem a finálé után, annak ellenére, hogy – a látszólagos káosz ellenére – megtörténik „a részek kényszermentes összehangolódása egy egészben” (Han 2021, 72–73). Az igazság szépsége rejtve marad. Nekünk kell összerakosgatni a válaszlehetőségeket a személyenként eltérő irodalmi élményeinkből, a különböző benyomásokból, emlékekből és töredékekből, mint Bodoninak, az antikváriusnak. Eco „nyitott művét” kell a magunk életére át- és ráírni, így folytatva vagy fejezve be azt. Mindez egyúttal azt is üzeni, hogy valóságunk része nemcsak egy megélt esemény, hanem az álom és a képzelet is; része lesz a valóságunknak minden, amit a könyvek kínálhatnak az embernek, életre keltve látomásokat és konkrét képeket, vagy közel hozva távoli, s jelenvalóvá téve elképzelt világokat.

A *Loana királynő titokzatos tüze* – A *rózsa* nevéhez hasonlóan – tulajdonképpen „a szemiotikus” Eco regénye, de a bibliofil Eco műve is vagy azé a filozófus-esztétaé, aki a „papírműveltségéből” teremt esztétizmusra alkalmas, mégis valóságként megélhető és értelmezhető univerzumot.

Irodalom

- BABITS Mihály (1978a): *Új klasszicizmus felé*. In: Uő.: *Esszék, tanulmányok 2.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 137–140. Első megjelenés: *Nyugat*, 1925/18.
<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00380/11630.htm> (2025. 11. 25.) Babits Mihály (1978b): *Kosztolányi*. In: Uő.: *Esszék, tanulmányok 2.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 516–524. Első megjelenés: *Nyugat*, 1936/12.
<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00611/19367.htm> (2025. 11. 25.)
- BABITS Mihály (1978c): *Könyvről könyvre*. In: Uő.: *Esszék, tanulmányok 2.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 5–91.
- BÁRÁNY Tibor (2007): Amit Yambo nem tudott. (Umberto Eco Loana királynő titokzatos tüze című regényéről.) *Litera*, 2007. április 13.
<https://litera.hu/magazin/kritika/amit-yambo-nem-tudott.html> (2025. 12. 19.)
- BORGES, Jorge Luis (1986): *Funes, az emlékező*. In: Uő.: *A titkos csoda. Elbeszélések*. Európa Könyvkiadó, Bp., 128–137.
- BORGES, Jorge Luis (1992): *A halhatatlanság*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- BORGES, Jorge Luis (2021): *A végtelen életrajza. Összegyűjtött esszék*. Jelenkor, Bp.
- CALVINO, Italo (1985): *Ha egy téli éjszakán egy utazó*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- CHVATÍK, Květoslav (2002): *Milan Kundera regényeinek világa*. Európa Könyvkiadó, Bp.
(Függelékben: Milan Kundera 1986-os *Előszava* Az élet máshol van amerikai, olasz és német kiadásához.)
- ECO, Umberto (1994): *Bábeli beszélgetés. Minimálnapló*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- ECO, Umberto (2001): *Gyufalevelek*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- ECO, Umberto (2002; 2023): *A rózsza neve*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- ECO, Umberto (2006): *Nyitott mű. Forma és meghatározatlanság a kortárs poétikában*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- ECO, Umberto (2007): *Loana királynő titokzatos tüze. Képes regény*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- ECO, Umberto (2007b): *Egy bűnös éjszaka krónikája*. In: Uő.: *Gyufalevelek*. Európa Könyvkiadó Bp., 154–156.
- ECO, Umberto (2009): *A lista mámore*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- ECO, Umberto – CARRIÈRE, Jean-Claude – TONNAC, Jean-Philippe de (Eco et al. 2010): *Ne remélje, hogy megszabadul a könyvektől*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- GÉCS Béla (2015): Az elegáns tipográfia és harmónia művésze. 275 éve született Giambattista Bodoni. *Magyar Grafika*, 2015/2. (59. évf. 2.) sz., 24–25.
https://epa.oszk.hu/00800/00892/00063/pdf/epa00892_magyar_grafika_2015_2_24-25.pdf (2025. 12. 11.)
- HAN, Byung-Chul (2021): *A szép megmentése*. Typotex, Bp.
- KUNDERA, Milan (1992): *A regény művészete*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- NEMES NAGY Ágnes (2022): *Olvasási módok*. In: Uő.: *A névtelenek senkiföldje. Összegyűjtött tanulmányok, esszék*. Jelenkor Kiadó, Bp., 671–673.
- MANGUEL, Alberto (2001): *Az olvasás története*. Park Kiadó, Bp.

- MONTAIGNE, Michel de (1991): *Esszék*. (André Gide válogatásában és Montaigne című előszavával: 5-28.) Kossuth Könyvkiadó, Bp.
- PALAZZOLO, Giuseppe (2022): Umberto Eco e l'Apocalisse. *Italianistica Debreceniensis* XXVIII. Debrecen University Press, Debrecen, 149–159.
<https://ojs.lib.unideb.hu/itde/article/view/12904/11296> (2025. 12. 16.)
- ROVELLI, Carlo (2022): *Helgoland – Hogyan változtatta meg világképünket a kvantumelmélet*. Park Könyvkiadó, Bp.
- ROVELLI, Carlo (2024): *Fehér lyukak*. Park Kiadó, Bp.
- SENECA (2024): *Erkölcsei levelek*. (Fordította: Sárosi Gyula [S. Á.] és Kurcz Ágnes [K. Á.]) Trubadúr Könyvek Kiadó, Bp.,
- SOMLYÓ György (1975): *Olvasni*. In: Uő.: *Két szó között. A költészet évadai*. 4. Magvető Kiadó, Bp., 318–326.
- SZÉNÁSI Ferenc (1994): *Italo Calvino*. Osiris – Századvég, Bp.
- TONELLI, Guido (2021): *Genезis. A világegyedtem születése hét napban elbeszélve*. Corvina Kiadó, Bp.
- TONNAC, Jean-Philippe de (2010): *Előszó*. In: ECO, Umberto – CARRIÈRE, Jean-Claude – TONNAC, Jean-Philippe de (Eco et al. 2010): *Ne remélje, hogy megszabadul a könyvektől*. Európa Könyvkiadó, Bp., 5–13.
- TRAINITO, Marco (2004): La manutenzione del sogno. Note sparse su „La misteriosa fiamma della regina Loana”. *Altro verso*. Quaderni di segni contemporanei 2(5.), 9–17.
- TRAINITO, Marco (2011): *Umberto Eco: Odissea nella Biblioteca di Babele*. Il Prato-Collana „I Centotalleri”, Padova.
- UNGVÁRI Tamás (2017): *Mi az idő? Eszmetörténeti panoráma*. Scolar Kiadó, Bp.

A három színvariációból álló, 1959-ben kiadott vatikáni karácsonyi bélyegsor egyetemes üzenete egyszerű és ünnepélyes: Krisztus megszületett

(Dr. Kocsis Attila karácsonyi bélyeggyűjteményéből – a tulajdonos és a Déri Múzeum engedélyével)

FEKETE KÁROLY

Karácsonyi örömhír papírszószékeken

Dr. Kocsis Attila Lépj közel! című bélyegkiállításának megnyitója¹

Örömmel és köszönettel fogadtam a rendezők meghívását, hogy nyissam meg a kiállítást, hiszen a gyűjtemény tulajdonosa, Kocsis Attila lelkipásztor számos bizonyogatást adta már annak, hogy a kultúráközvetítés hazai és határon túli ügyéért mennyi mindent tett. Persze más szervezni a közösség javaiból és megbízásából, és más az, amikor valaki egészen személyeset és egészen a magáéból ad. Kocsis Attila évtizedek óta gyűjti az egyházi és vallási témájú bélyegeket, főként a Biblia üzenetét hordozó, a templomokat ábrázoló, illetve a reformáció városait és személyiségeit bemutató bélyegeket.

Karácsonyra készülve, most ennek az „egészen személyes”-nek lehetünk a részesei. Nemcsak azért, mert egy magángyűjtemény darabjait láthatjuk, hanem azért, mert Kocsis Attila motívum-gyűjteményének témája, a „*Karácsony a bélyegeken*”, a legszemélyesebbig hat, hiszen a karácsonyi motívumot gyűjtő ember a Karácsony üzenetétől megérintett ember. Már a gyűjtési ág is személyes hitvallás a keresztyén identitásról, hitről, a megtestesülés és a megváltás csodájáról.

A bélyegek segítségével miniatűr remekek tárnak ablakot a karácsony univerzális üzenetére. Ha igaz Márai Sándor mondása, hogy „a bélyeg felragasztható halhatatlanság”, akkor a karácsonyi bélyeg üzenete még több: a Megtestesült Halhatatlanról szóló üzenet ránk ragasztásának eszköze. A karácsonyi örömhír papírszószéket kap a bélyegeken és a művészet sűrített eszközével üzenethordozó igehirdetőkké lesznek a kis táblácskák.

Kocsis Attila karácsonyi gyűjteményének azokat a darabjait válogatta ki kronológiai sorrendben, amelyek egy-egy ország első kiadású karácsonyi

¹ A debreceni Déry Múzeumban 2025. december 7-én elhangzott kiállítás-megnyitó szövegének szerkesztett változata.

bélyegei. Mintegy 270 országba kalauzol el bennünket a kiállító a bélyegekkel és az első napi borítékokkal, olykor bélyeg-ritkaságokat is bemutatva.

Meglepve tapasztaltam magam is, hogy a karácsony univerzális üzenetét olyan országoknak a bélyegei is hordozzák, amelyek más világvalláshoz tartoznak, de mégis kiadtak karácsonyi bélyegeket. Több iszlám ország adott ki olyan bélyegeket, ahol Máriáról és Jézusról szóló szúra-idézetek jelennek meg a képek körül. Az öböl-menti országok karácsonyi bélyegein túl megemlítem, hogy szerepelnek buddhista háttérű országokból is bélyegek, és látható a 2009-ben megjelent első kínai karácsonyi bélyeg, amely megerősíti, hogy a karácsony megérintő, népeket összekötő ünnep.

Más tablók, mint igazi névjegyek, árulkodnak történelemről, politikai változásokról, háborúkról, amikor a jeles nap különlegessé tételére határozott szándék volt, de nem önálló bélyeg vagy bélyegsor született, hanem csupán egy határozott felülbélyegzés egy korábbi bélyegre, mint például a kárpátaljai megszállás idején. Találunk olyan országneveket is, amelyek tiszavirág-életűek lettek, és ma már vagy nincsenek, vagy nem független országok, illetve azóta megváltozott névvel ismerjük őket. De a kérész-életűségből sem maradhatott ki a Békesség Fejedelmének Ünnepe.

Az első karácsonyi bélyeg 1898-ban Kanadában jelent meg. Ugyancsak látható a kanadai bélyegkiadás 100. évfordulójára kiadott karácsonyi emlékbélyeg is. Nagyon fontos filatéliai különlegesség az a tény, hogy az első kifejezetten karácsonyi motívumokat ábrázoló bélyegsorral Magyarország jelentkezett először, a Magyar Posta kiadásában. Büszkeséggel mondhatjuk ki, hogy Magyarország bélyegkiadása példát mutatott a világnak, mert az alkalmazott grafikának ebben a műfajában elkezdte terjeszteni a karácsonyi örömhírt. A Tóth Gyula tervezte bélyegen Lukács és Máté evangélista karácsonyi történetei jelennek meg: az örömhírt megéneklő angyalok, a pásztorok imádása és a három napkeleti bölcslátogatása.

Vasadi Péter költő, esszéista szavai hűségesen adják vissza ezek hangulatát: „A mennyei Atya bölcst faragtat, nem emlékművet. Pásztorokat mozgósít, nem hadsereget. Szelíd tudósokat indít útnak, nem agresszív sajtóíródákat, és puha sötétben dolgozik. Gyöngé szalma zizeg a vászonba bugyolált gyermek körül, s minden gyűlöleten, gőgön és elutasításon máig átragyog két szeretettől elszánt és komoly tekintet, anyjái és nevelő apjái.”

A világ első karácsonyi bélyegeként számontartott darab 1898-ban jelent meg Kanadában. A sorozat három színváltozatban készült, kiterített világtérképpel, pirossal (reprodukciónkon sötétebb árnyalattal) jelölve a Brit Birodalom területét, valamint a felirattal: 1898 Xmas, Christmas.

(Dr. Kocsis Attila karácsonyi bélyegyűjteményéből – a tulajdonos és a Déri Múzeum engedélyével)

Ha ránézünk Kocsis Attila bélyegtablóira, akkor nem kétséges, hogy a karácsony világszerte jelentős ünnep. De miért is?

A bélyegek segítenek megválaszolni ezt a nehéz kérdést, mert bármelyiket nézzük is, modern vagy klasszikus formában, komolyan vagy játékosan, rajzosan vagy festmény-szerűen, származzon az gyermekkéztől vagy világnagyságtól, de tükrözi azt a világképet, amit a karácsonnyal kapott ez a világ.

Egy új világkép tárul fel az előtt, aki komolyan veszi ezt a kiállítást, mert a karácsony szeretetközpontú világképének vonásai jelennek meg a világ bé-

lyegein. – S a különböző világlátások harcában mi vagyunk a célpontok. Szeretnének közel férkőzni hozzánk és meghódítani bennünket ezek az áramlatok.

Voltak és lesznek is *törvénycentrikus*, merev, csőlátású világképre csábítók, akik tilalomfák mögé rejtik életüket.

Voltak és lesznek is *bálványcentrikusságra hajlók*, a hamis isteneknek engedők, a manipulációknak behódolók, divatból kegyeskedők, ál-vallásosok, akik csak ritkán, vagy soha nem tudtak az igaz Istenig emelkedni.

Voltak és lesznek is *ismeret-központú*, mindent tudni vágyó, információ-mániás emberek, akik „a tudás hatalom” jelszavával visszaélve, kisajátítják maguknak az adatokkal, titkokkal együtt a magasabb rendű pozíciókat is.

Voltak és lesznek is *egocentrikus* világlátásúak, akik sztárolják magukat, akik könyörtelenül csak saját zsebre dolgoznak, erőszakos könyökléssel, gázoló lábakkal, akik a mondatot mindig „én”-nel kezdik és önmaguknál be is fejezik.

Ezekből a kategóriákból kerülnek ki a nagy túlélők, az életművészek, a magukat mindig átmenteni tudók. Mivel ezekkel a típusokkal számolnunk kell, ezért van jelen olyan makacsul a félelem a mi világunkban is. A fortélyos félelem törvényszerűségei hatnak, mert a törvényeskedőknek is, a hamis isteneknek engedőknek is, az információ-betyároknak is és az önzőségben szenvedőknek is „barátjuk”, velejárójuk a félelem. Egy gyékényen árulnak a megfélemlítéssel, sőt eszközük, fegyverük, következményük a félelemkeltés.

Ezeket az életstílusokat, irányzatokat ismerve és szenvedve üzennek nekünk ezek a bélyegkockák is, hogy tudjuk meg: ezeknek a világképeknek lejárt az idejük, mert volt valaki a világtörténelemben, akiben nemcsak egy új alternatívát vagy vetélytársat kaptak az emberi elképzeléseken alapuló világképek, hanem amely felválthatja, felülírhatja azokat. Hiszen a Békesség Fejedelme, a Karácsonyi Gyermeke a részlegességből, a töredékességből és a kicsinyességből akar kiemelni.

Megjelent ebben a világban a *szeretetközpontú világkép*, „mert úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.” (Jn 3,16) Az Isten Fia legyőzte a félelemre okot adó erőket: a halált, a törvényeskedést, a hamis isteneket és hamis krisztusokat, a racionalizmust és az önzést is. Nincs többé korlát, hogy az ember ne lásson tovább önmagán, mert Jézusban maga az Atya állt az ember elé, és ez

az Isten szeretet-köntösben jött, örömhírrrel, szabadítással, végtelen bocsánattal, mélységes bizalommal. Közel lépett hozzánk az Isten, hogy mi is közel lépjünk Hozzá. Főként ezért lett a kiállítás címe: *Lépj közel!* – bár valóban a bélyegképek is közel lépve mutatkoznak meg teljes szépségükben...

Kívánom, hogy a szeretetközponit világképre emlékeztető karácsonyi bélyegeket szemlélve, sokaknak okozzon gyönyörködtető perceket ez a kiállítás! Köszönjük Kocsis Attilának, hogy bélyegei segítségével karácsonyi képeskönyvvé változtatta a kiállítás idejére a Déri Múzeum Zoltai termét. Köszönjük a Déri Múzeumnak a kiállítás megrendezését!

Az idei év (2025) nyarán a debreceni Pásti utcai zsinagógában Kocsis Attila ószövetségi témájú bélyegeiből láthattak egy gazdag összeállítást az érdeklődők, most a Zoltai teremben a bibliai kijelentés beteljesült próféciái, az Ige testté lételenek ábrázolásaié a főszerep. A miniatűr kicsiny kezdet karácsonykor arra az üdvtörténeti vonalra állít rá bennünket, amely a megváltás csúcspontjához, a Krisztus keresztyéhez és feltámadásához vezet. Jusunk el a Zoltai terem bélyegkiállításától a közelben lévő Munkácsy trilógiához! Luther Márton ezt képletesen úgy fejezte ki, hogy bölcső és kereszt ugyanabból a fából ácsoltatott.

Töltsön el bennünket örömmel a Megszületett Krisztus földre jötte és a vele való személyes találkozás lehetősége, hogy Krisztus bennünk is megszülessen!

*(Dr. Kocsis Attila Lépj közel! című, első kiadású karácsonyi bélyegkiállítása.
Déri Múzeum, Zoltai Lajos Terem Galéria; 2025. december 7. – 2026. január 6.)*

A világ első, bibliai motívumokat ábrázoló karácsonyi bélyegei 1943-ban Magyarországon jelentek meg. A 2. világháború közepén ez a sorozat Jézusról, a békeesség fejedelméről tesz tanúságot.

(Dr. Kocsis Attila karácsonyi bélyeggyűjteményéből – a tulajdonos és a Déri Múzeum engedélyével)

FEKETE CSABA

Köszönünk, köszöntünk

A református üdvözlésről

Református módra hogyan szoktuk egymást köszönteni? Másként szólva: hogyan kell köszöntenünk egymást illendően, szokásosan vagy éppen hivatalosan? Nincs érvényben, nem is volt magyar reformátusok számára elvárt vagy hivatalosan bevezetett köszönő formula. Zsinati rendelkezéseinkben nincs leírva, használatának kezdetét nem köthetjük történeti eseményhez, korszakhoz, évfordulóhoz. *Áldás, békesség* hangzik el, mikor találkozunk, vagy belépünk valamelyik lelkészi hivatalba, templomba. A közvéleményben is ez jelenik meg napjainkban, ha köszönésről és reformátusokról van szó. Ha érdekelne és rákérdeznénk, hogy miért, olyasféle válasz hangzik el, hogy ez így szokás régóta. Valóban nem manapság alakult így, de nem is nagyon régen.¹

Vezetőségi vélekedés

Bartha Tibor (1912–1995) zsinati elnök, a nemzetközi Keresztyén Békekonferencia (és más hasonló) kiemelkedő tagja 1972-ben megalapította a *Doctorum Collegium* szervezetét, és elindította a *Studia et Acta* hiánypótló tanulmányköteteinek szerkesztését. Évkezdésre írt vezércikket hetilapunkba (*Reformátusok Lapja* XVI. évfolyam. 1. sz.), ennek címe köszönésünk: *Áldás – Békesség*. Szokásosnak tekinti, nem nevezi úgy, mintha bevezetették vagy elrendelték volna, vagy valamikor el kellene fogadni, és gyülekezeteinket valahogyan rá kellene szoktatni. Nem volt teljesen új szokás. És akkoriban már változó sze-

¹ Érdeklődő leveleimre válaszolók és emlékezők hosszú sora helyett mintegy jelképesen megnevezem azokat, akiknek adatközlése nyomán gazdagabban vázolhattam a köztudatban szinte ismeretlen történetét köszöntésünknek: Czanik András, Bíró József Zete, Kurta József és Szentmártoni Szabó Géza.

lek fújtak. Teológiai munkaközösségként működtek a DC előzményei, szaktanfolyam elnevezéssel, mellőzték a kötelező békegyűlések jellegét. Politikai fejtágító volt a békegyűlés, állami irányítással működött, kiszolgált a hatalmat. Ebben a közegben olvashattuk és ma újra elolvashatjuk a következőket.

A magyar kálvinisták között szokásos, hogy egymást „áldás – békesség” kívánásával köszöntik. Igazában véve Krisztus Úr jelenlétének a felismerése, a vele való életközösség elnyerése az az áldás, amelyet önmagunk és egymás számára kívánunk. Ebből az áldásból fakad azután az a békesség, amelyet az Írás „minden értelmet felülhaladó” békességnek mond (Filippi 4:7).

[...] Az áldást és békességet elnyerő hívő nem akar visszavonulni a világtól hanem beleveti magát az élet forgatagába, azzal a bizonyos hittel, hogy ő Krisztus szövetségese, e Földön küldetése van, amelynek betöltésével Krisztus ügyét, a világ megváltását szolgálja. Ilyen áldással és békességgel legyen teljes az új esztendő!

Személyesen nem emlékszem arra, hogy magam már akkoriban hallottam és használtam volna az *Áldás békesség* köszöntést, tehát már a múlt század hetvenes éveitől. Alkalmilag kérdezgettem idősebbeket, mikor hozzám is kérdést címeztek.² Érdeklődtem többnyire olyanoktól is, akik nem Debrecenben voltak diákok. Ők is hasonlóan halvány emlékeket tudtak felidézni, hogy valószínűleg a huszadik század nyolcvanas éveitől terjedt, majd lassanként általánossá vált, hogy így köszönünk, vagy így is. Az évek során egyszerűen az is fölbukkant valahonnan, hogy korábbi időből (a hatvanas évekből) származhat a köszöntés szórványos és nem általános használata.

Szintén újabb meglepetésként ért, amikor még később megtudtam, hogy talán kezdettől fogva tartozhatott hozzá válasz is, mert voltak, akik így tanul-

² A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma 2025 augusztusában a Debreceni Református Kollégiumban tanácskozott. A Nyelv- és Irodalomtudományi Szekció augusztus 22-ei előadásainak sorában A. Molnár Ferenc tartott referátumot *Magyar egyházi köszönésekről és köszöntésekről* címmel, melyben az „Áldás, békesség!” köszön(t)és eredetére is kereste a választ, hivatkozva mások közt a jelen cikk szerzőjére, és saját kutatásait a tőle kapott (pl. a Bíró Józsefre, Vásárhelyi Jánosra) vonatkozó adatokkal egészítette ki. (A szerk.)

ták: *Istennek dicsőség*. Sőt, e válasznak lehetett más-más változata. Ezért az ezredforduló táján már olyanok is voltak, akik hozzátették vagy ráfelelték az eredetileg ezek szerint hozzá tartozó választ: *Istennek dicsőség, Istené a dicsőség*, vagy *Dicsőség Istennek*. Azt vélhetjük ebből, hogy nem módosulás vagy módosítás a köszönésre adott válasz hozzáfűzése, szórványosan ilyen lehetett 1960 tájától, vagy még korábbi időtől, valamiért mégsem ez a válaszos változat terjedt el.

Eredetét senki nem tudta a megkérdezettek közül. Általában a kedveltség alakulásában nem dönt a hivatalos bevezetés vagy pedig a logikus okfejtés. A változatok kialakulásában sem. Helyenként ennek a feleletnek vagy válasz-köszöntésnek napjainkban néha előfordul hosszabb alakja: *Dicsőség és békesség Istennek*.

Ma sem számít általánosnak, közismertnek a gyülekezetekhez vagy a reformátusokhoz lazán tartozó rétegekben, hogyan köszönünk. Ezt mutatja az effajta, nem rendszeres templomba járók itt-ott felbukkanó érdeklődése: hogyan illik köszönni a lelkésznek, ha keresztelest vagy temetést kell bejelenteni.

Jó tudnunk, hogy közbeszédben sokkal korábban elhangzott köszöntésünk. Talán szélesebb körben is. Úgy is jellemezhetnénk, hogy a köszöntés létezése soká feledésbe merült, majd váratlanul ismét felbukkant. Jókai több írásában már megjelent, ilyenek *Az elátkozott család* (1858), *A szép Mikhál* (1877), *Bálványosvár* (1883), *A tengerszemű hölgy* (1890). Még nem válaszos forma a nála olvasható egyik megörökített változat sem, mert kezdettől fogva szabadon alakult és választalanul. Valahogyan később vált válaszossá, de nem általában és mindenütt kivétel nélkül. Így verselte meg maga Jókai:

„Áldást, békességet adjon az úr Isten,
Egy vándor diáknak van e szállás itt benn?
Hogyne volna, öcsém, csak gyere be frissen,
Lesz itt estebéd is mindjárt elkészítem.”

1882-ben foglalta így nagy regényírónk versbe *Mátyás diák és Bente úr. Néprege Mátyás királyról* (1882) című írásában. Medvési Ézsaiás mezővárosi református iskolamesterről írt, aki „alászolgája” helyett mondja a maga búcsúzó formuláját. Ezt a formulát az ünnepelt író maga sem tekinti általánosan elterjedtnek vagy az egyházi vezetés szintjén elfo-

gadottnak, mert hozzáteszi, hogy ezt a tanító szájából „nem hallotta még a főkurátor sem, de még a szuperintendens sem”.

Maga az iskolamester, becézve Ézsi, gyönyörű basszushangú organista kántor és verscsináló. Írói képzelet szülötte. Nagyenyed közelében van Medvés nevű falucska, máig református, családi nevével az író erre a helysége utalhat. A rátarti kántortanító jellemzése: „Ezzel történt az meg legátus korában, hogy az egész ebéd alatt a pap leánya mellett ülve, egy szót sem mert hozzá szólni; hanem délután felment a toronyba, s annak az ablakából kezdett el kurizálni a szép kisasszonynak.”

Fűzfapoeízisét rémrímes búcsúztatóval példázta Jókai képzelete:

*Kedves Julis néném, ki laksz Apostagon;
Áldjon meg az Isten téged jó vastagon.*

Szerzetesi?

Közüvélemény-kutatásra nincs módom, nem is volt. Ameddig tőlem is nem kérdeztették, csöppet sem foglalkoztatott az itt tárgyalt kérdéskör. Az sem, ami a köszönés, köszöntés lehetséges eredetére vagy hátterére rávilágít. Mai napig így szól a bebetonozott magyarázat, ezzel találkozunk ma már iskolai valláskönyvekben is, de nem tudjuk, hogy erre voksoltak-e valahol vagy már eredetileg ezt vallották: *köszöntésünk a ferencesektől ered.*

Valóban a 15. századból ered a ferences *Pax et bonum* jelmondat, amelyet köszöntésként is világszerte használ a rend, és nem is csupán így, magyarul például valamivel hosszabb alakban, nem szorosan a latin szerint: *Az Úr adjon neked békét!* Ha belegondolunk, erősen különbözik ettől a reformátusok köszöntése, egyáltalán nem volna meggyőző igazolgatnunk, hogy alkalmazkodik a latinhoz, a ferencesek magyar köszöntésének változatát hasznosítva, vagy latin előzményének milyen szempontból igyekszik megfelelni. De nem magyarázhatnánk valamely bibliai textus alkalmazásának sem. Ennél többet vagy árnyaltabbat nehezen mondhatnánk a homályos eredetről vagy történeti forrásról, előzményről.

Feltáratlan levéltári adatok, lappangó emlékezések rejthetnek további eligazítást. Arra azonban eddig sehol nem bukkant fel utalás, hogy ezt a köszön-

tést mintegy törvényesen bármikor bevezették vagy legalább javasolták volna egyházunk igazgatása szintjén, a zsinaton vagy a konventen. Akik eredeztetni óhajtják a formulát, értékelésüket csupán annyival alapozzák meg, hogy a reformátusok első nemzedékében voltak egykori szerzetesek, például Sztárai Mihály (kb. 1500–1575?). Az ő sokrétű irodalmi munkássága, prédikátori és gyülekezetszervező sikerei következményeként szerte mindig őt szokás emlegetni, ha köszöntésünk jellemzéséről van szó, hogy tehát akkor biztosan ő és társai, a volt ferencesek hozták magukkal a formulát, illetve tovább gyakorolták és terjesztették. Nem egyedül ő játszott ebben szerepet? Hangsúlyoznunk kell, hogy soha nem járul hozzá sehol ehhez a feltételezéshez 16–18. századi adat vagy idézet, sem más egykori ferences, majd felekezetváltása után protestáns prédikátor nevének emlegetése.

Erdély

Másként köszönnek a reformátusok Erdélyben. Igen homályos emlékem az is, hogy jóval korábban, mintsem foglalkoztatott volna a köszöntés kérdése, valamiről olvasva találkoztam Bíró Mózes kolozsvári lelkész nevével, aki nagyon tanult volt, orvosi diplomát is szerzett. Arról ellenben semmit nem sejtettem akkor, hogy köze lehetett az erdélyi köszöntéshez. Ezért majdnem biztos az is, hogy miközben folyóiratokban Reményik-verseket olvastam, összkiadása megjelenése előtt, olvashattam a tárgyalt köszöntésről szóló versét, és hogyha igen, csupán olyasmit vélhettem, hogy biztosan ismerte ő is, és megverselte a reformátusok Erdélyben szokásos köszönését. Szébb és több az, ami a valóságban történt. Amennyit legalább tisztázhatunk.

Reményik Sándor (1890–1941) erdélyi lutheránus költő 1935-ben szerzett ötstrófás költeményt, ez a címe és valamennyi strófazáró sora: *Békesség Istentől*. Dr. Bíró Mózes (1902–1971), 1930-tól haláláig Kolozsvár-Hídelve lelkésze volt, az ő kerülethez beterveztett javaslatára elfogadták a köszöntést, és használják azóta hivatalos előírás nélkül. Vásárhelyi János (1888–1960) akkori püspök támogatásával történt talán valamiféle kerületi bekebelezés. Egyelőre ennek a pontos dátuma sem tisztázódott. Bíró Mózes kedvenc tanítványa volt Kecskeméthy István (1864–1938) professzornak, és nagyon közeli barátja Reményik Sándornak és Járosi Andornak (1897–1944). Az utóbbi evangélikus

esperes-lelkész volt, Kolozsvárott teológiai tanár, sok írása megjelent, fogolytáborban halt meg.

Bíró Mózes szerkesztette az 1936–1938 között megjelent *Zsoltároskerti Füzeteket*, ennek neve onnan származik, hogy vasárnapi iskolát is vezetett egy magánkertben.

Nem csak költemény született. 1935-ben pályázatot is kiírtak énekszerzésre, vele együtt a Reményik versének megzenésítésére. Azért, mert az IKE, a középiskolásokat és főiskolásokat egyesítő *Ifjúsági Keresztyén Egyesület* énekeskönyvét bővíteni óhajtották, tudniillik folytak az Imre Lajos (1888–1974) szerkesztette *Zengjen hálaének* 6. kiadásának előkészületei. Ilyen címet más énekeskönyv is kapott, az ébredési mozgalmak körében, a Halleluja és Hozsánna típusúak között. Sikertelen volt a meghirdetés minket érdeklő része, az énekeskönyvnek a még 1935-ben megjelent 6. kiadása és az 1936-ban megjelent 7. kiadása sem tartalmazza Reményik megzenésített versét, a későbbi kiadások sem. A kerület elé terjesztett javaslat bizonytalannal erre is tekintettel volt, vagy talán éppen ennek nyomán fogalmazódott meg.

Az erdélyi formulát ma már határon innen mi is használjuk, ha erdélyiekkel és a hajdani Partium területén élőkkel találkozunk. Erdély másrészt nem volt hatással a hazai református köszönő formula kialakulására.

Hozzá tartozik az ilyen folyamatokhoz egészen eltérő megítélés is, ellenérzést ismételtén kiváltott a szokásként elterjedt köszöntés. Kívánná ma is a lelkészek egyik része mindkét formula javított (tárgyragos) változatát. Vagy egészen más köszönés kialakítását és elfogadását, bevezetését. Olyanok is felbukkannak, akik mindkét köszöntés terjedését és használatát, tehát az erdélyit és a magyarországit egyaránt, kezdetől fogva ellenzéssel és elutasítással fogadták.

Tovább árnyalja lehetséges válaszunkat, hogy az ifjúsági énekeskönyv új kiadásai után vezércikket írt Gyenge S. a *Református Szemle* 1938. július 3. – augusztus 10. számába *Hogyan köszöntsem híveimet? Hogyan köszönjünk egymásnak?* címmel. Azért írta, mert az egységes és egyforma köszöntés eldöntéséhez várta volna első renden a Theológia vélekedését, megvitatás nyitányaként. Olyan lehetőséget nem említett, hogy ebben az ügyben történt volna addig előterjesztés, ezzel nyitva hagyta azt a lehetőséget, hogy az ifjúság körében az erdélyi köszöntés addigra már elterjedt, talán éppen Kecskeméthy diákjainak a köréből, ez felkeltette Reményik érdeklődését és megverselte.

Azt is tükrözi ez a vezércikk, hogy későbbi lehet a megnevezett 1938-as dátumnál a kerület elé terjesztés vagy a bekebelezés. Arra sincs ismert adatunk, hogy ehhez a vezércikkhez Bíró Mózes hogyan viszonyult, esetleg lehetett ez is indítéka. Így szól Gyenge vezércikkének befejezése:

Ismert köszöntési forma a Theológiánk előtt és falai közt: *„Békesség Istentől!”* Vagy ezt helyezze tudományos megvilágításba, vagy — népegyház-jellegünknel és nyelvünk törvényénél fogva, eképpen fogalmazva meg (fordítva): *„Adjon Isten békességet”*. Egészen rövid formájában pedig így és ezt kellene megvizsgálni: *„Békesség”*, amire a felelet szintén ez volna: *„békesség”*.

Ennek a kezdeményezésnek, úgy látszik, elmaradt a folytatása. Nem perdöntő, annál inkább meglepetés, hogy Reményikről és verséről egyetlen szó sincs az idézett vezércikkben, csak azt közli az író, hogy már elterjedt az intézmény falai között a köszöntés. Eredhet a szűkebb körben akkor már ismert szokásból, vagy előzőleg szűkebb körben meggyökerezett, majd szélesebb körben és máig szokássá vált a köszöntés. Így tekintve az ifjúsági mozgalom és támogatói berkeiből eredhet.

Jelkép és megszokás

Árnyalja a köszöntés problémáit, hogy jelszóként is működhettek az apostoli időktől a köszöntések, ahhoz hasonlóan, ahogyan elterjedt a hal rajza, vagy a kereszt. Egymásra ismertek elhangzásából, ábrájából azok, akik titokban keresztyének voltak. Áldás vagy átok kérdését hasonlóan kezeltük és alkalmanként kezeljük. Erre szoktunk rá. Luther idejétől szöges ellentét uralkodott protestánsok és katolikusok között, kiátkozták és rákényszerítették saját formulájuk követését azokra, akik az egyház eltévelyedésének következményeitől szabadulni igyekeztek. Ellenkező oldalon pedig tagadtak és kárhoztattak mindent, amit nem helyeseltek. A kialakuló egyházszervezetben, a korai keresztyénségben nagyon hasonló vonások válhattak precízen megfogalmazatlan előírássá vagy tilalommmá az első századok után.

Gyülekezeti szinten mostanság is jelentkezhet elvárás vagy tilalom. Kijelentette egyik áttelepült atyafi a második vasárnap istentisztelet után a templomból kijövet: *Én ide többet nem jövök templomba. Sem ma, sem a múlt vasárnap nem énekeltük el a himnuszot.* Odaát megszokta, hogy ha lehet, elhangzik az istentisztelet végén, mert ez az összetartozás záloga. Hasonlóan lehetséges, hogy gyászban a fekete ruhát meg a nagypénteki böjtöt nem lehet elhagynunk. Ahol ilyesmit ma már mégis elmaradnak reformátusok között, ott ezt megsínyli az összetartozás.

Egyháztörténeti összefüggésben is tekinthetjük a köszöntést, tehát hitvallási kérdésként. Jézus Krisztus és tanítványai kapcsolata az Evangéliumokban, vagy az apostoli idők, azaz Pál levelei kínáló források. Használjuk ezeket szertartásaink kezdetén a reformáció korától. Apostoli köszöntésnek mondjuk, hogy *Kegyelem néktek, és békeség.* Valahogyan mégsem alakult ki hazánkban ebből semmiféle sajátos köszönő formula a hívek között, amit bármikor mondunk, ha találkozunk.

Nevezhetjük közömbösnek Melanchthon és kora álláspontját (beleértve Kálvint is) ebben a kérdésben. De ezt egyáltalán ne gondoljuk mai értelemben, hanem az akkori tudós és hívó gondolkodás szabályai szerint. Tehát úgy, hogy amivel szembesülünk, az sem nem feltétlenül követendő előírás, sem nem kötelezés, tilalom vagy kárhoztatás. Például a kéz összekulcsolása imádkozáskor, vagy a keresztség, letérdelés. Szabad a választásunk. De kell válsztanunk. Ezért néhány bibliai helyet idézzünk fel a kérdés jobb átlátására.

Látnunk kell, visszatekintvén, hogy nem kötelezte, még kevésbé tiltotta ezeket általánosan elfogadott szabály az ősgyülekezetben. Például a zsidó szertartások előírásainak megtartását nem követelte, ugyanakkor elzárkózott saját környezetében a nemkeresztyének (pogány vallásokat követők) között szokásos viselkedéstől és hiedelmektől, tehát a szoborral és képpel megjelenített bálványok imáadásától, előttük áldozástól.

Kegyelem néktek és békeség... Ezt olvassuk az apostoli levelek elején (Róm, 1Kor, 2Kor, Gal, Ef, Fil, Kol, 1Thessz, 2Thessz, Tit, Fil). Ezzel köszönti a gyülekezetet a református lelkész az istentisztelet kezdetén. A Bibliában néhány-szor némi kiegészítés járul hozzá, de csak négyszer: *Békeség a testvéreknek és szeretet hittel együtt* (Ef), *Kegyelem, irgalom, békeség Is-tentől* (1Tim, 2Tim, 2Jn). Nem emelkedett azonban, se így, se úgy, mindennapi és a gyülekezetben használt köszöntésünké, köszönés-formulánkká.

Némelyik lelkész helyteleníti azt is, hogy mintegy helyettesíti a kegyelem jelenlétét a hangsúlyt nyert áldás az *Áldás békesség* köszöntésben.

*

Összegezzünk. Nem ősi a ma szokásos református köszönésünk, de nem is mai. Felbukkanását majd lappangását, feléledését, használatát és eredetét nagy vonalakban ismerhetjük a 19. század derekától, majd a 20. század második felétől, vagy majdnem a végétől. Az új évezredben, mikor fiatalabbak elköszönnek ismerőseiktől szokásos módon: *Minden jót! Jó utat! Viszlát!* — akkor helyenként kurtítva hozzáfűzőgetik: *Ábé!* Nem széles körben és nem közismerten elterjedt alakja is van köszöntésünknek ifjak körében, mondhatnánk kedveskedő változatnak: *Málnás édesség!*

A 2000-ben kiadott egyiptomi karácsonyi bélyeg a Szent Család menekülését ábrázolja. A bibliai hagyomány szerint Heródes király elől mentek Egyiptomba.

(Dr. Kocsis Attila karácsonyi bélyeggyűjteményéből –
a tulajdonos és a Déri Múzeum engedélyével)

NAGY-ZSOMBÓK LÍDIA

A hitteli művészetpedagógia személyiségformáló ereje

Székely Csilla Imola: Az alázat pedagógiája.

Vallásosság és gyermekkép Kokas Klára pedagógiai munkáiban.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2025, 330 oldal

„Zenéből fényeket láttatni”, „teljes figyelemmel” élni és lélegezni – ezek az iránymutatások jellemzik Kokas Klára pedagógiai nyelvét. *Az alázat pedagógiája* című könyve pedig úttörő jelleggel hivatott bemutatni művészetpedagógiájának összetettségét, illetve finom rétegeit.

Székely Csilla Imola református lekipásztor, vallásanár és pasztorálpszichológus, a pedagógia és teológia határterületének kutatója. Doktori fokozatát a Debreceni Egyetemen szerezte neveléstudományból. Főbb témái az egészségnevelés, a református vallás- és zenepedagógia, egészen pontosan Kokas Klára pedagógiai módszere. Eddig összesen 96 tudományos közleménye jelent meg, legújabb könyve, *Az alázat pedagógiája* a szerző doktori disszertációjának átdolgozása (az MTA Domus Programjának támogatásával az Akadémiai Kiadónál jelent meg 2025-ben digitális formában).

A monográfia borítója Székely Anita művészi igényű munkája, kollázsának dinamikus, egyedi, színes világa előrevetíti a könyv belső tartalmát is, vizualizálja Kokas Klára komplex művészetpedagógiáját. A színtenger centrumában a lanton játszó kezek a zeneiség központi, mindent átható szerepét szimbolizálják. A borító tehát egyfajta vizuális előtanulmány, nyitott ajtó a Kokas-pedagógia világába.

A szerző elméletgazdag neveléstudományi keretbe helyezve mutatja be Kokas Klára művészetpedagógiájának keletkezését, a módszer alapköveit. Összehasonlító elemzésében hét művészetpedagógiai koncepciót ismertetve az újjító, innovatív reformpedagógiai módszerek hasonlóságaira és különbségeire helyezi a hangsúlyt. Vizsgálatának empirikus részét képezi az Isten-

kép, nevelőkép és gyermekkép sajátosságainak bemutatása kvalitatív szöveg-elemzés segítségével, Kokas Klára művészetpedagógiájának tükrében. Maga a mű is hét fejezetben fejt ki az egymásra épülő tudományos ismeretanyagot.

Az első fejezet Kokas Klára zenepedagógiájának nevelésfilozófiai szempontú kutatási lehetőségét tárja fel. Képet kapunk a kutatás elméleti keretéről, középpontban a vallásosság és gyermekkép alakulásáról. Körvonalazódik a kutatás aktualitása, célja, relevanciája, illetve a vizsgálat módszere.

A második fejezet abban segít, hogy rápillanthassunk Kokas Klára életútjának meghatározó állomásaira, zenepedagógiájának megszületésére, formálódására. Láthatjuk, ahogy a szerző társadalmi kontextusba helyezi a Kokas-módszert. A reformpedagógia és az életreform mozgalmak közül is kiemelkedik az innovatív zenepedagógia, amely komplex módon hat a teljes személyiség harmonikus fejlődésére.

Ezt a részt hét művészetpedagógiai koncepció összehasonlító elemzése követi. Lichtwark, Orff, Dalcroze, Kodály, Montessori és Steiner koncepcióit állítja párhuzamba a Kokas-módszerrel – így áll össze a szerző által „hetek”-nek nevezett művészetpedagógusok köre. Szisztematikusan világít rá, hogy melyek azok a közös pontok, ahol ezek a művészetpedagógiai koncepciók találkoznak, milyen személyes-spirituális lenyomatot hagynak a gyermek énefejlődésében, és mindez hogyan jelenik meg a gyakorlatban.

A negyedik fejezet Kokas Klára Istenkép-fogalmát tisztázza, továbbá át-fogó képet ad a főbb teológiai és vallásfilozófiai elméletekről. Felfedi Kokas műveiben a rejtett, csupán utaló jellegű, sokszor szimbolikus tartalmú vagy jelentésű szövegrészeket, melyekből körvonalazódik a Kokas-pedagógia által reprezentált Istenkép és hitvilág.

A következő részben a szerző betekintést ad a különböző korok, hazai és nemzetközi nevelésfilozófiai felfogások pedagógusképének formálódásának folyamatába, mellette pedig kitér a bibliai-egyházi nevelőkép sajátosságaira. Rámutat Kokas Klára pedagógusképének karakterisztikumára, megállapítva, hogy az alapvetően transzcendentális antropológia. Kiemeli többek között a hit, a vallásosság fontosságát, az egymásra való odafigyelés, a szeretet, a kreativitás, illetve a zenére való érzékenység jelentőségét.

A hatodik fejezet középpontjában Kokas Klára gyermekképének sajátosságai állnak. A szerző – a pedagóguskép változásának ismertetéséhez hasonlóan – széleskörűen, a különböző pedagógiai irányzatokra lebontva mutatja

be az egyes nevelésfilozófiai koncepciók gyermekfelfogását, majd ismerteti a Kokas-féle gyermekkép jellemzőit. Hangsúlyozza: Kokas gyermekközpontú, bibliai alapú pedagógiát alakított ki, felfogása alapján a gyermek egyszeri és megismételhetetlen létező, aki érzékeny a lelki-spirituális tartalmakra.

A zárófejezet a kutatás eredményeinek és értékelésének összegzése. Áttekinti a kutatás főbb tartalmi elemeit, bemutatja annak felépítését, vizsgálati módszerét és hatékonyságát. A szerző kiemeli a kutatási eredmények jelentőségét, illetve a jövőbe mutató lehetséges kutatási irányokra, kérdésekre helyezi a hangsúlyt. Holisztikus szemlélettel, nevelésfilozófiai megközelítésben vizsgálja Kokas Klára életművét és pedagógiai módszerét, elhelyezve azt az alternatív nevelési koncepciók között.

Arra a kutatási kérdésre keresve a választ, hogy miként jelenik meg ebben a nevelésfilozófiában (magában a Kokas-módszerben) a vallásosság, milyen Isten-, nevelő- és gyermekkép rajzolódik ki a művek lapjairól, kiemeli, hogy Kokas Klára nem pusztán egy új módszert alkotott meg. Igazi újdonsága és értéke az, hogyan teremt lehetőséget a gyermeklélek és a komplex művészeti tevékenységek bensőséges találkozására, illetve mindez hogyan hat a személyiség fejlődésére.

A könyv hivatkozás-struktúrájában a hazai szakirodalom, a magyar művészetpedagógia és neveléstudomány szerzőinek (így Kokas mellett például Deszpot, Pukánszky, Németh, Karácsony) dominanciája látható, ugyanakkor erőteljesen megjelenik a nemzetközi forrásanyag nevelésfilozófiai kontextusa (például Merwe és Buber). Míg a nemzetközi szakirodalom átfogó elméleti keretet ad, a hazai forrásanyag a pedagógiai gyakorlatra fókuszál, mélyebb szövegértelmezést foglal magába.

Elemzése során Székely Csilla Imola alapvetően kvalitatív megközelítést alkalmaz. Nemcsak a szöveg manifeszt, hanem látens tartalmaira is összpontosít. A szerző vizsgálja a rejtett, szimbolikus utalásokat, a mélyebb jelentéstartalmak kutatására törekszik. A tartalom elemzésére, a kódolással történő szerkezetbe helyezésére az *Atlas.ti* 7 kvalitatív szövegelemző szoftvert használja. A saját szerkesztésű ábrák áttekinthetőek, összhangban vannak a szöveggel, segítik annak értelmezését.

A szerző bemutatja Kokas Klára életútját, definiálja a pedagógiája kulcsfogalmait, s mélyrehatóan elemzi műveit. Stílusa akadémiai, ugyanakkor a szerző téma iránti elkötelezettsége, lelkesedése is felsejlik a sorok között.

Az alázat pedagógiája rendkívül inspiráló, értékes alkotás, amely tudományos megalapozottsággal tárja fel Kokas Klára egyedülálló művészetpedagógiáját. A mű tudományos újdonságértéke, hogy új dimenziókat nyit a pedagógiai kutatásban. Nemcsak a Kokas-pedagógia kanonizálására helyezi a hangsúlyt, hanem interdiszciplináris szemlélettel vizsgálja az emberkép, a vallásosság, a művészetek és a nevelés mélyebb összefüggéseit. A könyv egyaránt szól a szülőknek, pedagógusoknak, lelkipásztoroknak, művészeknek és mindenkinek, akit nemes egyszerűséggel átítat a gyermeki lélek megismerési vágya és a művészetek szeretete.

A fejezetek között előrehaladva az olvasói képzelet szárnyra kap, a lélek nyitottá válik a hit, a zene és a Kokas-attitűd megértésére. A kötet sajátosságai közé tartozik, hogy a szerző a kvalitatív elemzésben tudatosan él azzal a lehetőséggel, hogy a kutató személyisége maga is értelmező eszközzé válik; személyes érzékenysége több helyen átüt az elemzésen, ugyanakkor reflektáltsága biztosítja, hogy ez a bevonódás ne gyengítse, hanem inkább árnyalja a vizsgálat eredményeit.

Ajánlom a könyvet azoknak, akik a mélyreható lelki tartalmakat kutatják és szeretnék a gyermeki személyiségfejlődést a lehető legkomplexebb, legszínesebb úton támogatni. A könyv végére érve az olvasó felfedezheti, mi a kulcsa Kokas Klára minden képzeletet felülmúló módszerének és nevelésfilozófiájának, ezzel együtt pedig iránytűre is lel, az *alázat pedagógiájának* valódi megismeréséhez.

Az alázat pedagógiája című, fent ismertetett kötet internetes előrhetősége:
<https://mersz.hu/kiadvany/1323/info/>

Az 1983-as bélyeg Észak-Koreából az érett reneszánsz itáliai festő, Correggio festményeit idézi meg. A nagy bélyegíven Mária és a gyermek Jézus látható. Nem hivatalosan karácsonyi, de az első észak-koreai bibliai motívumú bélyeg.

(Dr. Kocsis Attila karácsonyi bélyeg-gyűjteményénől – a tulajdonos és a Déri Múzeum engedélyével)

Útmutató a Mediárium folyóirat hivatkozási rendszeréhez

A közlésre leadott tanulmányokban, cikkekben és ismertetőkben javasolt a szövegközi hivatkozások használata. Ennek formája: (Szerző neve Megjelenés éve, oldalszám). Pl.: (Nemes Nagy 1992, 45–47)

Kérjük, hogy a tanulmányhoz **irodalomjegyzéket** csatoljanak, melyben a hivatkozott művek szerzői betűrendben követik egymást. A művek adatainak formázására lásd a lábjegyzetes hivatkozásoknál leírtakat, annyi változtatással, hogy a tanulmányban hivatkozott oldalszámok helyett a közlemény teljes terjedelmét kell megadni.

A hivatkozásnál minden esetben ez első és az utolsó oldalszám közé a kötőjelnél (-) nagyjából kétszer hosszabb nagykötőjel vagy félkvirtmínusz kerül: – (Alt+0150).

Ahol a tudományterület (pl. irodalomtörténet, művelődéstörténet, egyháztörténet) hagyományai megkövetelik a lábjegyzetek alkalmazását, az alábbiak szerint kérjük formázni:

1. Az idézett gondolatra, mondatra vagy bekezdésre vonatkozó lábjegyzet indexszáma mindig az idézetet vagy a mondatot záró írásjelet követi. Pl.: „irodalmi grammatika”.¹⁷

2. **Monográfiák:** SZERZŐ neve (Megjelenés éve): *Monográfia címe: alcíme*. Kiadó neve, Kiadás helye, oldalszám. Pl.: RÉTI István (1994): *A nagybányai művésztelep*. Kulturtrade Kiadó, Bp., 78.

3. **Szerkesztett kötetek:** SZERKESZTŐ(K) neve, szerk. (A megjelenés éve): *Cím: alcím*. Kiadó neve, Kiadás helye, oldalszám. Pl.: HELTAI János – GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, szerk. (2008): *Biblia Sacra Hungarica: a könyv, „mely örök életet ad”*: 2008. november 21. – 2009. március 29., Országos Széchényi Könyvtár. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 178–179.

4. **Tanulmánykötetben megjelent tanulmányok:** SZERZŐ neve (Megjelenés éve): *Tanulmány címe: alcíme*. In: A KÖTETET SZERKESZTŐ(K) neve (szerk.): *A tanulmánykötet címe: alcíme*. Kiadó neve, Kiadás helye, oldalszám. Pl.: SZABÓ András (1984): *Egy elfelejtett Luther-követő főúr a 16. századból: Alaghy János*. In: FABINY Tibor (szerk.):

Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből: Luther Márton születésének 500. évfordulójára. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Bp., 209–221.

5. Folyóiratban közölt tanulmányok és cikkek: SZERZŐ neve (Megjelenés éve): A közlemény címe. *Folyóirat neve*, Évfolyamszám., Megjelenés éve/Szám., oldalszám. Pl.: BÓDIS Zoltán (2004): Mese és szakralitás. *Új Forrás*, 36. évf., 2004/2., 54–64.

6. Internetes hivatkozások: SZERZŐ neve: *A közlemény címe*. Internetes cím (letöltés ideje) Pl.: DALLOS Edina (2005): *Funkciók, intenciók és attribútumok (Hommage à Propp)*.

Palimpszeszt, 2005/június http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/24_szam/02.html (2022. 08. 07.)

A hosszabb internetes hivatkozások címeit webcímrövidítő alkalmazásokkal rövidíthetjük le (pl: tinyURL).

Az internetes hivatkozások címét szövegközi hivatkozásokban és lábjegyzetben nem, csak az irodalomjegyzékben kell megadni.

7. Visszaulalások. Ha ugyanannak a szerzőnek közvetlenül egymás után több művére hivatkozunk, akkor a szerző nevének ismétlése helyett a kiskapitálissal szedett Uő rövidítést használjuk a lábjegyzetben. Ha a közvetlenül megelőzőleg említett lelőhelyre (folyóíratra vagy kötetre) utalunk, akkor az *Uo.* rövidítést használjuk. Ha korábbi jegyzetben említett műre hivatkozunk újra: SZERZŐ VEZETÉKNEVE, Megjelenés éve, oldalszám. Pl.: SZABÓ 1984, 24. Ha ugyanazon szerző ugyanazon évben megjelent több művét is idéztük korábban, a megjelenés évét kiegészítjük az ábécé kisbetűjével: SZABÓ 1984a, 19.

Ha a tanulmány táblázatot tartalmaz, azt a MS Word táblázatszerkesztőjével készítjük, ha ábrát vagy diagramot, azt szürkeárnyaltos JPG-formátumban (a képfájl nevében az ábra vagy diagram sorszámát feltüntetve) külön is csatolják a kézirat mellé (lehetőleg jól elkülöníthető árnyalatokat használva). Ha a közlemény fotómellékletet tartalmaz, azt szintén szürkeárnyaltos JPG-fájlként, nyomdai minőségű felbontásban csatolják.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

FEKETE CSABA

*református lelkész, nyugalmazott könyvtáros, egyházzene-kutató
(DRK Nagykönyvtára)*

FEKETE KÁROLY

gyakorlati teológus (DRHE; a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke)

KOCSIS ATTILA

nyugalmazott református lekipásztor

KOVÁCS TEOFIL

történész, tudományos főmunkatárs (DRK Nagykönyvtára)

MATLAG DÓRA

tanító szakos hallgató (DRHE)

NAGYNÉ BEKE VIKTÓRIA

testnevelő tanár (Debreceni SZC Építéstechnológiai és Műszaki Szakképző Iskola)

NAGY-ZSOMBÓK LÍDIA

*konduktor, Kokas-foglalkozásvezető
(a Debreceni Egyetem neveléstudományi mesterszakos hallgatója)*

PINCZÉS TAMÁS

ifjúságkutató (DRHE)

PUSZTAI GABRIELLA

nevelésszociológus (Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet)

RUSZNÁK ANETT

doktoranda (Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola)

SZAKÁL ZSOLT

*doktorandusz (Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola;
a DRHE oktatója)*

VITÉZ FERENC

irodalomtörténész, kultúrakutató (DRHE)